

בתנועה

כתב-עת למדעי החינוך הגופני והספורט

נושא מרכזי: היבטים היסטוריים בספורט ובחינוך גופני



תשע"ב ● 2011

כרך י ● חוברת 1

המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט



בתנועה

כתב-עת למדעי החינוך הגופני והספורט

נושא מרכזי: היבטים היסטוריים בספורט ובחינוך גופני

העורך:

המערכת:

פרופ' ר. לידור

פרופ' א. אליקים

פרופ' ד. בן-סירא

פרופ' א. בן-פורת

פרופ' מ. בר-אלי

פרופ' א. גולדבורט

פרופ' מ. סמיונוב

ד"ר נ. פייגין

פרופ' י. קפלנסקי

תשע"ב ● 2011

כרך י ● חוברת 1



המטרות

בתנועה הוא כתב עת, שנועד לתת ביטוי לדברי הגות, להתפתחויות, לרעיונות חדשים, לממצאי מחקר ולסקירת ספרות בתחום מדעי החיים ובתחום מדעי הרוח והחברה, הקשורים לחינוך הגופני והספורט.

כתב העת שואף להדגיש הן את הקשר בין התיאוריות לבין מעשה החינוך והן את הייחוד הבין-דיסציפלינארי של מקצועות הלימוד, המרכיבים את תכנית הלימודים במכללה לחינוך גופני:

- הכשרה להוראה
- מיומנויות הספורט והתנועה
- מדעי החיים ורפואת הספורט
- מדעי הרוח ומדעי ההתנהגות של החינוך הגופני.

הגשת כתב היד למערכת לשם הוצאתו לאור כפרסום

שיקולי המערכת לקבלת כתב יד לפרסום מתבססים על חוות דעתם המקצועית של קוראים-מומחים.

כדי להבטיח את האנונימיות של המחבר אין לציין בשום דרך את שם/שמות המחבר/ים על גבי תדפיס המאמר.

רשימת המומחים שהשתתפו באישור ובניפוי המאמרים, תפורסם בסוף כל כרך.

הנחיות למחברים

- את כתב היד יש להגיש למערכת בקובץ word לדואר אלקטרוני: lidor@wincol.ac.il, כשמצורף אליו מכתב נלווה:
 - **המכתב הנלווה** – הוא מכתב קצר שבו המחבר/ים פונים למערכת של כתב העת בבקשה להוציא לאור את כתב היד.
 - **קובץ ה-word** צריך להיות בכתב David ברווחים כפולים, בגודל אות 12. יש לצרף לוחות/איורים כשהם מוכנים לדפוס.
 - יש לוודא חפיפה מלאה בין הסימוכין לבין רשימת המקורות ולהקפיד על רישום נכון ומדויק של פרטי העיול (citations), על פי הנוסח המקובל ב-American Psychological Association (APA) Association, מהדורת 2010.
 - מחבר המגיש כתב יד שהתפרסם או העומד להתפרסם בכתב עת לועזי, יציין את שם כתב העת ואת פרטיו.
 - בכתב היד – בהיקף של עד 25 עמודים – יש לכלול את החלקים כמפורט להלן.
-

חלקי כתב היד

כדי שיהיה אפשר לקיים דיון יעיל ומועיל במערכת כתב העת, יש לכלול בכתב היד את החלקים האלה:

- **פרטי המחברים** – את פרטי המחברים יש להדפיס על גבי דף נפרד (ובשום פנים אין לכלול אותם בגוף החיבור, שכן חריגה מכלל זה עלולה לגלות את זהותו של המחבר), ולציין עליו הן בעברית והן באנגלית:
 - ◀ שם/שמות המחבר/ים
 - ◀ דרגה אקדמאית
 - ◀ מקום העבודה האקדמאי העיקרי
 - ◀ טלפון, כתובת ודואר אלקטרוני להתקשרות
 - ◀ גוף החיבור – ישנם, כמובן, חיבורים מסוגים שונים. גוף החיבור במחקרים כולל, בדרך כלל, את הפרקים: הרקע התיאורטי, השיטה, הממצאים, הדיון, הסיכום והנספחים (אם יש).
 - **תקציר בעברית** – היקף התקציר כ-150 מילים.
 - **רשימת המקורות** – את רשימת המקורות יש להגיש לפי סדר א-ב מילוני של המחבר הראשון. אם הרשימה כוללת מקורות הן בעברית והן באנגלית – תוצג ראשונה הרשימה בעברית ואחריה הרשימה באנגלית.
 - **לוחות/איורים** – המערכת משתמשת אך ורק במונחים לוח (ולא טבלא או טבלה) ואיור (ולא שרטוט, תרשים או ציור). את הלוחות/איורים יש להגיש בנפרד, כל לוח/איור על גבי דף נפרד.
 - **תקציר באנגלית** – התקציר באנגלית יהיה בהיקף של עד 300 מילים. היקף כזה הוא חריג באורכו, שכן הוא נועד לתת מושג ברור של תוכן החיבור/המחקר ושל ממצאיו העיקריים, גם למי שאינו קורא עברית.
 - **תאריכים (descriptors)** – יש לצרף הצעה לתאריכים (בין 4 ל-6, הן בעברית והן באנגלית).
-

המשתתפים בחוברת

- ד"ר יאיר גילי — המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
- ד"ר מרק ורטהיים — המרכז לפיתוח קואורדינציה
- ד"ר בהאא זעבי — מכללת אלקאסמי — באקה אלגרביה והמכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
- אורי חרל"פ — מינהל הספורט, משרד המדע, התרבות והספורט
- ד"ר פליקס לבד — המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי
- פרופ' רוני לידור — המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
- ד"ר יעל נץ — המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
- ד"ר נעמי פייגין — מכון מופ"ת
- ד"ר ברוך פורמן — אוניברסיטת בר-אילן
- ד"ר חיים קאופמן — המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
- ד"ר אילן תמיר — המרכז האקדמי אריאל ואוניברסיטת בר-אילן
-

תוכן העניינים

עיון ומחקר

שינוי חברתי ביחסי ילדים יהודים וערבים בקונכיית הספורט
בהאא זעבי..... 9

ספורט וטרור – מדיניות ארגוני הספורט הבין-לאומיים בנושא קיום אירועי ספורט
בזמני טרור בישראל
אילן תמיר ויאיר גלילי..... 36

מהו ספורט? שישה תבחינים מומלצים להגדרה של פעילות ספורט
רוני לידור, יאיר גלילי, נעמי פייגין, פליקס לבד, יעל נץ, מרק ורטהיים ואורי חרל"פ..... 59

נושא מרכזי: היבטים היסטוריים בספורט ובחינוך גופני

הקמת התאגדות "הפועל" בגולה בשנות השלושים של המאה העשרים
חיים קאופמן..... 70

קולטים עלייה: האמנם תרמה "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל"
לקליטתם של העולים בשנותיה הראשונות של המדינה?
ברוך פורמן..... 87

המדרשה לחינוך גופני וראשית הכשרת המורים לחינוך גופני
בארץ ישראל ובמדינת ישראל
חיים קאופמן..... 110

IV..... **תקצירים באנגלית**

שינוי חברתי ביחסי ילדים יהודים וערבים בקונכיית

הספורט¹

בהאא זעבי

תקציר

תאוריית המגע החברתי מניחה שמגע חברתי קרוב וממושך מתוך שיתוף פעולה על בסיס שווה ותומך יכול להפחית תפיסות שליליות כלפי האחר (Allport, 1954). מחקרים הבודקים השפעת ההשתתפות במפגשים דו-לאומיים של יהודים וערבים הראו השפעה חיובית זמנית, שנעלמה לאחר תקופה קצרה (למשל: ביטון, 2002; בר-נתן, 2005; מסלוב, 2003; לוסטיג, 2003; רוזן, 2006). מחקר זה, מהמחקרים הראשונים והבודדים שבחנו שינוי חברתי בתוך קבוצות ספורט מעורבות לאורך זמן, בא לבדוק את השפעת המגע החברתי בין ילדים יהודים וערבים המשחקים במועדוני כדורגל דו-לאומיים על שינוי תפיסת "הצד השני" אצלם בהשוואה לילדים יהודים וערבים המשחקים במועדוני כדורגל חד-לאומיים, כפונקצייה של משך ההשתתפות בפעילות במועדון. הממצאים מעידים על שינוי חיובי משמעותי בשלושת המדדים שנמדדו במחקר: (א) רגשות שליליים כלפי הצד השני; (ב) ידידות וקרבה חברתית עם הצד השני; (ג) סטרטגיית שיליים כלפי הצד השני. לעומת זאת בקרב משתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים נמצא כי לאורך זמן לא חלו שינויים כלל, או שהשינויים שחלו היו כה מזעריים עד שלמעשה היו זניחים. עוד נמצא כי השינוי העיקרי בתפיסותיהם של המשתתפים התרחש בשנה הראשונה לפעילותם המשותפת.

תאריכים: מגע חברתי, דו-לאומי, חד-לאומי, רגשות, ידידות וקרבה חברתית, סטרטגיית שיליים.

בשנים הראשונות לקום המדינה הייתה השתתפותם של הספורטאים הערבים בספורט הישראלי נדירה. רק ב-1959 פתחה ההסתדרות את שעריה בפני האזרחים הערבים, ועשרות סניפים של "הפועל" החלו לקום ביישובים הערביים. ב-1964 כבר שיחקו בשורות ההתאחדות קבוצות ערביות כמו "הפועל נצרת", "כפר כנא", "טירה" ועוד, ואף שניכר עידוד פעילות ספורטיבית במסגרות המוסדיות המקובלות – עדיין נמנעה פעילות ספורט ערבית עצמאית. מחד, הקבוצות הערביות שקמו והצטרפו להתאחדות הציגו את ניסיונותיהן של מיעוט לאומי לקנות עמדה בתוך מוסדות המדינה, ומאידך ביטאו את ההכרה בממסד ואת שיתוף הפעולה עמו בזמן שבו קבע הממסד את אורחות חייהם של האזרחים הערבים. כעשור וחצי הייתה "הפועל בני נצרת" הקבוצה הערבית הדומיננטית ושימשה מקור לגאווה לאומית ערבית אחרי עלייתה לליגה השנייה ב-1964.

עם השתלבותן של קבוצות ערביות בליגות הישראליות התפתחה תופעה חדשה של הצטרפות שחקנים ערבים לקבוצות יהודיות ואף הצטיינו במדינה. בשלהי שנות החמישים הופיע בשורותיה של "הפועל חיפה" השחקן הערבי בולוס בולוס, ואילו בשנות השישים

כיכבו חסן בסתוני ב"מכבי חיפה" ועלי עותמאן בשורות "הפועל ירושלים". נוכחותם של שחקנים אלה הביאה אוהדים ערבים רבים שהזדהו אתם (שורק, 2006). בשנות השבעים הפך הכדורגל לאחד מנתיבי ההשתלבות והאינטגרציה של הערבים בישראל, והתהליך ההדרגתי של התערות קבוצות ערביות בליגות הכדורגל נמשך. ריפעת טורק, כדורגלן ערבי, ייצג את ישראל במשחקים האולימפיים במונטריאול בזירה הבין-לאומית, הישג שדחף מועדונים בכירים למהר ולאתר כישרונות צעירים שצמחו ביישובים הערביים או ביישובים יהודיים דומים. ארמלי וטורק, ששיחקו בנבחרת ישראל, וכוכבים ערבים אחרים, ששיחקו בקבוצות הצמרת בליגה הבכירה בישראל, הפכו למקור להזדהות וסימנו נתיב ניעות אפשרי ואמצעי להתקדמות האזרחים הערבים במדינת ישראל בשנות התשעים הסתמנה עלייה תלולה במספר הכולל של הקבוצות הערביות בליגות הישראליות. בעונת המשחקים 1997/1996 הופיעה לראשונה קבוצה ערבית בליגה הבכירה, "הפועל טייבה", אולם כעבור שנה אחת בלבד נשרה לליגה השנייה (בן פורת, 2000). רק לאחר שש שנים, בשנת 2003, התחדשה נוכחותן של קבוצות ערביות בליגה הבכירה עם עלייתן של "אחי נצרת" ו"איחוד בני סח'נין" לליגת-העל. עוד ועוד קבוצות ערביות העפילו בשנות התשעים לליגות הביניים, והמגע הבין-קבוצתי בזירת הכדורגל התחזק בתקופה זו. שורק (Sorek, 2003) טען כי בעשור וחצי האחרונים חלה עלייה ניכרת בשיעור השחקנים היהודים שמשחקים בקבוצות ערביות, תופעה שהחלה כבר באמצע שנות השישים כאשר כדורגלן יהודי ידוע מהליגה הבכירה בישראל, יצחק זלצר, עבר לשחק בקבוצה הערבית "הפועל כפר קאסם" (בהלול, 2003).

שנות התשעים אופיינו בהגברת המגע הבין-קבוצתי בין יהודים לערבים באמצעות מפגשי קבוצות כדורגל חד-לאומיות והשתתפות של קומץ שחקנים, יהודים וערבים, בקבוצת האחר. ואולם מאז שנת 2000 חל שינוי ניכר באופי המגע בין כדורגלנים ואוהדים יהודים לעמיתיהם הערבים בזירת הכדורגל. לבד מאינטגרטיביות ושיתוף שחקנים מקבוצות המיעוט בקבוצת הרוב כמו מועדוני כדורגל משותפים שאופיינו בנוכחותם של שחקנים משני הצדדים – היהודי והערבי. מטרתם המרכזית של מועדונים אלה היא להכשיר כישרונות צעירים לעתיד. עליהם נוספו בשנים האחרונות תכניות רבות וצמחו ארגונים רבים שניצלו את הספורט בכלל ואת הכדורגל בפרט כאמצעי לשיכונן מתחים וקונפליקטים. לדוגמה, ארגון כדורגל למען שלום (Soccer for peace), שמפגיש בין בני נוער יהודים וערבים ישראלים לפעילות כדורגל אינטנסיבית במחנות קיץ בשילוב דיאלוג ומרכז פרס לשלום אשר מפעיל בתי ספר תאומים לכדורגל בקרב בני נוער יהודים ופלסטינים (Griesbeck, Borkovic, & Axster, 2004). קצרה היריעה מלפרט את כל הארגונים המפעילים תכניות דומות, אבל מעל כולם ניצבים מועדוני הכדורגל הדו-לאומיים. פעילותם של אלה רחבה ומקיפה יותר הן בשל האינטנסיביות והתנאים המקדמים למגע ולשינוי חברתי והן, ובעיקר, שלא כמו התכניות שזכרו קודם ושלא כמו מפגשי חינוך לשלום ולדו-קיום, בשל היות מועדוני הכדורגל הדו-לאומיים זירה טבעית וייחודית המאפשרת מגע מתמשך בין יהודים לערבים (זעבי, 2007).

תאוריית המגע החברתי

תאוריית המגע נחשבת זה כבר לאחת מהתאוריות היעילות ביותר בתחום הפסיכולוגיה החברתית לצורך שיפור יחסים בין-קבוצתיים. הטיעון המרכזי שלה גורס, כי הדרך להפחתת מתחים בין קבוצות יריבות היא להביאן לידי מגע ישיר ובלתי אמצעי. מפגשים בין חברי קבוצות יריבות יכולים לחולל שני שינויים עיקריים: האחד, לשפר את התייחסותם של חברי הקבוצה האחת אל חברי הקבוצה השנייה הנוכחים עמם בקבוצת המגע, והשני להפחית את היחס השלילי של בני הקבוצה האחת אל כלל בני הקבוצה השנייה כקולקטיב (Allport, 1954). כדי שהתאוריה תמומש צריכים להתקיים ארבעה תנאים: סטטוס שווה, מטרה משותפת ושיתוף פעולה בין-קבוצתי, פעילות ממושכת וקרובה ותמיכה ממסדית. לארבעת התנאים הללו הוסיף פטיגרו (Pettigrew, 1998) תנאי של יחסי ידידות וקרבה חברתית בין המשתתפים. להלן תובא סקירת התנאים הקיימים במועדוני כדורגל דו-לאומיים. ראוי לציין כי המחקר התמקד בעיקר בתנאי של משך ההשתתפות במועדונים אלה.

מגע חברתי בין בני נוער יהודים וערבים באמצעות מועדוני כדורגל דו-לאומיים

גורם המשיכה להשתתפות במועדוני כדורגל דו-לאומיים

זירת הכדורגל בישראל משמשת מודל אידאלי לשוויון בין יהודים לערבים, והיא אחת הזירות במדינה אשר השוויון בה מנוצל כדי להסיח את הדעת מן הקיפוח והאפליה השוררים במרבית תחומי החיים האחרים (שורק, 2006). חרף השנאה של המשתתפים הערבים ליהודים הם מוכנים לשחק במחיצת משתתפים יהודים, כי הם רואים בכך נתיב להתקדמות ולשוויון. אהבתו של המיעוט הערבי למשחק הכדורגל מושכת אותם כקהל, כהורים וכשחקנים לשתף פעולה ככל הנדרש כדי לממש את הפוטנציאל הטמון במיעוט הערבי בזירה ייחודית זו, שאין דומה לה בכל תחום אחר במדינת ישראל.

בני נוער יהודים וערבים שמגיעים לראשונה לשחק יחדיו בקבוצה משותפת עושים זאת בשל אהבתם למשחק, שהיא בפשטות הרציונל לפעילות אצלם, לצד הפורקן, החוויה החברתית, השחרור מלחץ וההנאה ממסגרת של פעילות גופנית (אלימלך, 2002), ולאז דווקא כאוהבי יהודים וערבים וכשוחרי שלום. יתר על כן, הם מגיעים בשל שאיפתם להיות כדורגלנים מקצועניים ומובילים בכדורגל הישראלי (זעבי, 2007). בדרך כלל הם מגיעים עם דעות קדומות, סטראוטיפים ורגשות שליליים (תפיסות) כלפי קבוצות החוץ, וחשים עוינות, איבה וחרדה רבה כלפיהן (סמוחה, 2004). ממחקרו של רוזן (2006), שבדק את השפעת תכניות החינוך לשלום על עמדות ועל אמונות מרכזיות ושוליות הנוגעות לקונפליקט הישראלי-פלסטיני, עולה כי בני הנוער הערבים מתארים את היהודים כפחדנים, אלימים ומלוכלכים, וטוענים שאי אפשר לסמוך עליהם. מנגד, בני נוער יהודים מתארים את הערבים כטיפשים, מלוכלכים, חסרי השכלה, פרימיטיביים, אנשים שאי אפשר לסמוך עליהם, אלימים

וערמומיים. זאת ועוד, בני נוער ערבים מעוניינים בקרבה ליהודים יותר משבני נוער יהודים מעוניינים בקרבה לערבים בישראל. נמצא גם שבני נוער יהודים פוחדים מהערבים ושונאים אותם יותר משבני נוער ערבים חשים כך כלפי היהודים.

סטטוס שווה

מועדוני כדורגל דו-לאומיים ממוקמים בדרך כלל במקום ניטרלי, ומגיעים אליהם בני נוער יהודים וערבים מערים, מיישובים ומכפרים קרובים. מודי (Moody, 2001) סבר שהמגע הבין-קבוצתי יעיל יותר בהפחתת האיבה והעוינות הבין-קבוצתית כאשר שתי הקבוצות נכנסות לסיטואציית המגע במעמד שווה. ואכן, המגע והמפגש מתקיימים במקום שאינו שייך ליישובים או לכפרים של המשתתפים, והניתוק יוצר סטטוס שווה לקבוצות המשתתפות. אמיר (Amir, 1976) אחז בדעה כי כדי שמגע בין-קבוצתי יהיה יעיל בהפחתת העוינות והאיבה, מספר המשתתפים משתי הקבוצות צריך להיות כמעט שווה. מתברר כי במועדוני כדורגל דו-לאומיים משתתפים ערבים ויהודים במספר כמעט זהה. השחקנים משני הלאומים מדברים בחופשיות את שפתם, וכאשר הם נזקקים להסבר מקצועי אנשים משני הלאומים מסבירים להם, בין שאלה מאמנים, מנהלים או הורים. משחק הכדורגל בפני עצמו מושתת על הישגיות, מציע לכולם הזדמנויות שוות לשחק בהרכב הראשון של הקבוצה ללא קשר ללאום או לדת שלהם, ובכך יוצר כלי לשיתוף פעולה תוך התמוססות הגבולות בין הקבוצות האתניות והדתיות. הכדורגל הוא גורם משווה משום שהוא מתעלם ממאפייניהם האתניים, הלאומיים והדתיים של השחקנים שגויסו, ובוחר רק את יכולתם המוכחת על המגרש (Answorth, 1971).

לכללי המועדון חשיבות רבה במגע הבין-קבוצתי בין בני נוער יהודים לערבים, והם קובעים לשתי הקבוצות כיצד עליהן להתנהג. חובת השחקנים משתי הקבוצות לציית להם הופכת אותם לדומים ולשווים. מי שאינו מצייט לכללי המועדון האחידים בשתי הקבוצות מסולק מהמועדון ללא קשר ללאום שלו או לדתו. מכאן שכללים, חוקים ומשמעת הם מתווך חשוב בהפחתת העוינות והאיבה הבין-קבוצתית (זעבי, 2007). נוסף על הסטטוס השווה בקרב בני הנוער היהודי והערבי, שבאים לשחק במועדון כדורגל דו-לאומי, קיימות במועדוני כדורגל דו-לאומיים גם מטרות משותפות.

מטרות משותפות

שחקנים יהודים וערבים מתאמנים יחד ומשחקים יחד כדי להשיג ניצחונות משותפים במשחקי סוף-השבוע במסגרת הליגה הישראלית לילדים ונערים. שריף ועמיתיו (Sherif, Harvey, White, Hood, & Sherif, 1961) ראו בשיתוף פעולה ובתלות הדדית גורמים ישירים לשינויים בגישה ובהתנהגות. כלומר, שיתוף פעולה חיובי יוצר גישה חיובית יותר כלפי החברים בקבוצה השנייה. השגת הצלחה משותפת עשויה להתקשר לחברים מקבוצת החוץ ולהגביר את המשיכה אליה (Lott & Lott, 1965). מטרות משותפות ואיום חיצוני, דהיינו פחד מהפסד, יוצרים הרמוניה, לכידות ואחדות קבוצתית פנימית. לנזיטא (Lanzetta, 1955) טען שחברי קבוצה הנמצאים במצוקה בשל הפחד מהפסד וחולקים מטרות משותפות יוצרים קשרי ידידות רבים יותר, נוטים יותר לשתף פעולה, מתווכחים פחות ותחרותיים פחות בינם לבין עצמם.

גם חוקרים אחרים שבחנו את מערכת היחסים בקבוצות אתלטיקה דיווחו על ממצאים דומים (כמו: Chu & Griffery, 1985). המאמץ המשותף לנצח והצורך לשתף פעולה בתוך הקבוצה כדי להשיג את המטרה השפיעו על יחסי החברות והחיבה בין חברי הקבוצה ואף דחקו את הדעה הקדומה של משתתפי הקבוצה אלה על אלה. מחקר שנעשה בהשתתפות 2,400 סטודנטים מ-71 בתי ספר תיכוניים בארצות הברית העלה ממצאים חיוביים. תלמידים בני מוצא שונה אלה מאלה, ששיחקו בקבוצה משותפת, דיווחו על חברויות עם חברים מקבוצת החוץ והביעו עמדות חיוביות כלפי קבוצת החוץ (Slavin & Madden, 1979). זאת ועוד, גרין ועמיתיו (Green, Adams, & Turner, 1988), שבחנו 3,200 תלמידים מחטיבות הביניים של פלורידה והשוו בין קבוצות משותפות לקבוצות נפרדות, מצאו במחקרם כי ספורטאים שהשתתפו בקבוצות משותפות היו בעלי עמדות חיוביות יותר כלפי קבוצת החוץ מספורטאים בקבוצות נפרדות. מחקרים אחרים מצאו שיחסם של ספורטאים בקבוצות משותפות בענפי ספורט קבוצתיים כלפי קבוצת החוץ חיובי מזה של ספורטאים המשתתפים בקבוצות נפרדות או קבוצות משותפות אך בענפי ספורט אישיים (Brown, Brown, Jackson, Sellers, & Manuel, 2003; Jackson, Keiper, Brown, Brown, & Manuel, 2002; Johnson & Johnson, 2000). קיום מטרות משותפות מחייב שיתוף פעולה הדוק לשם השגתן תוך תלות הדדית. שיתוף הפעולה מחויב בעיקר משום המבנה התפקודי המושתת על תפקידים במגרש: שוער, הגנה, קישור והתקפה, ומשום שמשחקים אחד-עשר שחקנים בקבוצה ושבעה אחרים נכנסים כמחליפים.

תמיכה ממסדית

מועדוני כדורגל דו-לאומיים זוכים לתמיכה ממסדית מן ההתאחדות לכדורגל בישראל, שפועלת לפי חוקים ונהלים ברורים. הם מקבלים תשלום כספי שנתי מארגון "הפועל" או "מכבי", ואילו יתרת עלות ההפעלה היא על חשבונם האישי של הורי המשתתפים. חלק ממועדונים אלה מקבלים תרומות מתורמים פרטיים או מעמותות וקרנות לעידוד שותפות יהודית-ערבית. תמיכה בולטת במועדונים אלה מגיעה מכיוונם של ההורים, שמלווים את ילדיהם לאימונים ולמשחקים בשבתות. הורים יהודים וערבים נפגשים מדי שבת ביצע אחד למטרה משותפת אחת: לעודד את בניהם בקבוצה יהודית-ערבית כדי להשיג תוצאות חיוביות, להתקדם ולהגיע למעמד של קבוצה בעלת שם בענף הכדורגל. לחץ חברתי להפרדה בין-קבוצתית שכיח בדרך כלל בסביבות המצויות בקונפליקט, וסביר להניח אפוא שמשתתפים יהודים וערבים החוזרים לסביבתם פוגשים סביבה עוינת שלוחצת עליהם להפסיק מגע בין-קבוצתי זה. ברם הודות לתמיכת ההורים הם מתמודדים עם הקשיים הסביבתיים, וגם אם משתתף מסוים נחשף לחץ חברתי מצד חבריו בבית הספר או מכל גורם שהוא, תמיכת ההורים היא המכריעה בסופו של דבר.

פעילות ממושכת ואינטנסיבית

קוק (Cook, 1985) גרס שפוטנציאל גבוה להיכרות ומפגשים ממושכים הם אמצעים יעילים להכרת אנשים חדשים ולקבלת מידע מהימן על קבוצת החוץ. מידע כזה עשוי להפריך סטראוטיפים שליליים ולהגביר את תפיסת הדמיון הבין-קבוצתית. תנאי זה ייחודי לזירת

הכדורגל, שכן היא מאפשרת מגע חברתי ממושך בין יהודים לערבים במדינת ישראל. מגע זה אינו נפסק כיוון שרוב המשתתפים עולים עם הגיל מקבוצה לקבוצה: הם מבלים בממוצע שבע או שמונה שנים יחד – מקבוצת טרום א ועד לקבוצת הנוער – אם הם ממשיכים לשחק באותו מועדון. פעילות ממושכת ואינטנסיבית מאפשרת למידה על האחר. פטיגרו (Pettigrew, 1998) סבור, כי למידה על אודות אחרים כחלק מקיום מגע בין-קבוצתי חיונית לשיפור יחסים בין-קבוצתיים. העלאת רמת הידע שיש לאנשים עשויה לפורר קמעא את הדעה הקדומה בשלוש דרכים לפחות: ראשית, אנשים עשויים לתפוס אחרים בדרך אנושית ואישית יותר. אינפורמציה רבה יותר על אחרים מעניקה להם הזדמנות לכונן קשרים חדשים שאינם מושתתים על סטראוטיפים. זאת ועוד, מגע כזה יכול אף לערער את הסטראוטיפים הישנים (Kawakami, Dovidio, Moll, Hermsen, & Russin, 2000). שנית, ידע רב יותר על אחרים עשוי להקטין את חוסר הביטחון באשר לדרך שבה יש להיכנס לאינטראקציות עמם, ועשוי להקטין את הסבירות של הימנעות מרכישת חברים בקבוצות אחרות ולצמצם את חוסר הנוחות באינטראקציות שכן מתרחשות (Crosby, Bromley, & Saxe, 1980; Gaertner & Dovidio, 1986). שלישית, הגברת ההבנה הבין-תרבותית במונחים של היכרות עם רקע היסטורי או העלאת הרגישות התרבותית עשויות להפחית את הדעות הקדומות על ידי הגברת יכולת הזיהוי של מקרים שגובלים בחוסר צדק. לכן למידה של אינפורמציה חדשה היא מרכיב קריטי במגע בין-קבוצתי, והיא תורמת לשיפור היחסים הבין-קבוצתיים (Stephan & Stephan, 2001).

ידידות וקרבה חברתית

פטיגרו (Pettigrew, 1998) הוסיף לתאוריית המגע תנאי חשוב של ידידות וקרבה חברתית העולה מן התנאי של השתתפות ממושכת ארוכת טווח. במחקרים שונים נמצא שחברויות עם חברים מקבוצת החוץ מקדמות עמדות חיוביות כלפי קבוצת החוץ בכלל (Pettigrew & Troop, 2000; Wright, Aron, McLaughlin-Volpe, & Ropp, 1997) ומפחיתות חרדה בין-קבוצתית (Hewstone, 2003; Pettigrew & Troop, 2000). זה תנאי קלאסי שמתקיים במועדוני כדורגל דו-לאומיים, שבהם נפגשים השחקנים היהודים והערבים שלושה מפגשים שבועיים (אימונים), ומפגש נוסף וחשוב בכל שבת (משחק ליגה בסוף השבוע). כל השבוע הם מתאמנים כדי להיראות טוב על המגרש, להפגין יכולת גבוהה ולהשיג תוצאה חיובית. האימונים מתקיימים במשך השבוע: כל אימון נמשך 80–90 דקות, ויש להוסיף התארגנות של חצי שעה לפני האימון ולאחריו. במשחקי השבת משחקים הילדים שבוע אחד במגרש הביתי ושבוע לאחר מכן מתארחים אצל אחת הקבוצות שמשחקת אתם באותה ליגה, מה שמצריך נסיעה משותפת. המפגש ביום שבת חשוב מאוד: הוא המפגש הארוך ביותר והמרגש ביותר בשל ההשתתפות הרחבה יותר של ההורים, המאמנים והשחקנים. עוד מפגשים חברתיים מתקיימים במסגרת הפעילות החברתית של מועדונים אלה, כגון ארוחות משותפות, ביקורי בית, טיולים משותפים, היכרות עם התרבות של האחר, כולל ביקור במסגד או בבית כנסת, ומסיבות סיום משותפות. הפוטנציאל להיכרות, ליצירת יחסי ידידות וקרבה חברתית במועדוני כדורגל דו-לאומיים הוא גדול.

חרדה בין-קבוצתית נמוכה

לגורמים הרגשיים השפעה רבה על המגע הבין-קבוצתי. פטיגרו וטרופ (Pettigrew & Troop, 2000) העריכו כי 20%–25% מהשפעת המגע על ערעור סטראוטיפים, דעות קדומות ועוינות מוסברים בצמצומה של החרדה הבין-קבוצתית. חרדה בין-קבוצתית נובעת מצפייה לתוצאות שליליות במהלך המגע, כמו מבוכה, דחייה, אפליה או אי-הבנה (Stephan & Stephan, 1985), ועשויה לנבוע גם מאיום בין-קבוצתי (Stephan & Stephan, 2000). מגע בין-קבוצתי בכמות ובאיכות טובות, כפי שקיים במועדוני כדורגל דו-לאומיים (מעורבים), מתקשר לרמות נמוכות יותר של חרדה בין-קבוצתית, ונודעת לו השלכות חיוביות על יחסים בין-קבוצתיים (ראה למשל: Islam & Hewstone, 1993).

זהות משותפת

משתתפים יהודים וערבים מגיעים למועדון דו-לאומי משני לאומים שונים ומדת שונה, אך בכל זאת חוברים יחד בזהות של מועדון משותף. הם מתנהגים כהרגלם ושומרים על זהותם הלאומית, אך בהגיעם למגרש הזהות היחידה המוצאת ביטוי היא זהות הקבוצה המשותפת בתלבושת ספורט אחידה. דעות קדומות, קונפליקטים, עוינות, סטראוטיפים ורגשות שליליים מתגמדים בפני הגורמים שהופכים את ייצוגן של חברות אצל משתתפים משתי הקבוצות לקבוצה אחת ומאוחדת ומשותפת יותר. גישה זו נקראת גישת הקטגוריזציה מחדש (Recategorization) או מודל הזהות הקבוצתית המשותפת (Common Ingroup Identity Model) (Gaertner & Dovidio, 2000; Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman, & Rust, 1993). בעזרת זהות קבוצתית משותפת מכוונים מחדש התהליכים הקוגניטיביים והמניעים, שדרך כלל יוצרים אצל אדם העדפה לקבוצה משלו, לטובת הקבוצה המשותפת, וכוללים חברים מקבוצת הצד השני. אינטראקציות משתפות פעולה בין קבוצות מגבירות את ההערכה החיובית כלפי חברים בקבוצה השנייה, לפחות בחלקה, משום ששיתוף פעולה הופך את הייצוג של האנשים מ"אנחנו" לעומת "הם" אל "כולנו" (Gaertner & Dovidio, 2000). חוקרים אלה גרסו כי פיתוח זהות קבוצתית משותפת אינו דורש מהקבוצות בהכרח לנטוש את הזהות המקורית שלהן לחלוטין, ושהיתרונות של זהות קבוצתית משותפת הם בני השגה גם כאשר המשתתפים שומרים על "זהות כפולה", כששתי הזהויות הקבוצתיות שלהם ברורות ומובחנות (Gaertner & Dovidio, 2000). בדרך כלל רוב חברי הקבוצה מעדיפים ייצוג קבוצתי משותף (הטמעה), אך חברים בקבוצות מיעוט מעדיפים אוריינטציה שמשקפת הבדלים והבחנות בתוך הקבוצה (Van Oudenhoven, Prins, & Buunk, 1998). מגע בין-קבוצתי קיבל תיווך חזק יותר על ידי זהות קבוצתית משותפת בקרב תלמידים לבנים בארצות הברית, ולעומת זאת זהות כפולה הייתה הגורם המתווך החשוב ביותר אצל סטודנטים ממועטים אתניים.

מגע חברתי בין בני נוער יהודים וערבים באמצעות מועדוני כדורגל חד-לאומיים

מועדוני כדורגל חד-לאומיים של בני נוער יהודים וערבים נפגשים בתדירות נמוכה יחסית בשל מיעוט מועדוני כדורגל ערביים. מגע בין-קבוצתי בין שתי קבוצות חד-לאומיות המשחקות כדורגל בליגה של ההתאחדות לכדורגל הוא שטחי כיוון שקבוצה חד-לאומית אחת יכולה לפגוש קבוצות חד-לאומיות מקבוצת החוץ רק עשר פעמים לכל היותר בעונת משחקים אחת. אלפורט (Allport, 1979) גרס, שמגע שטחי בין שתי קבוצות השרויות בקונפליקט יחזק למעשה את הסטראוטיפים באחת משתי דרכים: כאשר לא יצליח לספק אינפורמציה חדשה בנוגע לכל קבוצה או באמצעות נבואה שמגשימה את עצמה, ולפיה הימנעות זהירה מאינטימיות מפורשת אצל בני שתי הקבוצות כחוסר אמון או כחוסר חיבה שמאששות חשדות ראשוניים. הוא אף סבר כי "המגע המקרי השאיר את הדברים במקום גרוע יותר מאשר בהתחלה" (עמ' 264).

תחרות ספורטיבית בין שתי קבוצות השרויות בקונפליקט לאומי שונה משיתוף פעולה במועדון כדורגל דו-לאומי. שריף ועמיתיו (Sherif et al., 1961) מצאו, שכאשר קיימת תחרות הדדית (שלילית), מגע בין-קבוצתי יוצר גישות שליליות יותר. לטענתם, כאשר קבוצות תלויות הדדית בצורה תחרותית, פעולות שמובילות לתוצאות חיוביות בקבוצה אחת יהיו בעלות השלכות שליליות אצל השנייה, ולכן כדי להשיג תוצאות טובות לעצמם, פעולותיהם של חברים בכל אחת מהקבוצות נתפסות גם כמכוונות לפגוע במטרות של הקבוצה השנייה. יחסים תחרותיים של מנצח-מפסיד בין קבוצות עלולים אפוא להוביל לתוקפנות, לדימויים שליליים הדדיים, לסטראוטיפים שליליים כלפי חברים בקבוצת החוץ וללכידות וגאווה קבוצתית גבוהה בקבוצת הפנים (Wildscut, Pinter, Vevea, Insko, & Schopler, 2003).

ליבר (Lever, 1983) סברה, שכדורגל בין קבוצות חד-לאומיות השרויות בקונפליקט הוא המשך המלחמה, אך באמצעים אחרים, ומאבק לשם המאבק. מקלנסה (MacClancy, 1996b) הוסיף שכדורגל הוא אמצעי לבניית זהויות ולשימורן, בהעניקו תחושת היבדלות. ברומברגר (Bromberger, 1955) גרס, שכדורגל מספק תמיכה לאישור הזהות הקולקטיבית ולאנטגוניזם מקומי, אזורי ולאומי. בספרד למשל הכדורגל הוא אמצעי ללאומנות בקרב הלאומים ההיסטוריים, כמו קטלוניה והמחוז הבסקי (MacClancy, 1996a). אפשר למצוא דוגמאות דומות בקרב קבוצות מיעוט, כמו Alwihadat הנתפסת כסמל ללאומיות הפלסטינית בירדן (Tuasted, 1997); "הפועל טייבה" הנתפסת כמייצגת את האוכלוסייה הערבית של ישראל (Carmeli & Bar, 1999) ובדומה לה "הפועל בני סכנין" היום (שורק, 2006), ו"סלטיק" המייצגת את המיעוט הפרוטסטנטי בסקוטלנד, לעומת "ריינג'רס", המייצגת את הרוב הקתולי (Giulianotti, 1999).

משחק הכדורגל טומן בחובו היבטים פוליטיים, המעוררים שנאה וקנאות (בן פורת, 2000). יתר על כן, משחק הכדורגל מייצר אלימות רבה בגלל היריבות העזה ובשל המגע הפיזי הרב בין השחקנים. דוגמה סמלית לכך היא המלחמה הראשונה בעולם שנגרמה בגלל משחק

כדורגל בין שתי מדינות. סלבדור והונדורס נפגשו למשחק בין-לאומי במוקדמות מונדיאל מקסיקו ב-1970, ועם שריקת הסיום פרצה ביניהן מלחמה שנמשכה כמה שעות, גבתה מחיר של עשרות הרוגים ופצועים והופסקה רק בהוראת מועצת הביטחון (והבי ושעיב, 2006). גורם נוסף שעלול להחריף את המגע הבין-קבוצתי הוא החרדה הבין-קבוצתית. החשש מפני הקבוצה האחרת עשוי לגרום לתגובות שליליות בקרב חברי הקבוצה ולחזק סטראוטיפים (Wilder, 1993), להפריע לתקשורת יעילה (Hyers & Swim, 1998) ולעורר חוסר אמון בין הקבוצות (Dovidio, Gaertner, Kawakami, & Hodson, 2002). כיוון שקבוצות חד-לאומיות משחקות בשיטת הבית-חוץ: הן מארחות את קבוצת החוץ למשחק בית ומתארחות אצלן למשחקי חוץ, הרי שבדרך כלל משחקי חוץ אצל קבוצת החוץ מתאפיינים ברמת חרדה בין-קבוצתית גבוהה, בחוסר נוחות ובפחד הנובעים בעיקר מהבלטת הקטגוריזציה, שמאששת את התפיסות בנוגע להבדלים בין הקבוצות (Hewstone & Brown, 1986). זאת ועוד, מגע שטחי משמש גורם נוסף בהגברת החרדה הבין-קבוצתית (Voci & Hewstone, 2003). הכדורגל עשוי להיות דיס-אינטגרטיבי ולערער על ההגמוניה ועל הדומיננטיות של המדינה ולהציע סדר חלופי. משחק הכדורגל עשוי לשמש אמצעי מסייע לקונפליקט, למחאה חברתית ולשינוי שבסיסים יכול להיות אתני, לאומי ומעמדי (בן פורת, 2003), כפי שאפשר לראות במגרשי כדורגל בגלזגו, בברצלונה ובמוסקבה, שהם זירות מחאה קולניות למאבק אתני ולאומי.

להוציא מקרים בודדים, המחאה הפוליטית, האתנית והלאומית לא הגיעה לדשא וליציעים בישראל. אחת הדוגמאות החריגות הייתה התקרית עם בני נצרת ב-16 במרס 1964, כאשר עיתון "הבוקר" דיווח, שהקבוצה הייתה מעורבת בתקרית אלימה בין אוהדיה ושחקניה לבין אוהדי "הפועל מגדל העמק" ושחקניה. הדיה של התקרית נשמעו מעבר למגרש הכדורגל, ונשמעו קולות לשביתה כללית כמחאה על התקרית (שורק, 2006). עם עלייתה של הפועל טייבה לליגת העל ב-1997 היא התקבלה בנהמה מאיימת "מוות לערבים", ונרשמו כמה עימותים מכוערים בעלי אופי לאומני בין קהל ערבי לקהל יהודי. איש לא רצה בהעתקת הקונפליקט בין הערבים ליהודים אל שדה המשחק חוץ מגופים קיצוניים של יהודים או קבוצות של קהל יהודי בעלי נטייה קיצונית, כמו בית"ר ירושלים או בני יהודה (בן פורת, 2003). אותן נהמות של "מוות לערבים" קיבלו את פניה של קבוצת איחוד בני סכנין עם עלייתה לליגת-העל. אמנם קבוצה זו מתגאה בדחיקת אידאולוגיות של זהות לשוליים, אבל הזהות נחפת במרץ למרכז המגרש עם קללות אוהדי סכנין כלפי יהודים (קסל וקלושנדר, 2004). במקרים שנדמה היה כי התנגשויות בין שני מחנות יריבים, יהודים וערבים, עלולות להתפתח לקונפליקט אתני, עשו ראשי הקבוצות מאמץ רב להרגיע את מחנותיהם (בן פורת, 2003).

נראה אפוא כי לעומת מדינות השרויות בקונפליקט, שבהן משמש הכדורגל אמצעי מסייע לקונפליקט וביטוי מחאה על הסדר הקיים, במדינת ישראל הוא מכשיר לישראליות ולהרגעה ומשמש נתיב להשתלבות בחברה הישראלית – "אינטגרציה מובלעת" (שורק, 2006). לפיכך השפעות מגע בין-קבוצתי בתלות תחרותית במדינת ישראל שונות מאלה שנוצרות במדינות השרויות בקונפליקט במקומות אחרים בעולם.

לסיכום, במועדוני כדורגל דו-לאומיים קיימים תנאים שונים שמובילים לשינוי חיובי בקרב המשתתפים כמו למשל מגע אינטנסיבי ומתמשך בין המשתתפים, נטייה לזהות קבוצתית משותפת של המשתתפים משני הלאומים, משמעת וסדר בקבוצה, מעורבות הורים ותמיכתם, הצלחה קבוצתית, רמות נמוכות של חרדה בין-קבוצתית בקרב המשתתפים ומידע תרבותי על הצד השני בקרב המשתתפים (זעבי, 2007). מנגד, מגע בין מועדוני כדורגל יהודיים וערביים חד-לאומיים מאופיין בהשגת מטרות מנוגדות, מגע שטחי מאוד, תלות תחרותית, חרדה בין-קבוצתית גבוהה וזהות לאומית בולטת.

מטרת המחקר

מטרתו העיקרית של מחקר זה היא לבחון את ההשפעה של השתייכות למועדוני כדורגל דו-לאומיים על תפיסות המשתתפים כלפי הצד השני כפונקצייה של משך ההשתתפות במועדון, לעומת ההשפעה של ההשתייכות למועדוני כדורגל חד-לאומיים שמתאפיינים במגע חברתי שטחי ולא ממושך עם האחר.

השערות המחקר

השערה ראשונה: תפיסותיהם של נבדקים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים כלפי הצד השני יהיו חיוביות יותר כפונקצייה של משך ההשתתפות במועדון. השערה שנייה: תפיסותיהם של נבדקים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים יישארו ללא שינוי או יחמירו כפונקצייה של משך ההשתתפות במועדון.

השיטה

מערך המחקר

מערך המחקר הוא ניסוי למחצה (Mixed Design) בקבוצת ניסוי (בני נוער יהודים וערבים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים) לעומת קבוצת ביקורת (בני נוער יהודים וערבים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים). זהו מערך פקטורלי של 2 (יהודי-ישראלי / ערבי-ישראלי) X 2 (דו-לאומי / חד-לאומי) X 2 (משתתף חדש / משתתף ותיק) עם מדידות חוזרות, כדלהלן: מועד קדם (שלושה חודשים אחרי תחילת ההשתתפות בשנה הראשונה), מועד בתר (עם סיום שנת ההשתתפות הראשונה) ומועד בתר דחוי (ארבעה חודשים אחרי תחילת שנת ההשתתפות השנייה).

מהלך המחקר

השלב הראשון של המחקר היה ביצוע מחקר חלוץ לבחינת מהימנות השאלונים השונים הבודקים את תפיסותיהם של בני נוער יהודים וערבים. השאלונים חולקו על ידי המחקר לילדים בני 11–12, המשחקים בשני בתי ספר לכדורגל, אחד ערבי ואחד יהודי. ראוי לציין שנתוני מחקר זה לא נכללו בנתוני הניתוח עם נתוני המועדים השונים (קדם, בתר ובתר דחוי). שלב שני בדק אם נבדקים יהודים וערבים חדשים יהיו בעלי תפיסות הדדיות דומות במועד הקדם, ואם נבדקים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים הם בני השוואה. התפיסות כללו: רגשות שליליים כלפי הצד השני; סטראוטיפים שליליים כלפי הצד

השני; ידידות וקרבה חברתית עם הצד השני. המחבר חילק את שאלוני התפיסות בשלבי ההתחלה של פעילות הכדורגל במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים חדשים (תחילת עונת הכדורגל 2005 – 2006). השאלונים חולקו למשתתפים חצי שעה לפני האימון בתיאום עם מאמני הקבוצות והוחזרו מיד לאחר שהמשתתפים מילאו אותם. בשלב השלישי חולקו שאלוני תפיסות (אותו שאלון שחולק במבחן הקדם) במבחן הבתר (בסוף עונת המשחקים 2005–2006) ובתר דחוי (ארבעה חודשים אחרי תחילת עונת המשחקים 2006–2007) על ידי המחבר. השלב השני והשלישי נועדו לבדוק את שתי שאלות המחקר.

משתתפים

המדגם כלל 112 ילדים ונערים יהודים וערבים מצפון הארץ, בני 10-12, ששיחקו במסגרת הליגה של ההתאחדות לכדורגל בישראל בעונות המשחקים 2005–2006 ו-2006–2007 והשתתפו בכל מועדי המחקר. כל המשתתפים הן במועדוני כדורגל דו-לאומיים והן במועדוני כדורגל חד-לאומיים היו משתתפים חדשים בקבוצות שלהם, כלומר זו הייתה השנה הראשונה להשתתפותם יחד בקבוצה מעורבת. לוח 1 מתאר את דפוסי השתתפות של הקבוצות השונות כפונקצייה של זמן לאורך שלושת מועדי המחקר (קדם, בתר ובתר דחוי). קבוצת ניסוי: נבדקים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים. קבוצת ביקורת: נבדקים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים.

לוח 1:

התפלגות הנבדקים על פי לאום כפונקצייה של זמן

מועד	קדם ההתערבות		בתר		בתר דחוי		סוג קבוצה
	ניסוי	ביקורת	ניסוי	ביקורת	ניסוי	ביקורת	
משתתפים חדשים	יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	
	51	25	43	21	45	39	
השתתפו בכל המועדים	יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	
	31	17	28	17	36	28	

משתני המחקר

משתני רקע: לאום (יהודי/ערבי), ותק בקבוצה, שם קבוצה, מספר חולצה, בית ספר. משתנים בלתי תלויים: (א) השתתפות במועדוני כדורגל דו-לאומיים לעומת השתתפות במועדוני כדורגל חד-לאומיים, (ב) משך ההשתתפות בקבוצה.

משתנים תלויים: תפיסות כלפי הצד השני שכוללות את המדדים האלה: רגשות שליליים כלפי הצד השני, ידידות וקרבה חברתית עם הצד השני וסטראוטיפים שליליים כלפי הצד השני.

כלי המחקר

כלי המחקר כללו ארבעה שאלונים: שאלון פרטי רקע, שאלון רגשות שליליים כלפי הצד שני, שאלון ידידות וקרבה חברתית עם הצד השני ושאלון סטראוטיפים שליליים כלפי הצד השני (לפירוט ראה זעבי, 2007). השאלונים היו בשפת האם של המשתתפים. שאלונים זהים הועברו במועד הקדם, בתר ובתר דחוי לנבדקים חדשים במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים.

עיבוד נתונים

תוכנת SPSS שימשה לעיבוד מרבית הנתונים. המבחן הסטטיסטי העיקרי שבוצע במחקר הנוכחי היה ניתוח שונות מדידות חוזרות רגיל (Repeated Measures), שבדק את השינוי שמתרחש בתפיסות המשתתפים בקבוצת הניסוי והביקורת כפונקצייה של משך ההשתתפות במועדונים.

ממצאים

ניתוח שונות עם מדידות חוזרות שנעשה מתייחס לשינויים ולהבדלים בתפיסות השונות בתוך כל קבוצה (דו-לאומי וחד-לאומי) ומציג השוואה של כל סוג של תפיסה בין מדידה ראשונה (קדם) למדידה שנייה (בתר), ולאחר מכן בין מדידה שנייה (בתר) למדידה שלישית (בתר דחוי). ניתוח זה מציג את השינוי בתפיסות כפונקצייה של משך השתתפותם של נבדקים יהודים וערבים חדשים במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים².

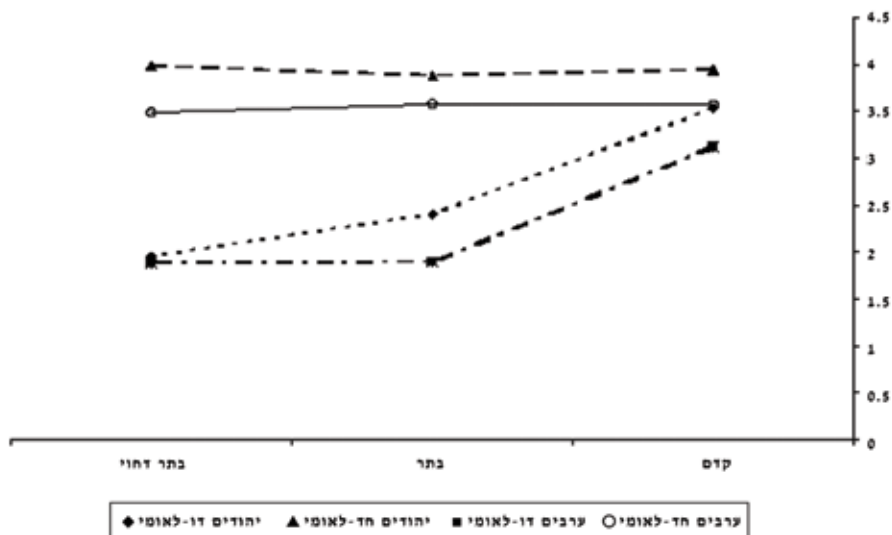
ההבדלים במדד רגשות שליליים כלפי הצד השני בין נבדקים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים כפונקצייה של משך ההשתתפות

מלוח 2 עולה כי רגשותיהם השליליים של נבדקים חדשים, יהודים וערבים, המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים כלפי הצד השני משתפרים כפונקצייה של זמן, והשינוי העיקרי בקרב נבדקים ערבים חדשים מתרחש בעיקר בשנה הראשונה (קדם, בתר) $(F=96.5, p<0.05, ES=-3.8)$, ובשנה השנייה הם שומרים על השינוי החיובי שעברו ללא הבדל מובהק בין מועד בתר לבתר דחוי. לעומתם, בקרב נבדקים יהודים חדשים ארך השינוי החיובי זמן ממושך יותר, והיו הבדלים מובהקים בין מועד קדם לבתר $(F=276.7, p<0.05, ES=-2.6)$ ובין מועד בתר לבתר דחוי $(F=73.5, p<0.05, ES=-1.15)$. בקרב נבדקים חדשים, יהודים וערבים, המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים לא נמצאו שינויים משמעותיים ברגשות שליליים כלפי הצד השני כפונקצייה של זמן, אף על פי שהתקבל הבדל מובהק בקרב נבדקים יהודים בין מועד בתר לבתר דחוי אך עם גודל אפקט נמוך.

לוח 2:
רגשות שליליים כלפי הצד השני

בטר דחוי בהשוואה לבטר		בטר בהשוואה לקדם		גודל מדגם	בטר דחוי	בטר	קדם	קבוצה	נבדקים
F (df)	ES	F (df)	ES	N	ממוצע (ס"ת)	ממוצע (ס"ת)	ממוצע (ס"ת)	דו-לאומי חד-לאומי	
73.5* (1)	-1.15	276.7* (1)	-2.6	31	1.95 (0.27)	2.4 (0.31)	3.53 (0.55)	דו-לאומי	נבדקים יהודים חדשים
4.8* (1)	0.29	0.74 (1)	-0.11	36	3.98 (0.31)	3.88 (0.37)	3.94 (0.65)	חד-לאומי	
0.02 (1)	-0.02	96.5* (1)	-3.8	17	1.88 (0.4)	1.89 (0.28)	3.129 (0.43)	דו-לאומי	נבדקים ערבים חדשים
1.74 (1)	-0.27	0.02 (1)	0.02	28	3.49 (0.27)	3.58 (0.39)	3.57 (0.59)	חד-לאומי	

איור 1 מראה בבירור את הירידה הניכרת ברגשות שליליים המתרחשת בקרב נבדקים יהודים וערבים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים בעיקר בשנה הראשונה בין מועד קדם לבטר. מנגד, האיור אינו מראה מגמה של שינוי ברגשות שליליים כלפי הצד השני בקרב נבדקים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים. איור 1 מראה עוד שנבדקים ערבים חיוביים יותר מנבדקים יהודים הדומים להם במדד זה במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים, ומגמת השינוי בקרב נבדקים ערבים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים מהירה מזו של נבדקים יהודים המשתתפים באותם מועדונים.



איור 1:

רגשות שליליים כלפי הצד השני

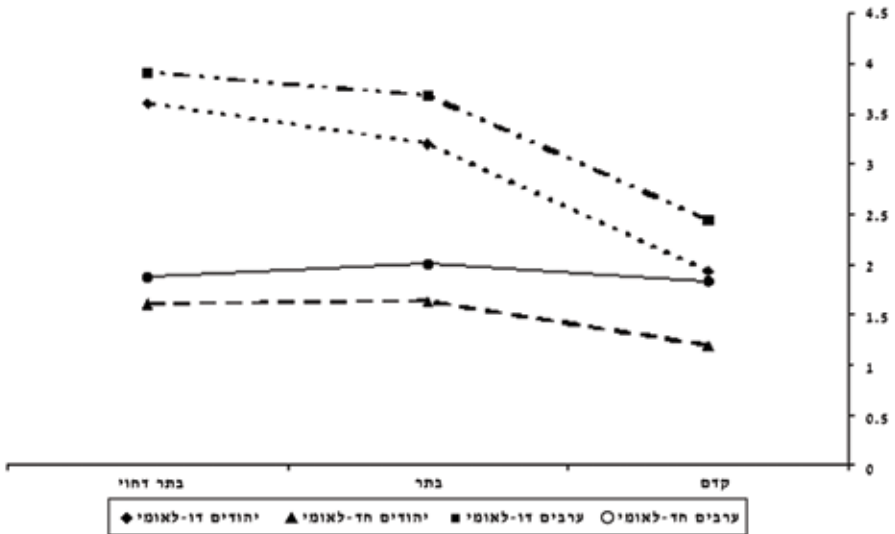
ההבדלים במדד ידידות וקרבה חברתית עם הצד השני בין נבדקים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים כפונקציה של משך ההשתתפות לוח 3 מראה, שבקרב נבדקים חדשים, יהודים וערבים, המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים יש מגמת עלייה בידידות ובקרבה חברתית עם הצד השני. השיפור המשמעותי מתרחש בשנה הראשונה להשתתפות בין מועד הקדם למועד הבטר וממשיך בשנה השנייה להשתתפות בין מועד בטר לבטר דחוי, אך בצורה מתונה יותר. בקרב נבדקים יהודים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים יש מגמת עלייה בידידות ובקרבה חברתית עם ערבים בשנה הראשונה להשתתפותם בין מועד קדם לבטר ($F=84.3, p<0.05, ES=1.39$). מנגד, לא נמצא שינוי ניכר בקרב נבדקים ערבים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים.

לוח 3:

ידידות וקרבה חברתית עם הצד השני

בתר דחוי בהשוואה לבתר		בתר בהשוואה לקדם		גודל מדגם	בתר דחוי	בתר	קדם	קבוצה	נבדקים
F (df)	ES	F (df)	ES	N	ממוצע (ס"ת)	ממוצע (ס"ת)	ממוצע (ס"ת)	דו-לאומי חד-לאומי	
29.4* (1)	0.84	451* (1)	2.5	31	3.6 (0.46)	3.2 (0.49)	1.93 (0.49)	דו-לאומי	נבדקים יהודים
0.48 (1)	-0.09	84.3* (1)	1.3	36	1.6 (0.31)	1.63 (0.33)	1.19 (0.3)	חד-לאומי	
13* (1)	0.66	214.1* (1)	3.1	17	3.91 (0.41)	3.68 (0.28)	2.44 (0.5)	דו-לאומי	נבדקים ערבים
3.77* (1)	-0.39	2.08 (1)	0.2	28	1.87 (0.26)	2 (0.4)	1.83 (0.88)	חד-לאומי	

איור 2 מראה, ששינוי חיובי משמעותי התרחש בקרב נבדקים יהודים וערבים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים. השינוי המשמעותי התרחש בעיקר בשנה הראשונה בין מועד קדם לבתר, כאשר השינוי בין מועד בתר לבתר דחוי היה מתון יותר. מגמה דומה אפשר לראות בקרב נבדקים חדשים, יהודים וערבים, המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים, אך מתונים הרבה יותר יחסית לנבדקים במועדוני כדורגל דו-לאומיים. עוד אפשר לראות שנבדקים ערבים חיוביים בקרבכם לצד השני יותר מנבדקים יהודים הדומים להם.



איור 2:

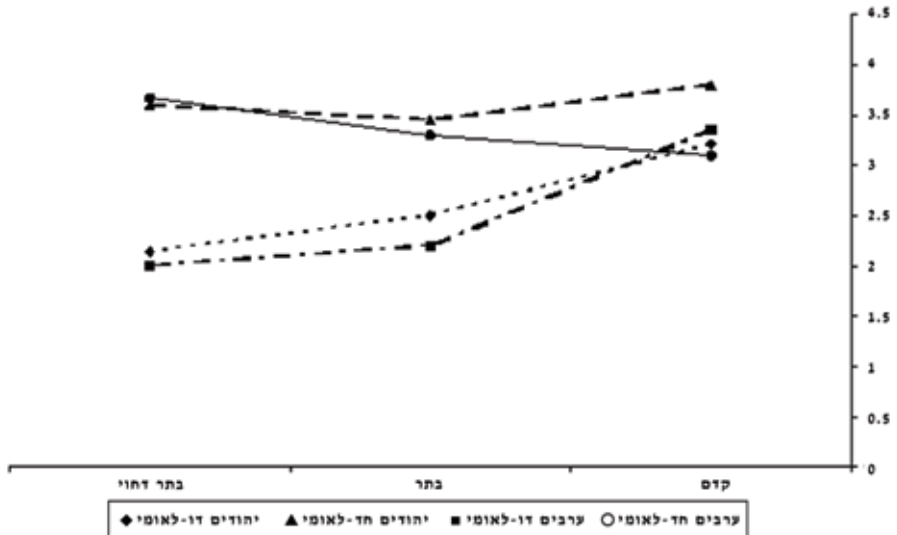
ידידות וקרבה חברתית עם הצד השני

ההבדלים במדד סטראוטיפים שליליים כלפי הצד השני בקרב נבדקים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים כפונקצייה של משך ההשתתפות לוח 4 מראה ירידה משמעותית בסטראוטיפים שליליים של נבדקים חדשים, יהודים וערבים, המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים כפונקצייה של זמן. נמצאו הבדלים משמעותיים בעיקר בשנה הראשונה, בין מועד קדם לבתר בקרב נבדקים יהודים חדשים ($F=112.7, p<0.05, ES=-1.9$) ובקרב נבדקים ערבים חדשים ($F=65.6, p<0.05, ES=-1.5$) ממצא עקיב אשר חזר על עצמו בשלושת המדדים. מנגד נמצאה ירידה בסטראוטיפים שליליים כלפי ערבים בקרב נבדקים יהודים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים, ועלייה בסטראוטיפים שליליים בקרב נבדקים ערבים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים.

לוח 4:
סטראוטיפים שליליים כלפי הצד השני

בטר דחוי		בטר בהשוואה		גודל	בטר	בטר	קדם	קבוצה	נבדקים
בהשוואה לבתר		לקדם		מדגם	דחוי	ממוצע	ממוצע	ממוצע	
F (df)	ES	F (df)	ES	N	ממוצע (ס"ת)	ממוצע (ס"ת)	ממוצע (ס"ת)	דו-לאומי חד-לאומי	
52*	-0.871	65.6*	-1.5	31	2.14	2.5	3.21	דו-לאומי חד-לאומי	נבדקים יהודים חדשים
(1)		(1)			(0.38)	(0.44)	(0.49)		
8.17*	0.37	21.7*	-0.6	36	3.6	3.45	3.8	דו-לאומי חד-לאומי	נבדקים ערבים חדשים
(1)		(1)			(0.36)	(0.44)	(0.67)		
12.1*	-0.4	112.7*	-1.9	17	2	2.2	3.35	דו-לאומי חד-לאומי	נבדקים ערבים חדשים
(1)		(1)			(0.44)	(0.49)	(0.7)		
16.6*	0.82	5.3*	0.27	28	3.67	3.3	3.1	דו-לאומי חד-לאומי	
(1)		(1)			(0.33)	(0.56)	(0.9)		

איור 3 מראה מגמת ירידה משמעותית בסטראוטיפים השליליים כלפי הצד השני כפונקצייה של זמן בקרב נבדקים יהודים וערבים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים. לעומת זאת איור 3 מראה עוד שחלה עלייה בסטראוטיפים השליליים בקרב נבדקים ערבים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים, וירידה בקרב נבדקים יהודים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים. האיור מראה עוד ממצא עקיב, שנבדקים ערבים חיוביים יותר מנבדקים יהודים במועדוני כדורגל דו-לאומיים.



איור 3:

סטרואטיפים שלילים כלפי הצד השני

סיכום הממצאים

מהמחקר עלו ארבעה ממצאים עיקריים:

1. חל שינוי חיובי עקיב בשלושת המדדים שנמדדו במחקר בקרב נבדקים יהודים וערבים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים בתקופת השתתפותם, וההבדל בין מועד למועד היה מובהק וחיובי יותר ככל שמשך ההשתתפות של הנבדקים הלך וגדל.
2. השינוי החיובי שהתרחש בשלושת המדדים בקרב נבדקים יהודים וערבים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים התרחש בעיקר בשנה הראשונה להשתתפות, וגודל האפקט בשנה הראשונה בין מבחן בתר ומבחן קדם היה גדול מגודל האפקט בשנה השנייה בין מבחן הבתר הדחוי ומבחן הבתר. בשנה השנייה היה השינוי מתון יותר, ובעיקר שמר על עצמו.
3. בקרב נבדקים יהודים וערבים שהשתתפו במועדוני כדורגל חד-לאומיים התרחשו שינויים – חיוביים או שלילים (מובהקים) – אך למרות זאת בלט חוסר העקיבות בממצאים. אפשר להניח אפוא, שאין שינוי בתפיסותיהם של משתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים.
4. משתתפים ערבים, הן במועדוני כדורגל דו-לאומיים והן בחד-לאומיים, היו חיוביים בתפיסותיהם כלפי היהודים יותר משהיו היהודים כלפי הערבים.

לפיכך שתי ההשערות העוסקות בהבדלים בין נבדקים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים כפונקצייה של משך ההשתתפות, אוששו. נמצא כי תפיסותיהם של נבדקים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים כלפי הצד השני היו חיוביות יותר כפונקצייה של משך ההשתתפות במועדון. כן נמצא כי תפיסותיהם של נבדקים חדשים המשתתפים במועדוני כדורגל חד-לאומיים נשאו ללא שינוי כפונקצייה של משך ההשתתפות במועדון.

דיון

מחקר זה, שבחן את התפיסות של נבדקים כלפי הצד השני לאורך זמן, עסק בשינויים אפשריים החלים בתפיסותיהם של ילדים ונערים יהודים וערבים בישראל כפונקצייה של משך השתתפותם במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים. זהו המחקר הראשון מסוגו בתחום הספורט בכלל ובכדורגל בפרט. ייחודו טמון בחקירת השפעתה של ההשתתפות במועדוני כדורגל דו-לאומיים לאורך זמן באמצעות מערך מסוג Cross Sectional, שאפשר השוואה משך שנה וחודשיים.

במידה שנערכה בחודשים הראשונים בקרב נבדקים יהודים וערבים נמצאו הבדלים בתפיסות השליליות בין נבדקים במועדוני כדורגל דו-לאומיים כלפי הצד השני לבין תפיסותיהם השליליות של נבדקים במועדוני כדורגל חד-לאומיים. מחקרים רבים שעסקו בחינוך לשלום לימדו כי לבני נוער יהודים וערבים תפיסות שליליות הדהדיות בטרם השתתפותם בתכנית חינוך לשלום (למשל: בר נתן, 2005; סמוחה, 2004; רוזן, 2006), ולכן סביר להניח שתפיסותיהם של נבדקים יהודים וערבים, שהשתתפו במועדוני כדורגל דו-לאומיים וחד-לאומיים, היו דומות לפני ההשתתפות. לא הבדלי התפיסות הביאו אפוא בני נוער אחדים לבחור להשתתף במועדוני כדורגל דו-לאומיים, אלא היו אלה שלושת חודשי ההשתתפות במועדונים הדו-לאומיים אשר הספיקו, ככל הנראה, לצמצם את תפיסותיהם השליליות של המשתתפים.

כמשוער, נמצא שיפור משמעותי בתפיסות השונות כלפי הצד השני בקרב נבדקים חדשים, יהודים וערבים, שהשתתפו במועדוני כדורגל דו-לאומיים כפונקצייה של משך ההשתתפות. השינוי העיקרי התרחש בשנה הראשונה של המגע במועדוני כדורגל דו-לאומיים, ואילו בשנה השנייה השינוי התמתן ושמר על עצמו. במחקרו של זעבי (2007), שעקב אחרי שינויים בתפיסות כלפי הצד השני של משתתפים ותיקים שהשתתפו במועדוני כדורגל דו-לאומיים נמצא, כי מן השנה השנייה ואילך השינוי החיובי נשמר ביציבות ללא הבדלים מובהקים בין מועד למועד.

לעומת זאת בקרב נבדקים חדשים, יהודים וערבים, שהשתתפו במועדוני כדורגל חד-לאומיים לא נמצא שינוי שיטתי בתפיסות כלפי הצד השני כפונקצייה של משך ההשתתפות, אלא נמצאו עליות וירידות לא משמעותיות באופן לא שיטתי לצד היציבות בתפיסות השליליות כלפי הצד השני. זעבי (2007) מצא עוד כי הפער בהבדלים בין תפיסותיהם של נבדקים שהשתתפו במועדוני כדורגל דו-לאומיים לבין נבדקים שהשתתפו במועדוני כדורגל חד-לאומיים הולך וגדל כפונקצייה של משך ההשתתפות.

מחקרים שונים בתחום החינוך לשלום בדקו את השפעת ההשתתפות בתכניות החינוך לשלום על תפיסותיהם של נבדקים יהודים וערבים. המחקרים הראו שהמאפיין הבולט של מפגשים אלה הוא היותם קצרים וחד-פעמיים ללא המשך, ואף על פי שדווח על השפעות מובהקות של ההשתתפות על התפיסות כלפי הצד השני, הרי שתקופה קצרה אחרי סיום המפגשים החלה שחיקה בשינויים החיוביים בשל השפעת הסביבה (בר-נתן, 2005; מסלוב, 2003; ענבר, 1994; רוזן, 2006). לעומת זאת המפגשים (האימונים) בין בני נוער יהודים וערבים שהשתתפו במועדוני כדורגל דו-לאומיים הם אינטנסיביים ולאורך זמן, ולכן אין צורך בפעילות נוספת לשימור השינויים החיוביים בקרב הנבדקים, כפי שנמצא במחקרו של רוזן (2006). התפיסה המעוגנת בבסיס עבודה זו היא, שהשתתפות פעילה במועדוני כדורגל דו-לאומיים, שלא כמו ההשתתפות במועדונים חד-לאומיים, משפיעה באורח חיובי על תפיסות המשתתפים כלפי הצד השני, כיוון שהפעילות הקבוצתית עונה באופן מלא על התנאים הדרושים להצלחה על פי תאוריית המגע (Allport, 1954).

נבדקים יהודים וערבים שהשתתפו במועדוני כדורגל דו-לאומיים משתפים פעולה להשגת מטרה משותפת וחשובה בתנאים של שיתוף פעולה, שהוזכרו בתאוריית המגע כתנאים הכרחיים ליצירת שינויים ביחסים בין-קבוצתיים. ממצא דומה התקבל אצל טשו וגריפי (Chu & Griffery, 1985), שבדקו את מערכת היחסים בקבוצות אתלטיקה. מחקרים רבים שנערכו בתחום הלמידה השיתופית בבתי ספר הראו, שמטרה משותפת אינה יכולה להתקיים ללא התנאי של שיתוף פעולה, כקיים במועדוני כדורגל דו-לאומיים (למשל: הרץ-לזרוביץ ופוקס, 1987; Slavin, 1994). ברם במועדוני כדורגל חד-לאומיים התלות והאינטראקציה בין נבדקים יהודים וערבים הן תחרותיות ואינן תורמות לשינוי תפיסות חיובי בקרב משתתפי המועדונים. מעוז (Maoz, 2000) ניתחה מפגשים מובנים, שמטרתם לקדם את השלום בקרב חברי הרוב היהודי והמיעוט הפלסטיני בישראל, ומצאה כי מגע אפקטיבי בין הקבוצות לא נוצר דרך רכיב העבודה המשותפת, כפי שהתכוונו מתכנני הפרויקט, אלא דווקא דרך הרכיב הלא מכוון של הדיון בקונפליקט. לכן מעוז רואה חשיבות רבה בהסכמתם של כל המשתתפים משני הצדדים על המטרה המשותפת. מכאן עולה כי לניצחון משותף חשיבות מכרעת במחקר הנוכחי בסיטואציה של שיתוף פעולה בין-קבוצתי במועדוני כדורגל דו-לאומיים, והצלחה קבוצתית שהיא המטרה העיקרית המוסכמת על המשתתפים איננה יכולה להתקיים בלי שיתוף פעולה בין כל מרכיבי הקבוצה, שבמקרה זה מגיעים מלאומים ומדתות שונים.

תנאי נוסף בתאוריית המגע, שמוביל לאפקט חיובי כלפי הצד השני ומתקיים במועדוני כדורגל דו-לאומיים, הוא תמיכה ממסדית. זעבי (2007) מצא כי המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים דיווחו על רמה גבוהה מאוד של מעורבות ותמיכת הורים, נוסף על תמיכת ההתאחדות לכדורגל בישראל, שמהווים יחד תמיכה ממסדית לקיום המגע. נמצא קשר חיובי חזק בין מעורבות ההורים ותמיכתם לבין ידידות וקרבה חברתית. מן הממצאים האיכותניים במחקר של זעבי עלה כי לתנאי הסטטוס השווה כמה מאפיינים: מגרש ניטרלי לקיום האימונים; חולצות אחידות; הזדמנות שווה לשחק בהרכב הראשון ללא

הבדל בין יהודים וערבים והגורם הקובע הוא אך ורק היכולת המוכחת על המגרש; תשלום שנתי שווה, המשולם על ידי נבדקים משני הצדדים עבור ההשתתפות; הורים ממעמד מבוסס ומשכיל ונבדקים משני הצדדים, הנוטים יותר לזהות משותפת ופחות לזהות בולטת, השומרת על הבדלים לאומיים בין שתי הקבוצות. ממצא דומה נמצא אצל דובידיו ועמיתיו (Dovidio, Gaertner, & Kafati, 2000), שמצאו, כי מגע בין-קבוצתי קיבל תיווך חזק ביותר

על ידי זהות קבוצתית משותפת בקרב תלמידים לבנים ושחורים בארצות הברית. פטיגרו (Pettigrew, 1998) הוסיף תנאי חשוב לתאוריית המגע: יחסי ידידות וקרבה חברתית בסיטואציית המגע. כפי שעלה מן הממצאים, ידידות וקרבה חברתית השתפרו כפונקצייה של משך ההשתתפות בקרב נבדקים יהודים וערבים שהשתתפו במועדוני כדורגל דו-לאומיים. מן הממצאים האיכותניים של זעבי עלה כי משתתפים יהודים וערבים נפגשים ארבע פעמים בשבוע בכל השנה, ואפילו בתקופת הפגרה (מאמצע יוני עד אמצע אוגוסט) התקיימה קייטנה בת שבועיים. לפיכך הפוטנציאל לידידות ולהיכרות במועדוני כדורגל דו-לאומיים הוא גדול ומאפשר למשתתפים משני הצדדים לשפר את יחסי הקרבה החברתית ההדדיים. תנאי זה אינו מתקיים במועדוני כדורגל חד-לאומיים מפאת מספרם המצומצם של המפגשים במשך השנה. שני מפגשים שנתיים בין כל קבוצה יהודית וערבית אינם מספיקים ליצור פוטנציאל להיכרות.

נורמות חברתיות תומכות באות גם הן לידי ביטוי במועדוני כדורגל דו-לאומיים. שורק (2006) טען, ששחקנים ערבים תופסים את הכדורגל כנתיב לאינטגרציה ולקידום מקצועי במדינת ישראל, קידום שאותו אינם יכולים להשיג בתחומים אחרים. כפי שעלה מן הממצאים האיכותניים, משתתפים ערבים וגם משתתפים יהודים מוכנים לשתף פעולה אלה עם אלה, על אף האיבה ששוררת ביניהם בתחילה, כיוון שהכדורגל נתפס כבמה להתקדמות מקצועית וכנתיב השתלבות, בעיקר בשביל משתתפים ערבים, שאין לו אחר ורע בתחומים אחרים במדינת ישראל. תנאי תאוריית המגע: סטטוס שווה; מטרות משותפות; שיתוף פעולה בין-קבוצתי; תמיכה ממסדית; ידידות וקרבה חברתית; פעילות ממושכת ואינטנסיבית באו לידי ביטוי מלא במועדוני כדורגל דו-לאומיים ותרמו לשינוי תפיסות חיובי בקרב הנבדקים. היעדרם של תנאים אלו, או קיומם של תנאים הפוכים במועדוני כדורגל חד-לאומיים, גרמו לשימור תפיסות שליליות כלפי הצד השני בקרב המשתתפים. עוד נמצא כי נבדקים ערבים אחזו בתפיסות חיוביות כלפי יהודים יותר משנבדקים יהודים אחזו כלפי ערבים בכל מועדי המחקר. ממצאים דומים באופן חלקי התקבלו במחקרים העוסקים בחינוך לשלום (למשל: בר-נתן, 2005; מסלוב, 2003; רוזן, 2006).

לסיכום, ממצאי המחקר הראו כי ההשתתפות במועדוני כדורגל דו-לאומיים עונה על הדרישות למגע אפקטיבי על פי תאוריית המגע, ולכן להשתתפות זו השפעה מכרעת על תפיסותיהם ההדדיות של נבדקים יהודים וערבים. יתר על כן, נמצא שלמשך ההשתתפות חשיבות רבה בשיפור, אך בעיקר לשימור התפיסות למשך זמן, דבר שאיננו מתקיים במועדוני כדורגל חד-לאומיים או בתחומים אחרים של מגע בין יהודים וערבים במדינת ישראל. במילים אחרות, זירת הכדורגל מחדשת את תקוותנו לזירה שווינונית בין אזרחים

משני לאומים השרויים בקונפליקט עיקש ומתמשך, הודות לדחיקת הקונפליקט והאירועים הפוליטיים שמרחפים מסביב לקונכיית מגרש הכדורגל אל מחוצה לו. האם שינוי שהתחולל בקרב המשתתפים במועדוני כדורגל דו-לאומיים יפרוץ את חומת קונכיית הכדורגל? ובאופן ספציפי: כיצד תשפיע השתתפותם של בני נוער יהודים וערבים במועדוני כדורגל דו-לאומיים על שינוי תפיסת הצד השני אצל קרוביהם: הורים, אחים, אחיות, וחברים? לא נותר לנו אלא להמתין למחקרים חדשים שישפכו אור על נושא זה.

הערות

1. המאמר מושתת על עבודת מחקר: זעבי, ב. (2007). השפעת ההשתייכות למועדוני כדורגל דו-לאומיים על שינוי תפיסת "הצד השני" אצל בני נוער יהודים וערבים בישראל. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
2. נוסחה לחישוב גודל האפקט (Effect Size) המבטא הבדל והפרש בין הקבוצות הרלוונטיות. גודל האפקט הוא מדד מתוקנן, המראה בכמה סטיות תקן ממוצעי הקבוצות מרוחקים זה מזה, ורמות עצמת אפקט המקובלים הן אלה: קטן, בשביל $ES=0.2$; בינוני בשביל $ES=0.50$; גדול בשביל $ES=0.80$.

רשימת המקורות

- אלימלך, ש. (2002). אהבת הכדורגל. **איתנים**, 28, 28-30.
- בהלול, ז. (2003). פצצה מתקתקת בקונכיית הספורט. **פנים**, 25, 82-87.
- ביטון, י. (2002). **השוואת התפיסה של מושג השלום אצל בני נוער יהודיים-ישראליים ובני נוער פלסטיניים כפונקציה של נרטיב קולקטיבי והשתתפות בתוכנית חינוך לשלום**. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- בן פורת, א. (2000). **בילאדי בילאדי**. תל אביב: בבל.
- בן פורת, א. (2003). **כדורגל ולאומיות**. תל אביב: רסלינג.
- בר-נתן, א. (2005). **האם ידידות בין-אישית זוכה להכללה במגע שבין קבוצות יריבות?** חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- הרץ-לזרוביץ, ר., ופוקס, א. (1987). **למידה שיתופית בכיתה**. הוצאת אח: חיפה.
- והבי, ס., ושעבי, ס. (2006). **אלריאדה בין אלסקאפה ואלסיאסה**. אלהלאל.
- זעבי, ב. (2007). **השפעת ההשתייכות למועדוני כדורגל דו לאומיים על שינוי תפיסת "הצד השני" אצל בני נוער יהודים וערבים בישראל**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- לוסטיג, א. (2003). **לימוד של קונפליקט רחוק כדרך להבנתו של קונפליקט קרוב**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- מסלוב, ס. (2003). **שינויים בעמדות בני נוער יהודים וערבים בעקבות השתתפותם בתוכניות חינוך לשלום**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, הפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת חיפה.
- סמוחה, ס. (2004). **מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל**. אוניברסיטת חיפה: המרכז היהודי ערבי.
- ענבר, ש. (1994). **שינוי בתפיסה עצמית של ערכים בקרב בני-נוער יהודים וערבים בעקבות סדנת מפגש**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, המחלקה לקומוניקציה ועיתונאות, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- קסל, ג., וקלושנדלר, פ. (2004). **ההמנון האמיתי: מוות לערבים**. **הארץ**, 6 בדצמבר.
- רוזן, י. (2006). **השפעת תוכניות החינוך לשלום על עמדות ואמונות מרכזיות ושוליות בהקשר לקונפליקט הישראלי-פלסטיני**. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.

שורק, ת. (2006). **זהויות במשחק, כדורגל ערבי במדינה יהודית**. ירושלים: האוניברסיטה העברית, הוצאת מאגנס.

Allport, G. W. (1954). **The nature of prejudice**. Reading, MA: Addison-Wesley.

Allport, G. W. (1979). **The nature of prejudice**. Cambridge, MA: Perseus Books.

Amir, Y. (1976). The role of intergroup contact in change of prejudice and race relations. In P.A. Katz (Ed.), **Towards the elimination of racism** (pp. 245-280). New York: Pergamon.

Answorth, C. (1971). Sport as symbolic dialogue. In E. Dunning (Ed.), **The sociology of sport**. London: Frank Cass.

Brown, K. T., Brown, T. N., Jackson, J.S, Sellers, R. M., & Manuel, W.J. (2003). Teammates on and off the field? Contact with black teammates and the racial attitudes of white student athletes. **Journal of Applied Social Psychology**, **33**, 1379-1403.

Carmeli, Y., & Bar, I. (1999). Team selection and chosen people in Israel: The case of Hapoel Taybeh. In G. Armstrong & R. Giulianotti (Eds.), **Football cultures and identities** (pp 164-175). Basingstoke: Macmillan.

Chu, D., & Griffey, D. (1985). The contact theory of racial integration: the case of sport. **Social Sport Journal**, **2**, 323-333.

Cook, S. W. (1985). Experimenting on social issues: The case of school desegregation. **American Psychologist**, **40**, 452-460.

Crosby, F., Bromley, S., & Saxe, L. (1980). Recent unobtrusive studies of black and white discrimination and prejudice: A literature review. **Psychological Bulletin**, **87**, 546-563.

Dovidio, J.F., Gaertner, S.L., & Kafati, G. (2000). Group identity and intergroup relations: The common ingroup identity model. In S.R. Theyw, E.J. Lawer, M.W. Macey, & H.A. Walker (Eds.), **Advances in group processes** (Vol. 17, pp.1-34). Stanford, CT: JAI Press.

Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Kawakami, K., & Hodson, G. (2002). Why can't we just get along? Interpersonal biases and interracial distrust. **Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology**, **8**, 88-102.

- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (1986). The aversive from of racism. In J. F. Dovidio & S.L. Gaertner (Eds.), **Prejudice, discrimination, and racism**. Orlando, FL: Academic Press.
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2000). **Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model**. Philadelphia, PA: The Psychology Press.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J.F., Anastasio, P.A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. In W.Strooebe & M. Hewstone (Eds.), **European Review of Social Psychology**, **4**, 1-26.
- Giulianotti, R. (1999). **Football**. Cambridge: Polity Press.
- Green, C. W., Adams, A.M., & Turner, C. W. (1988). Development and validation of the school interracial climate scale. **American Journal of Community Psychology**, **16**, 241-259.
- Griesbeck, J., Borkovic, V., & Axster, J. (2004). Streetfootball world. **International Council of Sport Science and Physical Education (ICSSPE)**, **2**.
- Hewstone, M. (2003). Intergroup contact: Panacea for prejudice? **The psychologist**, **16**, 352-355.
- Hewstone, M., & Brown, R. (1986). Contact is not enough: An intergroup perspective on the 'contact hypothesis'. In M. Hewstone & R. Brown (Eds.), **Contact and conflict in intergroup encounters**. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Hyers, L. L., & Swim, J.K. (1998). A comparison of experiences of dominant and minority group members during an intergroup encounter. **Group Processes and Intergroup Relation**, **1**, 143-163.
- Islam, R. M., & Hewstone, M. (1993). Dimension of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived outgroup variability and outgroup attitudes: An integrative model. **Personality and Social Psychology Bulletin**, **19**, 700-710.
- Jackson, S.J., Keiper, S., Brown, T.K., Brown, T.N., & Manuel, W. (2002). Athletic identity, racial attitudes, and aggression in first-year Black and White intercollegiate athletes. In M. Gatz, M.A. Messner, & S.J. Ball-Rokeach (Eds.), **Paradoxes of youth and sport**. Albany: State University of New York.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2000). Field testing integrative negotiations. **Peace and Conflict**, **9**, 39-68.

- Kawakami, K., Dovidio, J. F., Moll, J., Hermsen, S., & Russin, A. (2000). Just say no (to stereotyping): Effects of training in the negation of stereotypic associations on stereotype activation. **Journal of Personality and Social Psychology**, **78**, 871-888.
- Lanzetta, J. T. (1955). Group behavior under stress. **Human Relations**, **8**, 29-53.
- Lever, J.(1983). **Soccer madness**. Chicago :University of Chicago Press.
- Lott, A. J., & Lott, B. E. (1965). Group cohesiveness as interpersonal attraction: A review of relationships with antecedent and consequent variables. **Psychological Bulletin**, **64**, 259-309.
- MacClancy, J.(1996a). Nationalism at play: The Basques of Vizcaya and atheletic club de Bilbao. In J. MacClancy (Ed.), **Sport, identity and ethnicity**. Oxford, England: Berg.
- MacClancy, J. (1996b). **Sport, identity and ethnicity**. Oxford, England: Berg.
- Maoz, I. (2000). Multiple conflicts and competing agendas: A framework for conceptualizing structured encounters between groups in conflict-The case of a coexistence project of Jews and Palestinians in Israel. **Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology**, **6**, 135-156.
- Moody. J. (2001). Race, school integration, and friendship segregation in America. **American Journal of Sociology**, **107**, 679-716.
- Pettigrew, T.F. (1998). Intergroup contact theory. **Annual Review of Psychology**, **49**, 65-85.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2000). Does intergroup contact reduce prejudice? Recent meta-analytic findings. In S. Oskamp (Ed.), **Reducing prejudice and discrimination** (pp. 93-114). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Sherif, M., Harvey, O.J., White, B. J., Hood, W.R., & Sherif, C.W. (1961). **Intergroup cooperation and competition: The Robbers Cave experiment**. Norman, OK: University Book Exchange.
- Slavin, R. (1994). **Cooperative learning: theory, research and practice**. Boston: Allen and Bacon.
- Slavin, R. E., & Madden, N.A. (1979). School practices that improve race relations. **Journal of Social Issues**, **16**, 169-180.

- Sorek, T. (2003). Arab football in Israel as an integrative enclave. **Ethnic and Racial Studies**, **26**, 422-450.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. **Journal of Social Issues**, **41**, 157-176.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), **Reducing prejudice and discrimination** (pp. 23-46). Hillside, NJ: publisher.
- Stephan, W.G., & Stephan, C.W.(2001). **Improving intergroup relations**. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tuastad, D. (1997). The political role of football for Palestinian in Jordan. In G. Armstrong & R. Giulianotti (Eds.), **Entering the field: new perspective on world football**. Oxford: Berg.
- Van Oudenhoven, J. P., Prinks K.S., & Buunk, B. (1998). Attitudes of minority and majority members towards adaptation of immigrants. **European Journal of Social Psychology**, **28**, 995-1013.
- Voci, A., & Hewstone, M. (2003). Intergroup Contact and Prejudice Towards Immigrants in Italy: The Mediation Role of Anxiety and the Moderational Role of Group Salience. **Group Processes and Intergroup Relations**, **6**, 37-54.
- Wilder, D. A. (1993). Freezing intergroup evaluations: Anxiety fosters resistance counterstereotypic information. In M. A. Hogg & D. Abrams (Eds.), **Group motivation: Social psychological perspectives** (pp.68-86). New York: Harvester-Wheatsheaf.
- Wildshut, T., Pinter, B., Vevea, J.L., Insko, C.A., & Schopler, J. (2003). Beyond the group mind: A quantitative review of the interindividual-intergroup discontinuity effect. **Psychological Bulletin**, **129**, 698-722.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Vlope, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. **Journal of Personality and Social Psychology**, **73**, 73-90.

ספורט וטרור – מדיניות ארגוני הספורט הבין-לאומיים בנושא קיום אירועי ספורט בזמני טרור בישראל

אילן תמיר ואיר גלילי

תקציר

גל פיגועי הטרור הפלסטיני בישראל, כחלק מאירועי אינתיפאדת אל-אקצה שהחלה באוקטובר 2000, גבה מהחברה הישראלית מחיר יקר כמעט בכל תחומי החיים, מתחושת הביטחון האישי דרך היציבות הכלכלית והפוליטית ועד לאספקטים תרבותיים ותרבותיים. מוסד הספורט בישראל נפגע מאוד אף הוא לאחר ששחקנים וקבוצות בענפים שונים ביקשו שלא לקיים תחרויות בישראל, בעיקר מחשש לביטחונם של הספורטאים והצופים. המציאות העולה מן המחקר הנוכחי מלמדת כי בענפים מסוימים התקיימו אירועי ספורט בין-לאומיים גדולים בארץ, ואילו בענפים אחרים נאלצו קבוצות ישראליות לארח משחקים מחוץ למדינה. ראיונות עם ראשי האיגודים הבין-לאומיים ועם ראשי התאחדויות בישראל מבהירים את מקומם המרכזי של שיקולים זרים לספורט בקבלת ההחלטות ביחס לסוגיה הישראלית, כמו הבעת מחאה על מדיניותה של ישראל בסוגיה הפלסטינית באמצעות "חרם ספורטיבי", ניסיון להשיג יתרון ספורטיבי על ידי ביטול יתרון הביתיות, ובעיקר טיבן של מערכות יחסים בין-אישיות. מוקד הדיון במחקר הוא אפוא הבעייתיות הנובעת מהשארת החלטות ביטחוניות ופוליטיות במהותן בידי ארגוני ספורט.

מילות מפתח: ספורט, טרור, ארגוני ספורט, חברה ישראלית.

גל פיגועי הטרור בישראל שהחל באוקטובר 2000 כחלק מהמאבק הישראלי-פלסטיני גבה מהחברה הישראלית מחיר יקר בכל תחומי החיים. מוסד הספורט נפגע מאוד גם הוא כאשר קבוצות בענפים שונים ביקשו שלא להגיע לישראל, בעיקר מחשש לביטחונם. בשנים 2001 עד 2004 נקטו איגודי הספורט הבין-לאומיים מדיניות שונה, ולעומת איסור על קיום אירועי ספורט בענפים מסוימים, היו ענפים שבהם שחקנים וקבוצות הוכרחו להגיע לישראל ומי שסייר – נקנס. גם בהשוואה להתנהלות הארגונים במקרים דומים בעולם בלט חוסר העקיבות. במפעלי הכדורגל למשל לא הורשו קבוצות ישראליות לשחק בביתן כשלוש שנים. ההתאחדות האירופית (אופ"א) נקטה גישה מחמירה גם כשהמתחיות הביטחוניות דעכה ואף שקבוצות כדורגל מחו"ל הביעו נכונות להגיע לישראל. בד בבד עם ההצהרות בדבר חשיבות קיום משחקי כדורגל בזמני טרור, כפי שעשתה אופ"א לאחר פיגוע במדריד (מרס 2004), המשיך הארגון לשדר מסרים הפוכים לישראל כשלא אישר קיום משחקים בין-לאומיים בתחומה. במאמר הנוכחי אנו מבקשים, על סמך ראיונות עם ראשי האיגודים הבין-לאומיים וראשי התאחדויות בישראל, להציג את הקריאות הסותרות ואת המוסר הכפול שנקטו ארגוני

ספורט בעולם בנוגע לסוגיית אירוח אירועי ספורט בישראל. כדי לעשות כן נדון תחילה במונח טרור ובהקשרו לעולם הספורטיבי. על רקע ההשלכות המקצועיות, הכלכליות והפוליטיות של אירוח אירועי ספורט במדינה ריבונית, כפי שיובהרו במאמר זה, אפשר להבין לעומקן את המשמעויות של המדיניות הסותרת שנקטו ארגוני הספורט השונים. בלבו של המחקר נעמוד על ההבדלים המהותיים ביחסן של התאחדויות ספורט שונות אל יכולות האירוח של ישראל בעת התקפות הטרור והמשמעויות הטמונות בכך.

הגדרת הטרור

טרור הוא פעולה אלימה או איום בפעולה אלימה, שנועד ליצור פחד או שינוי במדיניות וצייתנות אצל הקרבן. הטרור פוגע בדרך כלל בחפים מפשע או בסמלים מייצגים. מטרתו אינה לפגוע במשאבים החומריים של המדינה, אלא במטרות שהפגיעה בהן תיצור פחד ובהלה וכן בסמלי המדינה. את דרך הטרור עשויים לנקוט מדינות ומשטרים או ארגונים ופרטים המונעים על ידי אידאולוגיה משותפת (גנור, 1994, 1999; דרוו, 1972).

אין כל ספק כי סדרת הפיגועים הגדולים נגד ארצות הברית ב-11 בספטמבר 2001 הפכו את הטרור לנושא מרכזי בסדר היום הפוליטי של מרבית מדינות המערב. ממטרד טקטי הפך הטרור הבין-לאומי לאיום אסטרטגי (ידלין, 2004). למרות זאת ההגדרה של מושג הטרור נותרה נושא למחלוקת בין גורמים רבים, עד שחלק מההגדרות המוצעות סותרות לעתים זו את זו (גנור, 1999). הוויכוח אינו תאורטי בלבד משום שלהגדרה יש השלכות מעשיות, בעיקר באשר לדרכי ההתמודדות עם האיום. במצב של חוסר אחידות בהגדרת הטרור אי אפשר להטיל את האחריות על ארגונים או על מדינות התומכות בהם (שם). בניגוד ללוחמת הגרילה, המזכירה את הטרור בכמה מובנים, הרי שהטרור איננו מגביל את עצמו למטרות לוחמניות או לסמלי צבא. מטרותיו הן לרוב אזרחיות מתוך כוונה לייצר אמירה פוליטית, חברתית או כלכלית. ברור אפוא כי לתודעה התקשורתית של פעולת הטרור יש משמעות קריטית (וימן, 2004).

מגוון הפעולות שנוקטים ארגונים יכול לנוע מפגיעה מזדמנת וספונטנית בעוברי אורח ועד לסדרות פיגועים משולבות ומתוככמות ביעדים אזרחיים ושלטוניים. בתווך מוכרות עשרות דרכי פעולה וטכניקות מגוונות. פיגועי הטרור של הארגונים האסלאמיים בשנים האחרונות הציבו ללא ספק רף חדש לאיומים האפשריים ולכמות הנפגעים הפוטנציאלית. הדבר הביא בין השאר למאמצים מודיעיניים מוגברים, היערכות אבטחתית חסרת תקדים באתרים תיירותיים וסמלי שלטון, ואפילו לשינוי מדיניות ההגירה של מדינות רבות במערב, שהחלו להקשיח עמדותיהן בנוגע להכנסת מהגרים בשעריהן (פיין, קניג ואבן, 2002).

בהקשר הישראלי שימוש בטרור כאמצעי להשגת יעדים פוליטיים מוכר מיומה הראשון של המדינה, ואף טרם הקמתה. כבר בשנות ה-20 וה-30 של המאה הקודמת, לאחר סיום השלטון העות'מאני והגברת העלייה היהודית לישראל, אופיינה מערכת היחסים בין האוכלוסייה היהודית לערבית באי-שקט. המאורעות שפגעו קשות ביישוב היהודי בשנים

אלו כוונו למעשה בעיקר נגד השלטון הבריטי והמדיניות שניהל (דסקל, 2004). הקמת המדינה ובעיקר תוצאות מלחמת ששת הימים העמיקו את השבר בקרב הפלסטינים. הקמתו של אש"פ (ארגון לשחרור פלשתיין) בשנת 1964, על ארגונו וזרועותיו הצבאיות, היה ביטוי להכרה פלסטינית בקושי להכניע את ישראל בכוח הזרוע בלבד. משך כל שנותיו ביצע אש"פ פיגועי טרור נגד ישראל, בגבולות המדינה ומחוצה לה. המאבק הגיע לשיאו בשתי האינתיפאדות, שבהן נהרגו אלפי חיילים ואזרחים משני הצדדים.

ספורט וטרור

רצח 11 הספורטאים הישראליים במשחקים האולימפיים במינכן בשנת 1972 הפך ללא ספק לאירוע מוכן בתפיסת אבטחת הספורט והאיומים כלפיו. חברי ארגון "ספטמבר השחור" הפלסטיני חדרו למגורי המשלחת הישראלית בכפר האולימפי בזמן המשחקים ורצחו שני חברי משלחת. עוד תשעה הרוגים התווספו למניין לאחר ניסיון הצלה כושל של המשטרה הגרמנית בשדה התעופה. לאחר יום של השהיה חזרו המשחקים למסלולם המתוכנן בטענה כי ההצגה חזקה מהטרור ולכן חייבת להימשך (אלפרוביץ', 2002). האירוע במינכן ועמו הפיגוע במשחקי אטלנטה 1996, שבו נהרג אדם אחד ונפצעו עשרות מפיצוץ מטען, נותרו כמעט היחידים שנחרטו בזיכרון הקולקטיבי כפיגועים שכוונו ליעדים ספורטיביים. בפועל המספרים גדולים בהרבה ולפיכך מחייבים גם הסבר תאורטי לתופעה. לואיס מיזל (Mizell), שהיה בעברו איש מודיעין וסוכן מיוחד של מחלקת המדינה האמריקאית, מנה מאז הפיגוע בספורטאים הישראלים במינכן יותר מ-170 פיגועי טרור אשר כוונו כלפי ספורטאים או מפגשי ספורט (Clark, 2004; Yaeger, 2004). ב-1987 למשל יוחס פיצוץ מטוס "איר-קוראה" לטרוריסטים צפון-קוראניים שביקשו לפגוע בהכנות למשחקים האולימפיים בסיאול שבדרום-קוראה (Haigh, 2004). שלוש שנים לאחר מכן נהרג אדם ואחרים נפצעו בפיצוץ במשחק בייסבול בצ'ילה (Yaeger, 2004). במאי 2002 פוצץ ארגון הטרור הבאסקי ETA מכונית תופת סמוך לאצטדיון הכדורגל של ריאל מדריד, בעת שאוהדי הכדורגל הגיעו למקום לקראת המשחק נגד היריבה המושבעת מברצלונה. מהפיצוץ נפגעו 17 אוהדים. כמעט שנתיים לאחר מכן פוצץ ארגון יווני שלושה מטענים באתונה בניסיון להרחיק מהמשחקים האולימפיים "קפיטליסטים ותיירים מהמערב" (פרי וצנציפר, 2004.06.05). אלו כמובן מקצת האירועים שהתרחשו בפועל, אך מלבדם קיימים עוד איומים רבים, התרעות מודיעיניות וכמובן סיכולים רבים שמונעים מכוונת הטרוריסטים להפוך לידי פיגוע: מחבל שנעצר בדרכו לפיגוע התאבדות באצטדיון "טדי" בירושלים (חסיד, 2003), 15 חשודים שנעצרו בפורטוגל ערב פתיחת משחקי אליפות אירופה בכדורגל בחשד לחברות בארגון אל-קאעידה ומחבלים שתכננו לפגוע ב"אולד-טרפורד", אצטדיונה הביתי של אימפריית הכדורגל מנצ'סטר יונייטד – אלה הן רק דוגמאות בודדות לתופעה הנרחבת. הדברים הגיעו לשיאם כאשר מירוץ ה"רלי דאקאר" היוקרתי בוטל בשנת 2008, לראשונה לאחר שלושים שנה, בעקבות איומי טרור של ארגון אל-קאעידה.

הצלחת הטרור במינכן בהעלאת הסוגיה הפלסטינית לסדר היום הבין-לאומי הופנמה על ידי ארגוני טרור רבים (Gilgoff, 2004). מנגד גם מארגני אירועי הספורט הגדולים לא נשארו אדישים לנוכח הכוונות הברורות של ארגוני הטרור. הביטוי המידי לכך היה בהגדלה משמעותית של התקציבים והיערכויות אבטחתיות חסרות תקדים לקראת אירועי ספורט חשובים. רק לשם המחשה, תקציב האבטחה במשחקים האולימפיים אתונה (2004) עמד על יותר ממיליארד אירו, שהם כ-20% מתקציב המשחקים הכולל (Clark, 2004). לאורך הכפר האולימפי וברחבי העיר סירו כ-70,000 שוטרים ואנשי אבטחה, ולאורכם של חופי הים פטרלו כ-50 אניות (Yaeger, 2004). סוללות טילי פטרויט הוצבו באזור אתרי המשחקים כחלק מן האבטחה האווירית ומטוסים של נאט"ו חגו בשמי אתונה. הצופים נאלצו להגיע מוקדם למשחקים ולעבור בידוק קפדני. נוסף על כך הוצבו ברחבי הכפר האולימפי ובעיר כ-1,500 מצלמות וידאו (Clark, 2004). פוליסת הביטוח של הוועד האולימפי הבין-לאומי, כפועל יוצא מהחשש מפני אירוע טרור במשחקים, עמדה על כ-170 מיליון דולר למקרה שהמשחקים יידחו, יתבטלו, או יופרעו על ידי מלחמה, אסון טבע או התקפת טרור (Haigh, 2004).

מסגרת תאורטית להסבר הקשר בין ספורט לטרור

בניסיון לנתח את הגורמים שהפכו את הספורט ליעד אטרקטיבי כל כך בעיניהם של הטרוריסטים עולים כמה הסברים, המעניקים מסגרת תאורטית לתופעה.¹ הקשר בין הספורט לתקשורת הוא הסבר ראשון במעלה לתשומת הלב הרבה שמעניקים ארגוני הטרור לספורט. בעזרת אמצעי התקשורת מבקש הטרור להסב את תשומת הלב הציבורית למצוקותיהם ותביעותיהם של ארגונים וקבוצות שונות. חוקרי תקשורת כינו את התופעה "תאטרון הבובות" כדי להדגיש את השימוש שעושים ארגוני הטרור באמצעי תקשורת ההמונים (וימן, 2004). התפתחות אמצעי התקשורת האלקטרוניים וצמיחתם של ערוצי ספורט בשנים האחרונות העלו את נפח שידורי הספורט וגיוונו את פרופיל קהל הצופים (אלמוג, 1998). כיום אין כמעט אירוע ספורטיבי בין-לאומי חשוב שאינו מועבר באמצעי התקשורת בשידורים חיים, ולאחוזי הצפייה באירועים אלו אין אחר ורע בשום תחום ועניין אחר (ויינגרטן, 2003). בדרמה שהתרחשה בכפר האולימפי במינכן צפו יותר מ-500 מיליון צופים, ולחלקם הגדול הייתה זו התודעות ראשונה לבעיה הפלסטינית (וימן, 2004). שיעורי הצפייה באירועי הספורט הגדולים שוברים שיאים בכל פעם מחדש. לא בכדי שילמה רשת NBC האמריקאית 3.5 ביליון דולר על זכויות השידור הטלוויזיוניות למשחקים האולימפיים בשנים 2000 עד 2008 (Billing & Eastman, 2003).

סיבה אחרת לחשיבות שמייחסים ארגוני הטרור לאירועי הספורט היא היותו של הספורט בעשורים האחרונים לאחד המוסדות החשובים בחברה. מתוך חמשת הארגונים הבין-לאומיים העל-מדינתיים הגדולים בעולם ארבעה הם ארגוני ספורט (גלילי, 2003). אירועי ספורט סוחפים אחריהם צופים, באצטדיונים ובבתים, במספרים שאין דומים להם בשום

תחום אחר והופכים למעשה למעין אירועים חגיגיים (אלמוג, 1998). הספורטאים עצמם זוכים להערצה ולתגמולים כספיים יוצאי דופן. לחלקם נשמר מקום של גיבורי תרבות ואף מעבר לכך. בניסיונות של ארגוני הטרור ליצור תהודה ולהגיע לכלל הכרה ניצבת ההנחה כי פגיעה בכוכבי ספורט תכה גלים בדיוק כפי שקרה עם חטיפתו של אלפרדו די-סטפנו, כוכב הכדורגל הארגנטינאי של ריאל מדריד, על ידי ארגון טרור קולומביאני בשנת 1963. החטיפה עוררה הדים עוד בטרם הפכו מקלטי הטלוויזיה לחלק בלתי נפרד מהבתיים.

הזיהוי של ספורטאי הייצוג עם מדינתם בעיני הציבור חשוב גם הוא להבנת הקשר שבין הטרור לספורט. חובבי הספורט יודעים לדקלם את ארץ המוצא של מושאי ההערצה שלהם, לעתים אפילו ברמה של מחוזות וערים. יתרה מכך, פעמים רבות אוהדי הספורט מכירים ארצות ואת מקומן במפה בזכות ספורטאי הייצוג שלהם. גם כאשר מדובר על כוכבי ספורט בקנה מידה עולמי, אשר נערצים בכל רחבי הגלובוס, מוצאים וונג וטרומפר כי הזהות הלאומית הראשונית נותרת ברורה ומובהקת לצד ובמקביל לייצוגים הגלובליים שהיא משקפת (Wong & Tromper, 2002). לפיכך ברור כי ניסיון פגיעה בספורטאי, באתר ספורט או באירוע גדול כמוהו כפגיעה במדינה עצמה.

חידוד הקשר בין הספורט לפוליטיקה יכול גם הוא לסייע להבנת התופעה: הספורט, כפי שהצביעו מחקרים רבים, הוא לא אחת זרוע של תהליכים פוליטיים, מקומיים ובין-לאומיים. בישראל למשל נעשו עם השנים ניסיונות רבים לקיים מפגשי כדורגל בין ספורטאים יהודים ופלסטינים כאקט של קירוב לבבות שיסלול את הדרך לתהליך עמוק יותר. פגיעה באירוע כזה כמוה כפגיעה בתהליך עצמו.

בנקודה זו ראוי להדגיש כי לא כל ארגוני הטרור עוסקים בשחרור לאומי. לא מעט ארגונים הונעו על ידי אידאולוגיות חברתיות, לרוב מרקסיסטיות, שביקשו לנער מעליהן את הסדר החברתי והכלכלי. הטרור העירוני באיטליה ("הבריגדות האדומות") ובגרמניה ("באדר-מיינהוף") בשנות ה-70 של המאה הקודמת הוא דוגמה לכך. הכלכלה הקפיטליסטית, ככזו שמייצגת את האימפריאליזם האמריקאי, היא פעמים רבות מוקד לביקורת חברתית ואף לאירועים אלימים. כמוסד המזוהה עם תהליכי האמריקניזציה והגלובליזציה באופן בולט כל כך (אלמוג, 1998) הפך הספורט גם בהקשר הזה יעד אפשרי לארגוני הטרור. סדרת הפיצוצים לפני המשחקים האולימפיים באתונה (2004) שהפעיל ארגון "המאבק המהפכני" ממחישה את הטענה. בקבלתו את האחריות הצהיר ארגון הטרור כי הקפיטליסטים והתיירים מהמערב אינם רצויים במדינה.

האווירה האלימה, בהיבט המילולי והפיזי, המתפתחת בתדירות גבוהה בקרב קהלי האוהדים במגרשי הספורט וגולשת לעתים גם לפסים גזעניים יכולה גם היא להפוך את אירועי הספורט, או את האצטדיונים שבהם הם מתקיימים, לזירה סימבולית שבה יבחרו ארגוני טרור לבצע פיגועים. בהקשר הישראלי מוכרים מפגשי הכדורגל הטעונים בין קבוצת בית"ר ירושלים, המזוהה עם הימין הפוליטי הישראלי, ובין קבוצות מהמגזר הערבי בארץ, אשר הופכים דרך קבע למאבקים והתנגשויות על רקע דתי ולאומי. סביר כי המטען הפוליטי, על רקע האלימות במגרשי הספורט, הוא הסבר לכוונת המחבל שנעצר בדרכו לפיגוע התאבדות באצטדיון "טדי" בירושלים (חסיד, 2003).

אירוח אירועי ספורט

אירוח אירועי ספורט גדולים טומן בחובו תשומות רבות למדינה ולקבוצה המארחת מלבד היתרון הספורטיבי על המגרש עצמו. לא בכדי אנו עדים למאבקים עיקשים בין ערים, מדינות וקבוצות על הזכות לארח מפגשי ספורט חדשות לבקרים. ערים מרכזיות בעולם המערבי (לונדון, פריז, מדריד וניו יורק), רק לשם המחשה, נקטו כמעט כל אמצעי אפשרי כשנאבקו על הזכות לארח את המשחקים האולימפיים ב-2012, מיחסי ציבור תקשורתיים ועד גיוס פוליטיקאים וידוענים תוך השקעת משאבים רבים משך תקופה ארוכה. אולם גם באירועים ספורטיביים קטנים יותר ושגרתיים יש לעניין האירוח חשיבות רבה. כדי להבין את חשיבות אירוח אירועי ספורט ננסה לעמוד בקצרה על שלוש סוגיות עיקריות המשפיעות על הרצון לארח אירועי ספורט.

מהבחינה המקצועית-ספורטיבית יתרון הביתיות מזכה את המארחת ביתרון ספורטיבי מעצם קיום המשחק במגרש מוכר, לעיני קהל ביתי אוהד. מחקרים שבחנו את התופעה וכימתו אותה הוכיחו בבירור את היתרון המובהק שמעניק המגרש הביתי למארחת (Pollard, 2006). ההסברים לכך מגוונים ונעים מתמיכת הקהל הביתי, היכרות של שחקני הקבוצה הביתית את תנאי המגרש, עייפות הקבוצה האורחת מהנסיעה, ועד להטיות שנמצאו בקרב השופטים לטובת הקבוצות הביתיות (Nevill, Balmer, & Williams, 2002). נווה וולפסון (Neave & Wolfson, 2003) אף מצאו עדות פיזיולוגית לריכוז טוסטסטרון מוגבר בקרב שחקני הבית (כתגובת מגננה טריטוריאלי) שיכולה להוביל לשיפור ביכולתם. מובן ששילוב המרכיבים, ובעיקר המודעות אליהם, יוצרים לחץ פסיכולוגי נוסף על הקבוצה האורחת. כדי להבין את ההיבט הכלכלי יש לזכור כי כבר במאה ה-19 נערכו אירועי ענק במדינות המערביות המתועשות, אך בעשרים השנים האחרונות הם היו לאלמנט חשוב במדיניות ההתחדשות הכלכלית של ערים רבות בעולם. אירועים אלה, הכוללים תערוכות בין-לאומיות, משחקים אולימפיים, משחקי הגביע העולמי בכדורגל ואירועי ספורט רבים אחרים, קשורים בשאיפה לשפר את תדמית העיר, ליצור מקומות עבודה חדשים ולמשוך תיירות ומשקיעים. אירועי ענק מעין אלה מובילים לבניית תשתיות מסיבית (תחבורה, מתקנים ציבוריים גדולים) ומעוררים תשומת לב רבה בכלי התקשורת מכל רחבי העולם. בעבר היה מימון אירועי ענק מופקד בידי הסקטור הציבורי, אולם לאחר התקדים של המשחקים האולימפיים בלוס אנג'לס בשנת 1984 שהופקו בידי יזמים פרטיים יש ציפייה מאירועי הספורט לשאת רווחים או להגיע לאיזון כספי לכל הפחות. המבקשים לארח אירועי ספורט מניחים שאירועים אלה מיטיבים עם האזרחים מבחינת זכויותיהם החברתיות (כגון, תעסוקה שירותי פנאי, זהות קהילתית ואינטגרציה חברתית), זכויותיהם הפוליטיות (השפעה דמוקרטית, השתתפות קהילתית בתכנון) והתנהגות רציונלית של הממשלה (יעילות ויכולת ראייה כוללת ומכוונת). ההנחה הכללית היא שאירועי ענק מתפקדים במגוון של דרכים ליצירת הטבות לקהילות המפיקות אותם.² דוגמה בולטת במיוחד היא המשחקים האולימפיים שנערכו בשנת 1992 בברצלונה שבספרד. משחקי ברצלונה הביאו תנופת בנייה אדירה לעיר המארחת ולתנועת תיירות עצומה, שהעיר בירת חבל קטלוניה נהנית ממנה למעלה מעשור לאחר גמר המשחקים (גלילי, לידור וכן פורת, 2009).

מהבחינה הפוליטית התערבותן של ממשלות רבות בפעילות הספורטיבית במדינה קשורה ברצון להשיג הכרה ויוקרה בין-לאומית דרך הצלחה במגרשי הספורט (Coakley, 2003). אירועי ענק יכולים לשפר את התדמית של העיר בנותנם פומבי לעובדה שהיא "מודרנית" ו"מפותחת", כמו במקרים של סיאול, ברצלונה, אטלנטה וסידני. אירועים אלה הופכים על נקלה לסמל סטטוס חשוב של העיר בעיני התושבים הגאים ובעיני המדינה והעולם כולו הודות לסיקור התקשורתי הנרחב. דובר הממשלה הסינית למשל טען בנאום הזכייה של מדינתו באירוח המשחקים האולימפיים ב-2008 כי "זכייתה של סין היא איתות לעולם כי סין לא רק מסוגלת לארח מפעל בסדר גודל כזה אלא ובעיקר כי היא אחת מהאומות המובילות בעידן המודרני". דוגמאות נוספות מצויות למכביר: דובר הממשלה הדרום-קוראנית טען כי הצלחת משחקי הקיץ האולימפיים בסיאול בשנת 1988 היא ההוכחה הטובה ביותר ליציבותה ולחוסנה הכלכלי של מדינתו המתפתחת. גם ממשלת ניו-סאות' וולס האוסטרלית אשר בתחומה נערכו המשחקים האולימפיים בשנת 2000 הציגה את העיר המארחת, סידני, כאחת הערים המתקדמות בעולם שבה אוויר נקי, אקלים נוח וקשרים עסקיים מוצלחים עם ערים מרכזיות באסיה. דוגמאות אחרות מהעבר הרחוק יותר הן אירוח משחקי הגביע העולמי באיטליה בשנת 1934 ובארגנטינה בשנת 1978 והמשחקים האולימפיים בברלין בשנת 1936, שאליהם נתייחס בהמשך.

הרצון להשיג הכרה ויוקרה בין-לאומית עובר לא רק דרך אירוח מפעלים בין-לאומיים. מדינות רבות מסבסדות את פעילותן של קבוצות ייצוג רבות בענפים רבים כמו גם ספורטאים בענפים אישיים כדי לנסות ולזכות ביוקרה בין-לאומית בעקבות ההצלחה בזירה הספורטיבית הבין-לאומית. למשל ספורטאים רבים נהנים מסיוע נדיב של ממשלות במדינות מתפתחות באסיה ובאפריקה המאמינות כי הצלחת ספורטאיהם בזירה הבין-לאומית לא רק תעניק גושפנקה רשמית לקיומן אלא אף תחשוף אותן בפני העולם הרחב כאומה לגיטימית בקהילייה הבין-לאומית.³ חשוב לזכור כי קיים צד שני לאותו מטבע: כשמדינות דומיננטיות ובעלות מסורת רבת שנים בענף ספורט מסוים מפסידה בזירה הבין-לאומית, יכולות להיות לכך השלכות בזירה המקומית. למשל, הפסדה של "מולדת הכדורגל" אנגליה 2:1 לארצות הברית במשחקי הגביע העולמי בשנת 1950 תואר בתקשורת האנגלית כ"אסון לאומי" ובדומה לכך סוקרו הפסדיה הרבים של קבוצות הייצוג של אנגליה בקריקט לקבוצות שהיו בשלטון האימפריה הבריטית לשעבר, כמו איי הודו המערבית. גם הפסדי נבחרתה של ארצות הברית בכדורסל במשחקים האולימפיים בשנת 1988 ואלופות העולם בשנת 2002 נתפסו בארצות הברית בצורה דומה (גלילי, לידור ובן-פורת, 2009).

המקרה הישראלי

בפרק הזמן שבין שנת 2001 לשנת 2004 המציאות הספורטיבית בישראל שיקפה תמונה מורכבת, שלפיה בענפים מסוימים – כדורגל וכדורעף למשל – נאסר על קיום מפגשי ספורט בין-לאומיים בישראל בשל המצב הביטחוני בו בזמן שבענפים אחרים – כדורסל וטניס – קוימו המשחקים כסדרם. זאת ועוד, קבוצות בענפי הספורט שבהם אושר קיום המשחקים

בארץ ושחששו להגיע לישראל, נענשו ונקנסו על ידי התאחדויות הספורט הבין-לאומיות האחראיות. הדברים הגיעו לידי הקצנה, ובתקופת הזמן המדוברת התקיים בישראל אירוע השיא של הכדורסל האירופי – משחקי ה"פייל פור" של היורוליג. לאחר מכן, כאשר ניתן האישור להחזרת משחקי ספורט בין-לאומיים בישראל בכל הענפים, הציבה התאחדות הכדורגל האירופית סייג והגבילה את קיום משחקי הכדורגל בישראל לאזור תל אביב בלבד. גם כאשר בוחנים את קיומם של אירועי ספורט במדינות שונות שבהן בוצעו בתקופת הזמן המקבילה פעולות טרור רבות, בולט חוסר האחידות במדיניות ארגוני הספורט הבין-לאומיים. ההנחה שבבסיס שורות אלו היא כי מצב כזה הוא חריג ומחייב הבנה מעמיקה של תהליכי קבלת ההחלטות בנושא. לשם כך נערכו ראיונות עם ראשי איגודי הספורט של הענפים השונים בישראל ועם נציגים מארגוני הספורט הבין-לאומיים, האחראים לארגוןם וניהולם של תחרויות הספורט בענפים.

ענפי הספורט והחרם הספורטיבי על ישראל

בחלק זה נסקור את השפעת אירועי הטרור על ענפים שונים. כוונתנו כאן לעמוד על הבדלים מהותיים ביחסן של התאחדויות ספורט שונות אל יכולות האירוח של ישראל בעת התקפות הטרור.

כדורגל. מעט יותר משנתיים אסרה התאחדות הכדורגל האירופית (אופ"א) על ישראל לארח משחקי כדורגל רשמיים במדינה. המצב הביטחוני ששרר בישראל העלה את החשש לשלומם של הספורטאים והצופים, ולכן איסור אירוח משחקי הכדורגל בישראל היה גורף וכלל את משחקיהן של כל קבוצות הכדורגל בארץ. בכל אותה התקופה התקיימו באופ"א דיונים רבים, בנוכחות אנשי מקצוע ופוליטיקאים, ורק בסוף אפריל 2004 אושרה החזרתם של משחקי הכדורגל לישראל, אך בהגבלתם לאזור תל-אביב בלבד.

ביטול המשחקים בישראל הוכרז בשיא ההצלחה של הכדורגל הישראלי (ברגרפרוינד, דסקל וגולדברג, 24.04.2004). ב-7 באוקטובר 2001 הייתה אמורה נבחרת ישראל לקיים משחק מכריע עם הנבחרת האוסטרית על הזכות להשתתף בגביע העולמי. תשעה משחקני הנבחרת האוסטרית הודיעו כי אין בכוונתם להגיע לישראל, ובסופו של דבר החליט איגוד הכדורגל הבין-לאומי (פיפ"א) לדחות את המשחק למועד אחר.⁴

פיגועי הטרור הרבים בשנה שקדמה למשחק נגד הנבחרת האוסטרית⁵ לא השפיעו על שגרת משחקי הכדורגל בישראל. החודש שקדם למשחק המתוכנן היה שקט יחסית, ולראיה רק ארבעה ימים לפני המשחק המתוכנן עם האוסטרים התקיים בארץ משחק כדורגל רשמי במוקדמות אליפות אירופה בין נבחרות הנוער של ישראל ורומניה. מהודעה לתקשורת שהוציאה פיפ"א עולה כי בקשת הדחייה של האוסטרים הייתה בעקבות פיצוץ מטוס הנוסעים של חברת התעופה "סיביריאן איירליינס" מעל הים השחור, שהיה בדרכו מתל-אביב לנובוסיבירסק, שלושה ימים לפני המשחק. הפיצוץ התרחש מרחק רב משטחה הטרטוריאלי של ישראל, ובדיעבד התברר כי הוא נגרם עקב טעות בתרגיל

צבאי באוקראינה. כבר למחרת הפיצוץ, כלומר עוד לפני מועד המשחק המתוכנן, צוטט ראש ממשלת אוקראינה כשהוא אומר שייתכן שהמטוס יורט על ידי טיל בזמן תרגיל צבאי (פריש ושומפלבי, 05.10.2001). יו"ר ההתאחדות לכדורגל בישראל דאז גברי לוי ושר הספורט הישראלי באותה העת מתן וילנאי ניסו להבהיר לאוסטרים ולפיפ"א כי אין קשר בין נפילת המטוס ובין המצב הביטחוני בארץ. פניותיהם לא מצאו אוזן קשבת והמשחק נדחה (שם). המפגש של קבוצת הפועל תל-אביב עם הקבוצה הולנדונית צ'לסי במסגרת הסיבוב השני של גביע אופ"א לקבוצות היה עוד חוליה חשובה בשרשרת. למשחק שהתקיים כמתוכנן בישראל, כמעט שבועיים לאחר המשחק המתוכנן עם האוסטרים, לא הגיעו שישה משחקני צ'לסי. הפלת המטוס הרוסי, גם במקרה הנוכחי, הייתה העילה לאי-הגעתם של השחקנים. הגדיל לעשות אחד מכוכבי הקבוצה, עמנואל פטי, כאשר טען כי הוא אינו חושב שהפלת המטוס נגרמה בגלל תאונה. העובדה שמדובר באחת הקבוצות הגדולות והמוכרות ברחבי אירופה יצרה אפקט משמעותי והעלתה על סדר היום בבולטות יתרה את המצב הביטחוני בישראל. עם זאת יש לציין כי אי-הגעתם למשחק של שחקני מפתח בצ'לסי יכולה לעלות, ואכן עלתה, לקבוצה במחיר של הפסד ופרידה ממפעל המשחקים היוקרתי. ההפסד הכספי של השחקנים (מענקים שיכלו לקבל על מעבר של שלבים במפעל) והפגיעה ביוקרתו של המועדון, מעצם הדחתו מהטורניר, מאפשרים להניח כי כמו במקרה האוסטרי החשש של הספורטאים להגיע לישראל היה כן.

המשחק הבין-לאומי הרשמי האחרון ששוחק בישראל נערך בסוף פברואר 2002 בין הפועל תל-אביב לקבוצת פארמה האיטלקית. פחות משבוע לאחריו התרחש בלב תל-אביב פיגוע לא גדול, ביחס לפיגועים אחרים,⁶ אך משמעותי ביותר מבחינת ההשלכות הספורטיביות שלו. מחבל שהגיע למסעדת "סי-פוד מרקט" הרג שלושה אזרחים ישראלים. בסועדים במסעדה בזמן הפיגוע היו כמה כדורגלנים מהפועל תל-אביב, שהייתה עתידה לארח את קבוצת הכדורגל ממילאן שבוע לאחר מכן. הדי הפיגוע והתמונות של שחקני הכדורגל המבוהלים הגיעו לכל רחבי אירופה, ובתגובה החליטה אופ"א לאסור על הקבוצה לארח את רבע הגמר מול מילאן בישראל (בית לוי, 25.03.2004). בדומה לפסיקה של פיפ"א באשר למשחק נגד אוסטריה, ההחלטה של אופ"א מתפרשת כהחלטה אמוציונלית. נוכחותם של שחקני כדורגל ואישים מוכרים אחרים בפיגוע הייתה הסיבה היחידה לקבלת ההחלטה באופ"א, כמובן על רקע המצב הביטחוני הכולל (גברי לוי, ריאיון אישי).

ארבעה חודשים לאחר מכן, בסוף יוני 2002, החליטה אופ"א לאסור איסור גורף קיום משחקים בין-לאומיים רשמיים בישראל לנוכח המצב הביטחוני. ראוי לזכור שבארבעת החודשים האלו התרחשו עוד פיגועים,⁷ מה עוד שבחודשים אלה ערך צה"ל מבצע רחב היקף ביהודה ושומרון ("חומת מגן"). לפיכך החלטת אופ"א התקבלה על ידי הגורמים הישראליים כטבעית ולגיטימית. אופ"א ציינה בהחלטתה כי היא אינה פוסלת אפשרות לקיים משחקים בישראל בתנאי שהקבוצה היריבה תסכים לכך ותקבל על עצמה את האחריות לכל מה שעלול לקרות. עם זאת כאשר מועדונים באירופה הביעו נכונות, לפחות בתקשורת וכלפי חוץ, להגיע לישראל להתמודדות עם מכבי חיפה בליגת האלופות היוקרתית, אופ"א לא אישרה זאת (אסייג, 30.08.2002).

הפגישה הראשונה לאחר האיסור הגורף בין אנשי אופ"א לאנשי ההתאחדות הישראלית התקיימה ב-19 בספטמבר 2002 באיסטנבול. נשיא אופ"א מינה את שני סגניו לוועדה מיוחדת שתבחן את המצב בישראל ותמליץ על המשך הפעולות (שווידלר וברגרפרוינד, 27.05.2003). גברי לוי, יו"ר ההתאחדות הישראלית, טען כי ברגע שמונו הסגנים הספרדי והתורכי לוועדה המיוחדת, הוא הבין שיהיה אפשר להחזיר את משחקי הכדורגל לישראל משום ששניהם חברים אישיים שלו (ריאיון אישי). אולם באותו היום התרחש פיגוע באוטובוס ("קו 4") ברחוב אלנבי בתל-אביב, שדחה את יציאת המשלחת וטרף את הקלפים (שווידלר וברגרפרוינד, 27.05.2003).

בשנת 2003 קטנה כמות הפיגועים בהשוואה לשנה הקודמת, אבל הקבוצות הישראליות המשיכו לקיים את משחקיהן בחו"ל (ברגרפרוינד, דסקל וגולדברג, 22.04.2004). על פי נתוני המרכז למורשת המודיעין (המל"מ), כמות הפיגועים בשנת 2003 הייתה זהה כמעט לכמות ב-2001, שנה שבה שיחקו הקבוצות הישראליות בארץ. יתרה מכך, כמות ההרוגים בשנה זו (2003) אפילו פחתה מאוד בהשוואה ל-2001. ההתאחדות האירופית לא שינתה את עמדתה בנוגע להחזרת המשחקים לישראל אף שבשנת 2003 קוימו כמה דיונים באופ"א על הסוגיה הישראלית. בחלק מן הדיונים נכתב במפורש כי קיים שיפור במצב הביטחוני בארץ, אך ההחלטה לא שונתה.

התפנית החלה עם הגעתו של ג'וזף (ספ) בלאטר, נשיא פיפ"א,⁸ לישראל ביוני 2003. בביקורו, שנערך לרגל חגיגות ה-75 להתאחדות הישראלית לכדורגל, הצהיר הנשיא כי במוקדמות אליפות העולם שיתקיימו ב-2004 תשחק ישראל בארץ (גוזל, 16.06.2003). לקראת המועד המיועד העבירה פיפ"א מסרים לאופ"א, שלפיהם יש להיערך לקראת חידוש המשחקים בישראל. סביר להניח שלו הייתה ההחלטה בידי של גרהארד אייגנר, שלא היה מאוהדיה הגדולים של ישראל, כפי שמעיד גברי לוי, שנכח בפגישות רבות עמו (ריאיון אישי) לא הייתה אופ"א נענית. אולם החלפתו של אייגנר בלארס כריסטר אולסון, המנכ"ל החדש של הארגון, הסירה את המשוכה האחרונה ואפשרה את החזרת המשחקים לישראל.

כשנשאל גברי לוי על הגורמים שאפשרו את החזרת המשחקים, הוא סיכם:

בחירת שני החברים לוועדה המיוחדת סייעה. הם חברים אישיים שלי וידעתי שלא תהיה אתם בעיה. ההצהרה של בלאטר הייתה צעד חשוב ביותר, אבל החלפתו של המנכ"ל אייגנר הקלה על ההחלטה. זה היה קשה מאוד לעשות את זה כל עוד הוא בתפקיד. סיוע פוליטי של השרים סילבן שלום [שר החוץ] וצחי הנגבי [השר לביטחון פנים] עזר מאוד. חשוב להדגיש כי החזרת המשחקים לישראל הותנתה בכך שאופ"א תוכל לשנות את ההחלטה בכל רגע נתון, ושהמשחקים יתקיימו רק באזור תל-אביב. מעניין שדווקא פיגוע בתוך תל-אביב היה קוביית הדומינו הראשונה במסכת קבלת ההחלטות של אופ"א.

כדורסל. משחקי הכדורסל הבין-לאומיים התקיימו בישראל כמתוכנן, ובכלל זאת האירוע הגדול ביותר של ליגת האלופות האירופית (ה"יורוליג") – ה"פיינל פור" (משחקי חצי הגמר והגמר של אליפות אירופה לקבוצות) – שהתקיים בתל-אביב ב-2004. ההסכם בין מנכ"ל ה"יורוליג" למנהלת מכבי תל-אביב על עריכת ה"פיינל פור" בתל-אביב

נחתם שעתיים לאחר פיגוע ההתאבדות בירושלים ב-29 בינואר 2004 (סהר, 29.03.2004). עד כדי כך גדולים הפערים בין ארגוני הכדורגל והכדורסל ביחסם לעניין זה. החוזה בין מכבי ל"יורוליג" אגב כלל סעיף, שעל פיו יבוטל האירוע "רק במצב קיצוני בצורה בלתי רגילה" (נאה, 30.03.2004).

בתקופה כולה נרשמו מעט מאוד אירועים חריגים בכל הנוגע לעמדתם של ארגוני הכדורסל, או של הקבוצות האירופיות עצמן, באשר לאפשרות לקיים את המשחקים בישראל. יתר על כן, באפריל 2002, לאחר הפיגועים במלון "פארק" בנתניה ובמסעדת "מצא" בחיפה, ולאחר תחילת הפעולה הנרחבת של צה"ל ביהודה ושומרון הודיעה קבוצת אולקר התורכית כי אין בכוונתה להגיע לישראל (למשחק נגד מכבי תל-אביב). הנהלת ה"יורוליג" הייתה נחרצת בתגובתה והענישה את התורכים על אי-הגעתם בהפסד טכני ובקנס כספי (נאה, 28.03.2004).

הודעתה של קבוצת ז'לז'ניק בלגרד שאין בכוונתה להגיע לישראל למשחק נגד הפועל ירושלים חיזקה את ידיהם של ראשי ולנסיה, שהובילו את המהלך החשוב ביותר בקשר לאירוח משחקים בישראל בזמן טרור – שאלת אירוח ה"פייל פור" בתל-אביב.⁹ סירובה של ולנסיה להגיע למשחק עם מכבי תל-אביב לישראל הגיע לאחר ההתנקשות במנהיג החמאס אחמד יאסין (מרס 2003). מאמן הקבוצה כינס מסיבת עיתונאים והכריז שהקבוצה אינה מתכוונת לשחק בתל-אביב. מעניין שלא הנהלה הוציאה את הידיעה אלא המאמן. הטענות של קבוצת מכבי תל-אביב, שייחסה לוולנסיה ניצול ציני של המצב כדי לנסות וליצור יתרון ספורטיבי (סהר, 24.03.2004), הגיעו על רקע העובדה שוולנסיה הפסידה למכבי תל-אביב במשחק הקודם, והפסד נוסף היה מוציא אותה מהמפעל (נאה, 28.03.2004). על כל זה אפשר להוסיף את העובדה שבשבעים לפני ההודעה של ולנסיה אירע בספרד עצמה פיגוע ענק שגבה מעל למאתיים קרבנות.

בד בבד עם האירוע הנקודתי עם ולנסיה החלו להישמע ברחבי אירופה מחאות אוהדים בנוגע לקיום ה"פייל פור" בתל-אביב (נאה, 28.03.04). רבים מהם הצהירו שלא יגיעו לתל-אביב ואף הזכירו שבענף אחר, הכדורגל, אין משחקים בישראל כבר שנתיים (עמר בנוביץ', ריאיון אישי). מחאת האוהדים והלחץ שהפעילה ולנסיה בניסיון להפוך את המקרה הנקודתי שלה לסוגיה עקרונית (אירוח ה"פייל פור") גרמו למנכ"ל ה"יורוליג" להזמין כינוס דחוף של הוועד המנהל (סהר, 29.03.2001).

בישראל לא ראו בעין יפה את מאמציה של ולנסיה, והגדילה לעשות שרת החינוך והספורט לימור לבנת, שטענה כי ממשלת ספרד החדשה, שנוקטת מדיניות חדשה,¹⁰ היא שעומדת מאחורי בקשת ולנסיה למנוע את אירוח המשחקים בישראל. דיון הוועד המנהל נקבע לסוף מרס 2003, ועד לקיומו הפעילו מכבי תל-אביב ומדינת ישראל לחצים רבים על תשעת המשתתפים בדיון. מסע השכנועים כלל אפילו קלטת שהכינה הקבוצה, שבה הוקלטו כוכבי ה"מורדים" (טלנובלה ארגנטינאית ששודרה בישראל), שטענו כי הם מרגישים בטוח בישראל (נאה, 30.03.2004).

בסופו של תהליך נותר ה"פייל פור" בתל-אביב וכל ניסיון להבין את ההבדל העצום

בין יחס ארגון הכדורגל אופ"א ובין היחס של מוסדות הכדורסל בכל הקשור לקיום משחקים בישראל מעלה את אותם ההסברים: הראשון הוא מעמדה של קבוצת מכבי תל-אביב בכדורסל האירופי, שמופיעה במפעלי היבשת עשרות שנים ברציפות ונחשבת לאחת הקבוצות הבכירות בה. בשנים האחרונות מכבי תל-אביב מושכת קהל למשחקה יותר מכל קבוצה אחרת, ולכן היא גם גורם כלכלי חשוב להמשך קיומה של ה"יורוליג" (קופמן, 24.03.2004). הסבר שני ואולי המשמעותי מכול הוא מעמדו של יו"ר מכבי תל-אביב שמעון מזרחי במוסדות הכדורסל האירופי. מזרחי נחשב לאחת הדמויות המובילות בכדורסל ביבשת וקשריו עם ראשי האיגודים בעולם הדוקים מאוד וחמים (עמר בנוביץ', ריאיון אישי). לזכותו נזקפות הצלחות מרשימות לאורך השנים, כמו למשל אירוה"פיינל פור" בתל-אביב ב-1994 למרות פיגועי ההתאבדות, ולכן מדובר כאן גם בהצלחה אישית מרשימה.

כדוריד. על רקע המצב הביטחוני, כבר בקיץ 2001 רצתה התאחדות הכדוריד האירופית לאסור על קיום המשחקים הבין-לאומיים בישראל לקראת המשחק המתוכנן בין ישראל למקדוניה. מכיוון שגם במקדוניה שרר מצב ביטחוני בעייתי בתקופה זו, ביקשה ההתאחדות האירופית לקיים את המפגשים במקום ניטרלי. בעקבות הסכמת הצדדים לנסות ולהסתכן אישרה ההתאחדות לנבחרות לשחק זו במדינה של זו (שלמה פוזנר, ריאיון אישי).

אולם בקיץ 2002 לאחר תקופה מתוחה ורווית פיגועים החליטה התאחדות הכדוריד האירופית לאסור על קיום משחקים בישראל. ההחלטה התקבלה כמעט עם החלטת איגוד הכדורגל האירופי, שאסר על קיום משחקים בישראל. יו"ר איגוד הכדוריד בישראל שלמה פוזנר טען כי אין קשר ישיר בין ההחלטות משום שכל איגוד עומד בפני עצמו ומחליט על פי שיטותיו וראות עיניו (ריאיון אישי). בהיעדר נהלים ברורים בנוגע לניהול משחקים בזמני טרור החלטות ההתאחדות האירופית נקבעות על פי המלצות משרדי החוץ השונים. לטענת פוזנר העניין הבין-אישי לא היה מרכיב גדול בהחלטת ההתאחדות. נוסף על כך הניסיונות לערב פוליטיקאים כדי למנוע את הרחקת המשחקים מישראל לא צלחו. בפועל האיסור לשחק בארץ הוביל לפרישתן של חלק מהקבוצות הישראליות מהמפעלים האירופיים (בית לוי, 25.03.2004). ביוני 2004, בעקבות קונגרס שקיים האיגוד האירופי, התאפשר לישראל לשוב ולארח משחקים רשמיים בארץ.

טניס. גם נבחרות טניס סירבו להגיע לישראל, אולם בדומה למוסדות הכדורסל הכריח אותן איגוד הטניס הבין-לאומי (ITF) להגיע לכאן. תקנוני האיגוד אינם קובעים במפורש מתי אפשר לשחק בזמני טרור ומתי לא, אולם יו"ר איגוד הטניס בישראל איאן פרומן טען כי מהיכרותו את הדמויות רק במצב קיצוני מאוד יאסור איגוד הטניס הבין-לאומי על קיום משחקים במקום מסוים (ריאיון אישי).

ה-ITF קובע לבדו אם לאפשר משחק במדינה מסוימת ואיננו מתחשב בהחלטות של איגודי ספורט אחרים. בסך הכול מעיד פרומן כי ה-ITF עוזר לישראל ותומך בה. ליחסים הבין-אישיים בהקשר הזה יש משקל חשוב, ולכן על ישראל להיות קשובה ורגישה לבקשות של האיגוד הבין-לאומי, אם היא רוצה להמשיך ולקבל תמיכה ממנו. למשל, בינואר 2004

ביקש ה-ITF מהאיגוד הישראלי למנוע משני טניסאים ישראלים (אנדי רם ויוני ארליך) להירשם לטורניר טניס, פתוח לכול, שנערך בדובאי. התעקשות ישראלית הייתה מחייבת את ה-ITF להכריח את המארחים המקומיים לקבל את הישראלים. סירוב מצד המארחים היה גורר קרוב לוודאי את ביטול הטורניר כולו. עקשנות ישראלית, טען פרומן, הייתה פועלת כבומרנג נגד ישראל ונגד ניסיונות עמידותיה הספורטיביים בפני הטרור. תמיכת איגוד הטניס הבין-לאומי בישראל באה לידי ביטוי ב-2002 כאשר האיגוד הבין-לאומי הכריח את נבחרת הטניס של יוון להגיע לישראל, ושנה אחר כך התמיד והכריח גם את הנבחרת מזימבבואה להגיע. שתי הנבחרות הגיעו לישראל בהרכבים חסרים והובסו (בית לוי, 25.03.2004).

עוד עולה מהריאיון עם יו"ר האיגוד הישראלי, כי היה בניסיונות הנבחרות השונות להימנע מביקור בישראל גם ניצול ציני של המצב. ניסיונות לבטל את יתרון הביתיות אינם זרים לספורט ואינם ייחודיים לתקופות טרור. נבחרת פינלנד, שהתמודדה עם ישראל בשנת 2004, ניסתה למשל לנצל את העובדה שהמשחקים עם ישראל נערכו בתקופת יום הכיפורים. לפיכך ביקשו הפינים מה-ITF להעביר את ההתמודדות למקום אחר, שבו הם יוכלו לאכול ולשתות.

כדורעף. ההתאחדות האירופית לכדורעף (CEV) הייתה מהראשונות שנקטו עמדה בנוגע לקיום משחקים בישראל. ההחלטה לאסור על קיום משחקי כדורעף בין-לאומיים רשמיים בישראל התקבלה מיד לאחר קריסת מגדלי התאומים בארצות הברית, בספטמבר 2001. הכוונה לאסור את ההגעה לישראל הייתה עוד קודם לכן, אבל ה"מלחמה" שניהל איגוד הכדורעף בישראל מנעה את התממשות הכוונה. סיפור המאבק הישראלי, בניסיון הראשון של התאחדות הכדורעף האירופית למנוע את קיום המשחקים בישראל, מלמד על שרירות הלב והקלות שבה מתקבלות החלטות בעלות משמעויות ספורטיביות, כלכליות ופוליטיות לא מבוטלות: ההתאחדות האירופית ביקשה לאסור על קיום משחקים רשמיים בישראל משום שלטענתה משרד החוץ בלוקסמבורג, מקום מושבה של ההתאחדות, הוציא המלצה להימנע מביקורים בישראל. בירור עם משרד החוץ הישראלי ועם אנשי קשר מקומיים העלה כי לא היו דברים מעולם (יעקב שטופמן, ריאיון אישי). הסיפור קרה ערב משחקה של קבוצת הנשים מקריית אתא, ובסיכומו של דבר הצליח האיגוד הישראלי לבטל את הגזרה. קריסת התאומים ואירועי הטרור בארצות הברית, על רקע הפיגועים הגדולים בישראל, גרמו להתאחדות האירופית לממש את כוונותיה ולהודיע על ביטול המשחקים בארץ. בהמשך לכך רוב הקבוצות הישראליות שהעפילו למפעלים אירופיים העדיפו לוותר על השתתפותן בשל העלויות הגבוהות הכרוכות באירוח משחקים בחו"ל (בית לוי, 25.03.2004).

קבוצות הכדורעף הסקנדינביות שהוגרלו לבית המשחקים מול ישראל גילמו תפקיד מרכזי בתהליך הרחקת המשחקים מישראל. טענתן הייתה כי ענף הכדורעף, שבלאו הכי מדולל באמצעים, לא יוכל להרשות לעצמו להקצות משאבים רבים כל כך לענייני הביטחון, ולפיכך הן ביקשו לא להגיע לישראל. לטענת יו"ר איגוד הכדורעף בישראל יעקב שטופמן, היה בהתנהלות הקבוצות הסקנדינביות ניסיון בוטה לנצל את המצב ולהשיג יתרון מקצועי נגד ישראל:

מבחינה ספורטיבית אפשר להגיד שאנחנו די מאוזנים עם הנבחרות הסקנדינביות. הבעיה היא שהקבוצות הסקנדינביות מאוגדות באיגוד הצפון אירופאי, ולכן הן הרגישו שהן יכולות לעמוד יחד בדרישתן לא להגיע לישראל. זה כוח משמעותי ביותר.

בסוף שנת 2004 חזרו המשחקים לישראל. ההתאחדות האירופית לכדורעף, שהייתה הראשונה לאסור על קיום משחקים בארץ, הייתה גם האחרונה להחזירם. יו"ר האיגוד הישראלי טען כי יו"ר ההתאחדות האירופית אינו מצוי ביחסים טובים עם האיגוד הישראלי בגלל כמה תקריות בעבר. לתחושתו של היו"ר הישראלי, ההתאחדות האירופית והיושב בראשה לא יצאו מגדרם כדי לסייע לישראל להשיב לה את הזכות לארח משחקים. כהוכחה למשמעות של היחסים העכורים, סיפר היו"ר הישראלי על מעורבותו של היו"ר האירופי בהחלטה שרוסיה תארח את משחקי אליפות אירופה לנוער על חשבון מועמדותה של ישראל. רוסיה קיבלה כבר את אירוח משחקי הבוגרים באותה שנה אף על פי שלא נהוג בדרך כלל להעניק לאותה מדינה את אירוח שני המפעלים. ישראל, שהייתה המועמדות הסופית האחרונה (לצד רוסיה), נותרה בלי כלום.

הנקודה הבולטת ביותר שעולה מתוך הסקירה היא חוסר האחידות בתפיסה וביחס של איגודי הספורט השונים בכל הנוגע לקיום אירועי ספורט בישראל בזמני הטרור. באופן כללי אפשר לומר כי ברוב זמן הטרור הנוכחי שלושה גופי ספורט – הכדורגל, הכדוריד והכדורעף – לא אפשרו לקבוצות ולנבחרות זרות להגיע לישראל בגלל המצב הביטחוני, ובה בעת שני גופי ספורט אחרים – הכדורסל והטניס – הענישו קבוצות ונבחרות שסירבו לשחק בארץ. אין ספק שמדובר במצב בעייתי, שמעלה שאלות רבות בנוגע לדרך קבלת ההחלטות והשיקולים של ארגוני הספורט הבין-לאומיים בבואם לקבוע אם לאשר, או למנוע, תחרות ספורט במקום ובזמן נתון.

לנוכח הקושי בהגדרת טרור ואמידת עצמתו אין זה מפתיע שאף לא ארגון אחד מגדיר במדויק מהם הקווים האדומים שחצייתם לא תאפשר קיום מפגשי ספורט. משום כך שיקול הדעת ומרחב חופש ההחלטה והתמרון של אותם ארגונים והעומדים בראשם הוא כמעט מוחלט – עובדה שמיד מעלה ומדגישה את נושא ה"קשרים" והאלמנט הבין-אישי.

דיון

אירוח

בעשורים האחרונים הפך הספורט לתופעה חברתית רחבה בעלת השפעה על כל רובדי האוכלוסייה, והוא תפס מקום מרכזי בהוויה התרבותית של מרבית החברות בעולם. טענתנו המרכזית במאמר זה היא שלביטול אירועי ספורט, או לאיסור קיומם במדינה מסוימת בגלל פיגועי טרור, יש השלכות רבות מלבד האספקט הספורטיבי גרידא. בראש ובראשונה יש בכך אמירה פוליטית על המצב ועל תחושת הביטחון במדינה ועל היכולת לנהל חיים שגרתיים בה. אבל מלבד זאת יש בביטול אירועי הספורט נזק כלכלי רב, שמתבטא – ברמת הקבוצה – בנסיעות ושהיות לא מתוכננות במדינה זרה, שבה נערך המשחק, במיעוט הקהל שמגיע

למגרשים ניטרליים, ויותר מכול – בקושי להשיג חסויות ממפרסמים וממקורות מימון נוספים, שמודעים גם הם למיעוט הקהל ולעניין הפוחת שיש למשחקים במגרשים ניטרליים. לא בכדי החליטו קבוצות ישראליות שנאסר עליהן לשחק בישראל לוותר ולפרוש לגמרי מהמפעל שבו השתתפו. נזק כלכלי עקיף – ברמת המדינה – הוא הנזק התיירותי. ייתכן שתיירים פוטנציאליים יימנעו מהגעה לישראל לאחר שישמעו שגם לכוכבי הספורט אסור לשחק בארץ. לא מן הנמנע שיהיו מי שישמעו לראשונה על הבעיות הביטחוניות דרך שידורי הספורט ודרך ביטול המשחקים דווקא.

מלבד העניינים הפוליטיים והכלכליים טענתנו היא שיש צורך בהבנה כי נושאים כמו יוקרה וגאווה לאומית חשובים ביותר: מדינה שהזכות לארח אירועי ספורט נלקחה ממנה, נתפסת כמדינה שאיננה מצליחה לשלוט על ענייניה הפנימיים. לפיכך אין זה פלא שמעורבות הפוליטיקאים בסוגיית אירוח המשחקים הספורטיביים בישראל הייתה כה רבה. מקצתם נסעו לפגישות ישירות עם ראשי איגודי הספורט (גברי לוי, ריאיון אישי), ומקצתם פעלו בשיתוף עם שרים מקבילים במדינות אחרות בניסיון לגרום להם להשפיע על נציגיהם בהתאחדויות הספורט השונות (סהר, 29.03.2004).

משרד החוץ הישראלי הוציא הנחיות מפורטות לשגריריו בעניין וביקש מהם לטפח את הקשר עם ראשי התאחדויות הספורט במדינות שבהן הם מוצבים (שיינמן, 25.04.2004). הרעיון שמאחורי ההנחיה היה שאם ראשי האיגודים יקבלו סקירה שוטפת על מצב הביטחון בישראל, ייתכן שיימנעו מהחלטות פזיזות לכשיידרשו להן. ברמה העמוקה יותר, ישראל איננה מוכנה להצטייר בעולם כמי שהטרור משנה וקובע את סדר יומה ואת מהלך החיים בה. המעורבות הפוליטית מקבלת משנה תוקף משום שבבוא ארגוני הספורט להכריע אם לקיים משחק במדינה מסוימת, הם פונים להמלצות משרדי החוץ, ובכך מחזירים את ה"קרב" לזירה הפוליטית. עם זאת התייחסות להמלצות משרדי החוץ נעשית באופן סלקטיבי וללא הנחיות ברורות. למשל, הנחיית משרד החוץ הישראלי ואחרים להימנע מביקור בתורכיה בעקבות 39 פיגועי טרור בתקופה המקבילה¹¹ לא העמידה את אירועי הספורט בתורכיה בסכנה. למעט משחק כדורגל בודד שנדחה בשבוע אחד לא עלה הדיון על אירוח המשחקים באיסטנבול, שבה היו מרבית הפיגועים, על הפרק. יתרה מזאת, באותן השנים, באופן אירוני, המשיכה תורכיה לשמש חוף המבטחים של קבוצות הכדוריד הישראליות, שנאלצו כאמור לארח את משחקיהן מחוץ לגבולות המדינה.

נהלים

מסקירת האירועים והראיונות האישיים עולה כי התאחדויות הספורט מנעות מלהגדיר מהו טרור ובאילו תנאים הוא מחייב הפסקתן של תחרויות. בהתחשב בקושי שמוצאת גם הספרות המחקרית בהגדרת הטרור אין זה מפתיע שארגוני הספורט אינם מעוניינים, ובמידה רבה גם אינם יכולים, להגדיר מהו טרור ומהי השפעתו הספורטיבית. גם בנוגע להנחיות המדויקות, מתי יש לשקול מניעת אירוח מפגשי ספורט במדינה מסוימת בגלל פיגוע טרור, אין לארגונים הגדרות מקדמיות. על רקע העובדה שגם ישויות פוליטיות מנוסות מתקשות

בהגדרת קווים אדומים לתיחום הטרור, עמדתם של ארגוני הספורט אינה נתפסת כחריגה. הבעיה שעולה מתוך הקושי הנוהלי היא, שבהיעדר הגדרות על ארגוני הספורט לקבל החלטות על פי התרשמותם הסובייקטיבית. הפרשנות המעשית היא שבסופו של דבר אנשים מסוימים הם שקובעים, לעתים בשרירות לב, היכן אפשר לקיים תחרויות והיכן לא. התעקשותם של ארגוני הספורט לשמור על עצמאות ארגונית מוחלטת יוצרת בעיה בשני ממדים: הראשון קשור לעובדה שפקידי ספורט מקבלים החלטות הרות גורל בנושאי ביטחון, אף שהביטחון והמודיעין אינם חלק מסביבת עבודתם הטבעית. גם אם לעתים יש לפנות לגורמים מדיניים, דעתן של קבוצות הספורט הייתה נוחה יותר אילו אנשי מקצוע בתוך ארגוני הספורט היו מחליטים את ההחלטות. די ללמוד מעדותו של יו"ר ההתאחדות לכדורגל בישראל על שרירות לבם של פקידי ההתאחדות האירופית כדי להבין שהיה טוב לו ההחלטה הייתה נמצאת בידיים מקצועיות ונקיות ככל האפשר. הממד השני שעולה מתוך העצמאות הארגונית של ארגוני הספורט מתמקד בחוסר האחידות בין ענפי הספורט ובין מדינות שונות. ואכן כשבוחנים את ההחלטות, בולטים לעין הפערים בין האיגודים השונים. מבחינה תאורטית יכול להיווצר מצב אבסורדי שבו שתי קבוצות מאותה העיר – האחת כדורסל והשנייה כדורגל – מסרבות להגיע לישראל: קבוצת הכדורסל תיענש בגלל סירובה, ואילו שכנתה שמשחקת כדורגל, סירובה יקבל תוקף חוקי.

גם כשמשווים את יחסם של איגודי הספורט לישראל ליחסם למדינות מוכות טרור אחרות בולט חוסר האחידות. המדיניות שנקטו מקצת גופי הספורט כלפי ישראל הייתה חריגה יחסית לזמן ולמדינות אחרות באירופה. סדרות הפיגועים בתורכיה, ספרד ורוסיה בתקופה המקבילה לא זכו להתייחסות רבה של ארגוני הספורט כלל ועיקר. לאחר פיגוע הרכבות במדריד במרס 2004, שגרם למותם של כמעט 200 בני אדם, ביקשו הקבוצות הספרדיות עצמן להימנע מאירוח משחקים שנועדו להתקיים בסמוך. במסמך רשמי של אופ"א מאותו היום נכתב כי דווקא בנסיבות הנוכחיות יש להמשיך ולנהל את אירועי הספורט כסדרם כדי להראות לעולם את רוח הספורט האמתית. העובדה שבספרד בוצעו באותה התקופה 68 פיגועי טרור וברוסיה נהרגו באותו זמן 791 בני אדם מפיגועי טרור רק מדגישה את הקושי שעולה מתוך קבלת ההחלטות בארגוני הספורט.

עם זאת אין בשורות אלו כדי להמעיט מייחודיותו של המקרה הישראלי. גודלה של ישראל אינו מאפשר לנתק אירוע בירושלים מהקורה בתל-אביב. מה שכן אפשרי למשל ברוסיה, שם בוצעו מרבית הפיגועים באזור הצ'צ'ני, המרוחק שעות ממוסקבה, או בספרד, שם רוב האירועים התרחשו בצפון המדינה, מרחק ניכר מהבירה. נוסף על כך כמות הפיגועים בישראל גדולה משמעותית מהכמות במדינות אחרות. המספרים מורים על יותר מ-130 פיגועי התאבדות בשנים הנבחנות,¹² מלבד זאת הסכסוך הישראלי-ערבי נמצא כבר שנים בראש סדר יומן של מהדורות החדשות בארץ ובעולם, וכל התרחשות בו זוכה לסיקור ותפוצה גדולים. ייתכן שבשל כך מגלים ראשי האיגודים רגישות-יתר למקרה הישראלי ונזהרים מלהסתכן.

ואף על פי כן גם כשמביאים בחשבון את הנתונים וההסברים האובייקטיביים, קשה להתעלם משרירות הלב ומהמוסר הכפול שנוקטות התאחדויות אחדות. למשל, נאסר על

קבוצת הכדורגל מאשדוד, ששיחקה במפעל ה"אינטרטוטו" האירופי, לארח משחק עם יריבה צ'כית בביתה. אופ"א לא הייתה מוכנה שהקבוצות ישחקו במגרש ניטרלי ולמעשה הכריחה את אשדוד לשחק את משחקה הביתי במגרשם של הצ'כים שעמם הם מתמודדים (עמיקם, 18.06.2002). אף שהצהירה כי קבוצות שירצו יוכלו להגיע לישראל, סירבה אופ"א לבקשתן של קבוצות להגיע ולשחק בישראל עם מכבי חיפה בליגת האלופות. אולם נראה שהדברים הגיעו לשיאם עת התאפשרה החזרת המשחקים לישראל. אופ"א אישרה קיום משחקים באזור תל-אביב בלבד, בשל קרבתה לשדה התעופה הבין-לאומי בישראל, אף שזו הייתה מוקד מרכזי לפיגועי הטרור, ואחד הפיגועים בעיר הוא שבשיר את האיסור לארח משחקים. לראשונה הכירה אופ"א באפשרות לחלק את ישראל לאזורי משנה. עד אז למרות בקשות שעלו מצד גורמים בישראל סירבה אופ"א לאפשר לקבוצות ישראליות לארח משחקים באזורים אחרים בישראל (למשל אילת, הצמודה לשדה תעופה ושבה לא היו פיגועי טרור עד אז). אולם מלבד זאת קבוצות רבות שבאו לשחק בישראל נסעו לטיולים ברחבי הארץ, כולל בירושלים, אך שבו לשחק באזור תל-אביב. למשל, קבוצת הכדורגל השוודית ממאלמו נסעה לביקור בכותר המערבי בירושלים ערב המשחק עם מכבי חיפה. כל זה בשל האיסור לקיים משחקי כדורגל בירושלים, על פי החלטת אופ"א.

כאשר מועדוני ספורט מבינים כי הכרעות מן הסוג הזה מתקבלות בצורה שרירותית, אין זה מפתיע כי קיימים גם מקרים שבהם קבוצות מבקשות מהאיגוד לבטל את ההגעה לישראל אף על פי שמצבן בבית לא בהכרח טוב יותר (ולנסיה מספרד או אולקר מאיסטנבול). אין זה מפתיע גם שקבוצות שולחות בקשות לדחייה או להעברת משחקים שנועדו להתקיים בישראל, כמעין בלון ניסוי, בניסיון להשיג יתרון ספורטיבי מסוים תוך כדי ניצול המצב הביטחוני. דוגמה ברורה לכך היא קבוצת הכדורגל האנגלית מניוקאסל, שהודיעה לאופ"א שהיא חוששת להגיע לישראל ומבקשת להעביר את המשחק עם בני-סכנין במגרש ניטרלי אף שלא היה בישראל אירוע חריג באותו הזמן. לכאורה, העובדה שבתחילת אותו שבוע פוטר מאמן הקבוצה האנגלית, נותנת יסוד סביר להניח שהדאגה האמתית של האנגלים נבעה מהעובדה שעדיין לא נמצא מאמן מחליף, והפסד בארץ עלול להוציא אותם ממעגל המשחקים היוקרתי.

עם זאת אין להתייחס בביטול לשחקנים שמסרבים להגיע לישראל בגלל המצב הביטחוני. ברוב המקרים אפשר להניח שמדובר בחששות כנים, שאולי נוספות עליהם גם סיבות אחרות. בניגוד להנהלות או קבוצות שלמות, קשה להניח ששחקנים בודדים יעשו צעד, שאין ספק שיפגע בהם ספורטיבית, כלכלית ותדמיתית, רק כדי להעביר את המשחק מישראל. הרי גם שחקנים זרים ששיחקו בקבוצות ישראליות עזבו את הארץ בגלל המצב. זווית אחרת לעיסוק בנהלים קשורה לדרישה לשקיפות ארגונית של מוסדות הספורט. העובדות מלמדות שגם כאשר נערכים סבבי התייעצות של ארגוני הספורט עם גורמים מדיניים (למשל המלצות משרדי החוץ), המידע אינו נחשף באופן סדיר, גם לא לנוגעים המידיים בדבר. ערפול מערכות השיקולים וקבלת ההחלטות אינו מוסיף לתחושת הביטחון של הגורמים המעורבים כי ההחלטות נקיות משיקולים זרים.

הסברים לפערים בין איגודי הספורט

בניסיון לעמוד על הסיבות להבדלים המשמעותיים בקבלת ההחלטות של האיגודים השונים עולים שני הסברים מרכזים אשר מחדדים את הסובייקטיביות ואת קלות הדעת של ההכרעות בנושאים כה מהותיים: המשקל הסגולי שתופסת ישראל בכל אחד מענפי הספורט במפה העולמית הוא הסבר מרכזי לפער במדיניות האיגודים השונים בנוגע לקיום משחקים בישראל. בענפי הכדורסל והטניס, שבהם ישראל נחשבת לגורם חשוב,¹³ היא זוכה ליחס אוהד ומתחשב. בענפים האחרים שבהם הישגיה של ישראל בזירה הבין-לאומית שוליים, ההתחשבות בבעיותיה מוגבלת יותר והחלטה על הרחקת המשחקים מישראל הופכת קלה יותר.

עם זאת ההסבר הראשון במעלה למציאות הספורטיבית הלא עקיבה הוא הגורם הבין-אישי. משחקי הטניס והכדורסל התקיימו בישראל כסדרם הודות ליחסים הטובים ולהערכה הרבה שלה זוכים איאן פרומן ושמעון מזרחי באיגודי הטניס והכדורסל הבין-לאומיים, בהתאמה.¹⁴ ענף הכדורסל הוא אולי הדוגמה הבולטת ביותר, והצלחתו לשמור על מסגרת המשחקים בישראל, עד כדי אירוח משחקי גמר אליפות אירופה בכדורסל לקבוצות בתל-אביב, קשורה ישירות למעמדו של יו"ר קבוצת הכדורסל של מכבי תל-אביב וממלא מקום איגוד הכדורסל הישראלי שמעון מזרחי במוסדות הכדורסל האירופיים. גם לקשריו ארוכי השנים של יו"ר איגוד הטניס הישראלי הוותיק, איאן פרומן, היה חלק נכבד בהשגרת משחקי הטניס בארץ. צדה השני של המטבע נחשף בהתנהלות מוסדות ענף הכדורסל. עדותו של יו"ר ההתאחדות הישראלית ולצדה הנתונים שעולים מסקירת העיתונות מלמדים כי למנכ"ל אופ"א גרהארד אייגנר הייתה השפעה רבה על המציאות הספורטיבית בישראל. העובדה כי החזרת המשחקים לישראל התאפשרה רק לאחר החלפתו מלמדת על משקלו האישי בסוגיה. גם בענף הכדורסל מעיד יו"ר האיגוד הישראלי שהיחסים עם ראש האיגוד האירופי היו בעייתיים, ולכן האחרון לא יצא מגדרו בניסיון לסייע לישראל. על רקע המשמעויות הרחבות של אירוח אירועי ספורט מובן כי דרישה למערכת קבלת החלטות שקופה ותקינה היא הגיונית ומובנת. מסקנתו העיקרית של המחקר הנוכחי היא אפוא כי מי שצריך להחליט בארגוני הספורט בנושאים ביטחוניים הם אנשי מקצוע. כשאלו יהיו פני הדברים, סביר להניח כי יהיה אפשר לראות גם אחדות רבה יותר בין הגופים.

הערות

- 1 פירוט ההסברים לאטרקטיביות של הספורט כקרקע לפיגועי טרור מאפשר הבנה רחבה של מקומו של הספורט בחברה. עם זאת במציאות ההסברים ברובם שלובים זה בזה וההבחנה ביניהם אינה חדה ומוחלטת.
- 2 ואולם יש הסוברים, כמו רושה (Roche, 2000), כי הנחה זו נוטה להמעיט בערכן של שתי סוגיות: האחת, אירועים אלה הם ביזמת מנהיגות המדינה או המנהיגות המקומית, והם שנהנים מהעצמה ומהיוקרה הנלווית אליהם. אזרחי העיר נהנים לכל היותר בטווח הארוך, ולרוב אין מתייעצים עמם בקביעת אופי האירוע או פרטיו. השנייה, ההיבט האזרחי נושא בחובו בעיקר מחויבויות המתבטאות יותר בהוצאות ופחות בהטבות וסמכויות. תפקידם של האזרחים הוא להיות "מארחים טובים", ופירוש הדבר שעליהם לעבוד להפקת האירוע ולשלם את ההוצאות מכיסם. תפקיד המארחים מתבטא גם בדרכים לא רשמיות: מצפים מתושבי המקום לספק עבודה בהתנדבות ולהיות קהל לאירוע. הם גם תורמים לעיתים את ההכנסות כרוכשי כרטיסים. גם אם תושבי המקום רואים באור חיובי את האירוע המתקיים בעירם, אין ספק שהדבר כרוך בעלויות נכבדות מכיסם הפרטי.
- 3 גם ערים רבות ברחבי העולם תומכות בקבוצות הייצוג של קהילתן ובספורטאים המייצגים אותן בתחרויות לאומיות ובין-לאומיות. לא נדיר למצוא ברבות מהערים הגדולות בצפון אמריקה שלטים בכניסה לעיר המציינים כי "זה עתה נכנסתם לביתם של אלופי המדינה" בענפי ספורט רבים (Whitson & Macintosh, 1996).
- 4 המשחק כאמור היה במסגרת המוקדמות לגביע העולם, ולפיכך הגוף האחראי לקיום התחרויות, הוא ארגון הכדורגל הבין-לאומי (פיפ"א) ולא הארגון האירופי (אופ"א).
- 5 בפיגועים הבולטים באותה השנה היו הפיגוע ב"דולפינריום" בתל-אביב, בתחילת יוני 2001, שבו נהרגו 22 בני אדם, ישראלים וזרים, והפיגוע במסעדת "סבארו" שבירושלים, באוגוסט 2001, שבו נהרגו 15 אזרחים ישראלים.
- 6 השוואת גודלם של פיגועי טרור בעייתית ומורכבת. ההנחה שמספר ההרוגים בפיגוע מלמד על גודלו אינה מביאה בחשבון נזקים והשלכות אחרות שיכולות להיגזר מהפיגוע. עם זאת האירוע ב"סי-פוד מרקט" היה פיגוע ירי ולא כלל פיצוצים של מטעני חבלה, בדומה לפיגועים אחרים באותה התקופה.
- 7 פיגועים שאירעו בתקופת הזמן הנדונה היו פיגועי טרור בחיפה (מרס), בראשון לציון (מאי) ובירושלים (יוני). הפיגוע במלון "פארק" בנתניה בערב ליל הסדר היהודי היה משמעותי במיוחד וגרר תגובה צבאית ישראלית.
- 8 פיפ"א היא הגוף העליון לניהול הכדורגל העולמי, ולכן מבחינה היררכית אופ"א האירופית נמצאת מתחתיו כמו חמישה ארגוני אזוריים אחרים.

- 9 עוד קודם לכן, ראוי לציין שבשנת 2003 נאלצו קבוצות ישראליות לארח את משחקיהן מחוץ לבית, אלא שכאן הסיבה הייתה המלחמה בעיראק ולא הטרור המקומי בשטחי המדינה. גם ה"פיינל-פור" של הליגה האדריאטית (ליגה אזורית קטנה שבה השתתפה מכבי תל-אביב משך זמן קצר) הועתק מתל-אביב ללובליאנה עקב המלחמה (סחר, 22.03.04, ה' 3). בעניין הזה חשוב להדגיש כי אירוח משחקי ה"פיינל-פור" של ה"ורוליג" ב-2004, שעליו נלחמה כל כך מכבי תל-אביב, איננו דומה כלל ועיקר ל"פיינל-פור" האדריאטי לא ברמת הקבוצות, לא בכספים שמושקעים במפעל ולא ביוקרתו.
- 10 בין השאר תמכה הממשלה הספרדית החדשה ביציאת הכוח הבין-לאומי מעיראק.
- 11 הנתונים נלקחו מהמכון למדיניות נגד הטרור (ICT), במרכז הבינתחומי בהרצליה.
- 12 הנתונים נלקחו מתוך מאגר המידע של המרכז למורשת המודיעין
http://www.intelligence.org.il/sp/10_04/four.htm#2
- 13 בכדורסל ההצלחות והעניין שמעוררות מכבי תל-אביב והפועל ירושלים בזירה האירופית גבוהים בכל קנה מידה. בטניס יש נציגות ישראלית כמעט מתמדת בצמרת טניס הגברים (הראל לוי ואחריו דודי סלע), בטניס הנשים (אנה סמשנובה, שחר פאר וציפי אובזילר) ובמשחקי הזוגות (אנדי רם ויוני ארליך).
- 14 שמעון מזרחי מכהן כממלא מקום יו"ר איגוד הכדורסל, אך נחשב לאדם החזק באיגוד.

רשימת המקורות

- אלמוג, ע. (1998). מ"כיבוש ההר" לכיבוש השער: מהפכת הספורט המקצועני בישראל והשפעתה על התרבות. **מפנה**, 23, 32-37.
- אלפרוביץ', א. (2002). ישראל והתנועה האולימפית – לא רק ספורט. בתוך: ח. קאופמן וח. חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (עמ' 301-318). ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- בית לוי, ר. (2004, 25 במרץ). כשהטרור רחוק הוא כואב פחות. **הארץ**, ספורט, א'17.
- בגרפרוינד, ד., דסקל, א., וגולדברג, א. (2004, 22 באפריל). החלק הקשה מאחורינו, עכשיו נותר רק להתמודד מול צרפת ואירלנד. **הארץ**, א'15.
- גוזל, מ. (2003, 16 ביוני). ספ בלאטר: מבטיח להחזיר המשחקים לישראל. זמין ב: <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-2657834,00.html>
- גלילי, י. (2003). יד אליהו על ההדסון. **פנים**, 25, 24-30.
- גלילי, י. לידור, ר., ובן-פורת, א. (2009). **במגרש המשחקים: ספורט וחברה בתחילת האלף השלישי**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה
- גנור, ב. (1994). אסטרטגיית הטרור. **מערכות**, 340, 40-43.
- גנור, ב. (1999). טרורזים: הקשיים המושגיים להגדרתו. **נתיב – כתב-עת למחשבה מדינית ותרבות**, 68, 20-29.
- דסקל, י. (2004). שורשי האידיאולוגיה של הטרור הפלסטיני. **היבטים על טרור ומאבק בטרור** (עמ' 84-93). תל אביב: משרד הבטחון.
- דרור, י. (1972). **מדינות מטורפות**. תל אביב: מערכות.
- וימן, ג. (2004). תיאטרון הטרור: אתגרה הקשה של הדמוקרטיה. בתוך: **היבטים על טרור ומאבק בטרור** (עמ' 17-39). תל אביב: משרד הבטחון.
- וינגרטן, ג. (2003). משולש מנצח: ספורט, טלוויזיה, כסף. **פנים**, 25, 42-48.
- חסיד, ש. (2003, 27 בפברואר). **אברהם לוי: נעשה הכל להבטיח את שלום האוהדים**. זמין ב: <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-2461656,00.html>
- ידלין, ע. (2004). הבעייתיות שבהגדרת הטרור. בתוך: **היבטים על טרור ומאבק בטרור** (עמ' 16-7). תל אביב: משרד הבטחון.
- נאה, ר. (2004, 28 במרץ). סגן נשיא אולימפיאקוס עשוי להכריע את גורל הפיינל-פור. **ידיעות אחרונות**, ספורט, 15.
- נאה, ר. (2004, 30 במרץ). סראגוסה ביקשה רשמית לארח את הפיינל-פור. **ידיעות אחרונות**, ספורט, 3.

- סהר, א. (2004, 24 במרץ). ראשי ולנסיה הודיעו: לא מגיעים לתל אביב. **הארץ**, ספורט, ה'1.
- סהר, א. (2004, 29 במרץ). עם תיק עבה, לילות בלי שינה, שמעון מזרחי מתכונן למשפט חייו. **הארץ**, ספורט, ה'3.
- עמיקם, ר. (18.06.2004). מלחמת עולם. **מעריב**, מוסף שבת, 14-15.
- פיין, ס., וקניג, ע., ואבן, א. (2002). מדיניות הגירה במציאות גלובלית משתנה. **פרלמנט**, 38.
- פרי, ס., וצנציפר, נ. (2004, 06 במאי). אולימפיאדת הפחד. **ידיעות אחרונות**, 12-13.
- פריש, פ., ושומפלבי, א. (2001, 5 באוקטובר). **אוקראינה: ייתכן שהמטוס יורט ע"י טיל במהלך תרגיל צבאי**. זמין ב: <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-1171989,00.html>
- קופמן, ר. (2004, 24 במרץ). משחק עצבים. **הארץ**, ספורט, ה'3.
- שווידלר, א., וברגרפרינד, ד. (2003, 27 במאי). אופ"א עשויה לאשר אירוח משחקים בישראל בחגיגות ההתאחדות. **הארץ**, א'15.
- שיינמן, מ. (2004, 25 באפריל). משרד החוץ לשגרירים באירופה: טפחו את הקשר עם ההתאחדויות. **ידיעות אחרונות**, ספורט, 4.
- שפירא, א. (1997). **יהודים חדשים, יהודים ישנים**. תל אביב: עם עובד.
- One (2002, 30 באוגוסט). **אלכס פרגוסון: אני לא מפחד לבוא לישראל**. זמין ב: <http://www.one.co.il/next.asp?id=29248&Bz=3>
- Billings, A. C., & Eastman, S. T. (2003). Framing identities: Gender, ethnic, and national parity in network announcing of the 2002 Winter Olympics. **Journal of Communication**, **53**, 569-586.
- Clark, K. (2004). Targeting the Olympics. **U.S News & World report**, **136**, 34.
- Coakley, J. (2003). **Sport in society: Issue and controversy** (8th ed.). New-York: Mostby.
- Gilgoff, D. (2004). The meaning of Munich. **U.S News & World report**, **136**, 39.
- Haigh, A. (2004). Terrorism vs. sports. **U.S News & World report**, **136**, 40.
- Nevill, N., Balmer, N. J., & Williams, A. M. (2002). The influence of crowd noise and experience upon refereeing decisions in football. **Psychology of Sport and Exercise**, **3**, 261-272.
- Neave, N., & Wolfson, S. (2003). Testosterone, territoriality, and the 'home advantage'. **Physiology and Behavior**, **78**, 269-275

- Pollard, R. (2006). Worldwide regional variations in home advantage in association football. **Journal of Sports Sciences**, **24**, 231-245.
- Rudd, A., & Stoll, S. K. (1998). Understanding sportsmanship. **Journal of Physical Education, Recreation & Dance**, **9**, 38-42.
- Roche, M. (2000). **Mega-events and modernity: Olympics, expos and the construction of global culture**. London: Routledge
- Toohey, K., Taylor, T., & Lee, C. K. (2003). The FIFA World Cup 2002: The effects of terrorism on sport tourists. **Journal of Sport Tourism**, **8**, 167-185.
- Wong, L. L., & Trumper, R. (2002). Global celebrity athletes and nationalism: football, hockey, and the representation of nation. **Journal of Sport & Social Issues**, **26**, 168-194.
- Yaeger, D. (2004). How safe will it be? **Sports Illustrated**, **101**, 61.

מהו ספורט? שישה תבחינים מומלצים להגדרה של פעילות ספורט

רוני לידור, יאיר גלילי, נעמי פייגין, פליקס לבד, יעל נץ, מרק ורטהיים ואורי חרל"פ

תקציר

המטרה העיקרית של מאמר זה היא להציג שישה תבחינים שלדעת חברי הוועדה המייעצת לתיקון ועדכון המונח "ספורט" יש לאמץ בבואנו להגדיר מהי פעילות ספורט. תבחינים אלו עולים בקנה אחד עם התבחינים המקובלים במדינות רבות בעולם המשמשים גופי ספורט בהגדרתם פעילות ספורט מהי. כדי להגדיר פעילות כפעילות ספורט יש לאמץ, לדעת חברי הוועדה, את כל התבחינים המוצעים. חברי הוועדה מקווים שתבחינים אלו יסייעו בידי גופי הספורט בישראל בניסיונם להבחין בין פעילויות ספורט לכאלו שאינן ספורט.

תאריכים: ספורט, תבחינים.

רקע לפעילות הוועדה

חברי הוועדה המייעצת לתיקון ועדכון המונח "ספורט" (מחברי המאמר) התבקשו על ידי ד"ר אורי שפר, ראש מינהל הספורט, לבחון תיקון ועדכון של המונח **ספורט**. הוועדה קיימה שישה מפגשים, ובהם דנו חבריה בסוגיות שונות הקשורות במונח זה. עיקרי כל פגישה תועדו בפרוטוקולים שנכתבו על ידי מרכז הוועדה, מר אורי חרל"פ. במפגש הראשון של הוועדה הוחלט שהמלצות הוועדה תושתתנה בעיקר על ספרות מחקרית-מקצועית שדנה במונח ספורט. לשם כך ערכו חברי הוועדה סקירת ספרות מקיפה על המונח ספורט, ועיקריה מוצגים בחלקו הראשון של מאמר זה. סקירת הספרות כללה מקורות עדכניים, מקורות "קלאסיים" ומקורות בשפות שונות (כמו אנגלית, גרמנית ורוסית). חברי הוועדה החליטו לא לזמן אנשי ספורט לדיוניה אלא לאתר תבחינים (קריטריונים) להגדרת המונח ספורט במקורות אקדמיים-מקצועיים בלבד. עם זאת בהמלצות הוועדה (החלק השני של מאמר זה המציג שישה תבחינים לאימוץ בבואנו להגדיר מהי פעילות ספורט) הובאו בחשבון גם שיקולי הדעת של חברי הוועדה שנשקלו במפגשים השונים.

רקע עיוני

בחלק זה נבחן את התפתחות המונח ספורט במובנו ההיסטורי, החברתי והפילוסופי. אנו סבורים כי רקע זה חיוני להבנת מושגים חשובים בחקר התפתחות המושג לאור הקונטקסט שבו התפתח. על סמך סקירה זו גיבשנו את התבחינים שאנו מציעים לאמץ בהגדרת פעילות ספורט.

הספורט המודרני – הגדרות ומאפיינים

בדרך כלל משמשים המונחים **שעשוע**, **משחק**, **תחרות** ו**ספורט** כמעט בלי הבחנה ביניהם ולעתים אף כמילים נרדפות. אולם חוקרים מבקשים לדייק יותר ומנסים להבחין בין המונחים השונים, משתי סיבות עיקריות: האחת – למנוע בלבול. חשוב שתהיה למונחים שבהם החוקר משתמש משמעות אחת שהכול יכירו אותה, שאם לא כן לא הכול יבינו כהלכה (או באותו אופן) את המסר שאותו מנסה החוקר להעביר; השנייה, כאשר חוקר משתמש במושג או רעיון הוא למעשה עושה הכללה. למשל השימוש במונח **ספורט** או **מלחמה** אינו מתייחס לדבר אחד מסוים, אלא לכל אותן תופעות או אירועים השייכים לאותה קטגוריה. לעתים בעת השימוש בהכללות אנו מסווגים את העולם לקבוצות, ולפיכך חשוב שנדייק בסיווג זה.

השימוש הלא מובחן במונחים הללו בעייתי לא רק מבחינה אקדמית כי אם גם מבחינה מעשית. אם ספורט הוא שם נרדף למשחק, מה עם אתלטיקה? אנחנו מכנים את האולימפיאדה "משחקים אולימפיים", אך האם מרוץ ל-100 מ' הוא משחק? ודאי שלא כמו המשחקים כדורגל או כדורסל. האם כל ה"משחקים" הם ספורט? אם התשובה חיובית, מה באשר לשחמט, זריקת חיצים למטרה או פוקר? יתר על כן, שחייה צורנית הוא מקצוע אולימפי, אך האם אפשר לסווגה כמשחק? כדי לענות על שאלות אלה ודומות להן יהיה יעיל לעמוד על ההבדלים בין שעשוע, משחק, תחרות וספורט בטרם נדון בפעילויות גופניות שונות במסגרות היסטוריות ותרבותיות שונות.

שעשוע

בהגדרת **השעשוע** (Play) נהוג להתייחס לשני מאפיינים: לפי האחד השעשוע הוא התנהגות המשרתת פונקציה ביולוגית או פסיכולוגית חשובה, לדוגמה "להיפטר מאנרגיה מיותרת" (Schiller, 1875) או "הכנה לחיים" (Groos, 1901), ולפי השני זוהי פעילות המאופיינת בחופש, חוסר תכליתיות וביכולת לשחרר אנשים מהאילווצים של המציאות היום-יומית. יוהן הויזינחה (Huizinga, 1949) מדגיש בספרו "האדם המשחק: מחקר אודות אלמנט השעשוע בתרבות האנושית" כי השעשוע הוא עניין וולונטרי, חופשי, מחוץ לחיי השגרה, "המנער מעצמו כל שמץ של רצינות ואינו בא להשיג מטרות כלשהן". החופש מאילווצי היום-יום, אומר הויזינחה, "מלווה בחופש לחדש וליצור, פעולות המהוות את אבני הפינה

של כל תרבות" (Huizinga, 1949, p. 13). גוטמן (Guttman, 1978) מסביר כי שעשוע הוא כל פעילות בלתי שימושית – פיזית או אינטלקטואלית – המבוצעת **ללא תכלית מוגדרת**, כמו ריצה או רדיפה אחר כדור מתגלגל. התענוג טמון בעצם העשייה ולא במחשבה של מה שנעשה. לדוגמה, אי אפשר לכלול בהגדרה זו פעילות כמו ציד לשם אכילה או משחק כדורעף המשוחק במסגרת שיעור חינוך גופני. הראשון נעשה לצורך השגת אוכל והשני לשם שיפור הבריאות או עיצוב אופיו של התלמיד.

משחק

בשונה משעשוע, **המשחק** (Game) הוא "מעשה או עיסוק מרצון הנעשה בתחומים קבועים ומסוימים של זמן ומקום על פי כללים – שקיבלנו עלינו מרצון בחינת חובה גמורה; מעשה שהוא תכליתי לעצמו וכרוך בהרגשת יגיעה ושמחה ובהכרת השוני שבניו ובין 'החיים הרגילים'" (Huizinga, 1949, p. 61). בשונה משעשוע המשחקים **מובנים ומוגדרים יותר באופן רשמי על ידי חוקים**. ג'ורג מיד (Mead, 1964) טען, ששני המושגים הללו נבדלים זה מזה ברמת הארגון שלהם. אצל ילדים בפעולת השעשוע כל ילד משחק באופן אינדיווידואלי תפקיד מסוים (אימא, מורה, שוטר וכו'), אך במשחק על הילד ללמוד את חוקי המשחק ולהפנים את התמונה הגדולה יותר שבה הוא משתתף, ובמילים אחרות, הוא מקבל על עצמו אחריות חברתית. גם המשחק הבוגר מתנהל על פי אותם חוקים בדיוק. למשל, משחק הכדורגל הוא משחק שאפשר לשחקו בצורה בלתי מאורגנת וספונטנית לחלוטין או בצורה מאורגנת ורצינית של עבודה. בדוגמה האחרונה עלינו להבחין גם בין המשמעות האישית שיש למשחק בעיני משתתפיו ובין המשמעות הסימבולית שיש לו בעיני הקבוצה, ויש לשים לב לרכיב נוסף, רכיב התחרות, המבדיל בין פעולת השעשוע והמשחק לבין הספורט.

תחרות וספורט

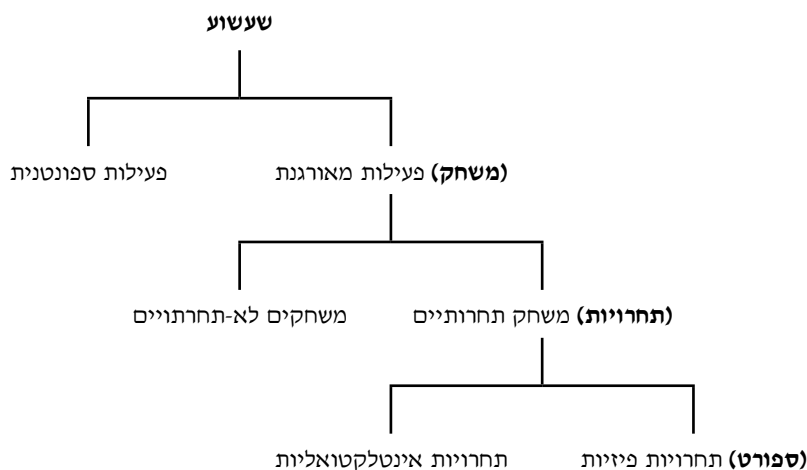
אפשר לומר כי המונח **ספורט** טומן בחובו את שתי ההגדרות הקודמות של שעשוע ומשחק. אך ככלל כאשר סוציולוגים מדברים על ספורט הכוונה היא לפעילות הכרוכה **בתחרותיות** מסוימת. בניגוד לשעשוע, המונח **ספורט** מתייחס לפעילות **תחרותית המכוונת למטרה סופית**. פעילות זו היא בעלת אופי רציונלי, והיא כפופה להמשכיות היסטורית ולמסורת. סוציולוגים רבים טוענים כי הספורט הוא צורה של עבודה-משחק אשר בסופה תגמול. ככל שהתגמול גבוה יותר, כך הספורט נוטה להיות עבודה יותר ממשחק. אותם סוציולוגים טוענים, כי הקו המפריד בין ספורט למשחק הוא קו המשכיות. השעשוע הופך בהדרגה למשחקים מסודרים ומאורגנים יותר מתוך הרגל והתמדה, ומשחקים ספציפיים הופכים לאחר זמן מה **ממוסדים** כענפי ספורט.

ברם הגדרת הספורט היא מעט יותר מורכבת, שכן הטקסונומיה הזאת יוצרת בעיה כשמדובר בסוגים מסוימים של ספורט כגון שיט או דיג, הניתנים לסיווג גם כפעילות פנאי ולא תמיד קיים בהם מנצח ברור. בהגדרות אחרות של ספורט, למשל פעילות תחרותית בלתי שימושית

למטרות מרחיקות לכת, הכוללת מידה לא מבוטלת של יכולת פיזית ואינטלקטואלית, אין אנו כוללים משחקים כגון שחמט, שהגורם הפיזי נעדר ממנו. כמו כן קשה להחליט אם לכלול בה פעילויות שבהן אין הספורטאי מפעיל ממש את איבריו, כגון מרוצי מכוניות או מרוצי סוסים.

כמה סוציולוגים כמו מק'פרסון, קרטיס ולוי (McPherson, Curtis, & Loy, 1989), מציעים להתייחס לספורט כפעילות מובנית (Structured). כוונתם היא שגם פעילות פורמלית פחות כגון משחק כדורגל של ילדים בפארק, כל שכן משחק כדורגל בליגת-העל מונחים על ידי חוקים מסוימים. לדידם, משחק הכדורגל בליגה נבדל מהמשחק בפארק לא רק ברמת הפורמליות כי אם גם ברמת ההבניה, במובן שהוא מנוהל על ידי ארגון ביורוקרטי גדול. אותם סוציולוגים מסכימים כי הספורט הוא פעילות המכוונת למטרה מסוימת, אך חשוב לזכור, הם אומרים, כי ברוב המקרים המטרה היא הישג המוגדר על ידי תבחינים מדויקים. הם מוסיפים, כי כשאנו מתייחסים לספורט, רכיב התחרות חיוני, ואין זה משנה אם זו תחרות בין יחידים, קבוצות או תחרות נגד שעון.

האיור שלפנינו (Guttman, 1978) יכול לסייע במעט בהבנת ההבדלים עליהם עמדנו עד כה:



שיטת מיון אחרת לפעילות הספורטיבית נעזרת **במטרת** הפעילות, המחולקת לשלוש קטגוריות עיקריות:

הראשונה, **מקור התחרות** (Source): א. פעילות בכוח הגוף בלבד (כגון הליכה, ריצה, שחייה ופעילויות דומות); ב. פעילות בעזרת כוח עזר (כגון אופניים, חתירה בקיאק, התעמלות מכשירים); ג. פעילות בעזרת מקור כוח חיצוני (כגון מרוצי מכוניות, שיט יאכטות).
 השנייה, **סוג היריב** (Opponent): א. ענפי קרב (כגון אגרוף, ג'ודו וקאראטה); ב. ענפי חצר או משטח (כגון טניס ובדמינטון); ג. ענפים קבוצתיים (כגון כדורגל, כדורסל ורגבי).

השלישית, **פעילות הישגית** (Achievement): א. מטרה (כגון קליעה למטרה, ירי וגולף); ב. ראוה (כגון התעמלות, רכיבה על סוסים, קפיצות למים); ג. כוח (כגון הרמת משקולות והדיפת כדור ברזל).

מובן שפעילות אחת יכולה להשתייך ליותר מקטגוריה אחת, אך הגדרות כגון אלו שהוצגו, לצד רבות אחרות, המנסות לפשט את ההסברים לתופעה הספורטיבית נתקלות שוב ושוב בבעיה כאשר ההסבר הוא חד-ממדי ואינו ממצה. ההגדרה המילונית של הערך **ספורט** היא "תרגילים גופניים בעיקר בצורת משחקים שונים או תחרויות, שמטרתם פיתוח הגוף וחזקו וכן הגברת אומץ הלב והערנות הנפשית" (אבן-שושן, 1993). אך אפשר לשאול: האם הספורט כולל את אלה המשתתפים בו השתתפות פעילה או גם את אלה הצופים בו (והאם עידוד למשל אינו צורה פעילה?); האם תוצאת הפעילות היא היבט חשוב ברמת ההגדרה של הספורט או שפעילות שבה המנצח נקבע מראש, כמו בקרבות היאבקות מבוימים, נכללת בהגדרת הפעילות הספורטיבית? התשובות לשאלות אלה, כמו רבות אחרות, אינן פשוטות. ניסיון לענות עליהן בעזרת המחקר ההיסטורי מעלה שלוש תשובות אפשריות:

תשובה ראשונה: ספורט כביטוי להצטיינות ויוקרה

ביטוי זה מוזכר באחד הספרים החשובים של התרבות האנגלית בתחום הפנאי שנכתב על ידי ג'וזף סטראט (Strutt, 1803), חוקר התרבות האנגלית בסוף המאה ה-18 – תחילת המאה ה-19. במאות עמודי ספרו סטראט משתמש במונח **ספורט** בכל פעם כשברצונו להדגיש את הפן ההשוואתי או התחרותי של עיסוקי הפנאי של העם האנגלי. למשל, בתיאור טורנירים שהתקיימו כפעילות פנאי האהובה ביותר על בני האצולה בימי הביניים, הוא מצטט שירים המפרטים את תחומי הצטיינותו של האביר (שם, עמ' xvii). אחד הגיבורים מתפאר ביכולתו לשחק שחמט, לקרוא ספרים, להשתמש בנשק כגון סיף, כידון, חץ וקשת, ולהיות מיומן בתחרות הרכיבה. ביטוי רחב ביותר למונח **ספורט** ניתן גם באפיון יכולת הציד. לעומת זאת פנאי פעיל שאינו כולל התמודדות, השוואת כוחות או רדיפת הצטיינות נקרא על ידי סטראט "Past time" או משחק. עדותה של תרבות זו, המרוחקת מימינו ביותר מ-200 שנים, מלמדת על **התחרות** כאחד ממושגי היסוד ששימשו את החוקרים שהאנגלית הייתה שפת אמם.

תשובה שנייה: ספורט כביטוי להנאה בשעות פנאי ופעילות תוך התמודדות

בתנאי אי-ודאות

ההתבוננות בספרות הרפתקאות, אשר הייתה סממן תרבותי בולט מאוד במאה ה-19 (בין היתר בשל מאפייניה של האימפריה הבריטית, שהתפשטה כמעט בעולם כולו), מציגה ספרים רבים שבהם הציד מתואר במילה **ספורט**. כך הסופר האנגלי, הצייד וההרפתקן קלייב פיליפס, קורא לספריו המתארים צורות ומקומות שונים של ציד בשם **ספורט**: "Sport in the Crimea and Caucasus" (Phillipps-Wolley, 1881). גם כאשר הזואולוג האנגלי רוברט סטרנדייל (Sterndale, 1884), שלמד את עולם היונקים בהודו, מתאר עדויות של ציידים על בעלי חיים למיניהם, הוא משתמש במונח **ספורטאים** במקום **ציידים**. ציד עופות נקרא באנגלית גם היום – "Game". הציד הוא בהחלט משחק, קרי

פעילות שאינה לצורך קיום. אך קיים מאפיין מיוחד במשחק זה והוא **אי-ודאות ומתח של התמודדות** עם כושר הישרדותה של חיה.

הפילוסופיה של הספורט התייחסה למאפיין זה כגורם מפתח בהבנת מהות הספורט. לדעתו של אחד החוקרים החשובים בארצות הברית סקוט קרצ'מר (Kretchmar, 1995), אי-הוודאות של מהלך הנבחר על ידי אדם כבילוי ודורש מאמץ ומיומנויות מוסברת על ידי המונח מבחן (test). לדעתו: **test involves an alternation of vulnerability and impregnability rather than simultaneity of these factors** (p. 38).

במילים אחרות, המצב המאפיין מבחן שבו אדם מעמיד את עצמו, נמצא בין "פגיעות" המטרה, שאותה הוא בחר להשיג, לבין "חסינותה". כך למשל מוערך ונבחר כמטרת טיפוס צוק הר זה או אחר. קרצ'מר משייך לאותו סוג של התמודדות גם התמודדות עם יריב חי. הוא קורא לה "contest". אי-ודאות כמאפיין המרכזי של המשחק לסוגיו (Play, Game, and Sport) עולה גם מעבודותיהם של כמה אנתרופולוגים ידועים (Caillois, 1961; Csikszentmihalyi, 1975; Handelman, 1990; Huizinga, 1938). ברם קיים הבדל בין השקפות האנתרופולוגים הללו לבין דעותיו של קרצ'מר: אלו משייכים את אי-הוודאות שבמשחק לא רק למצבים של פעילות גופנית, אלא לכל המקרים שעונים על הגדרת משחק. אם כך, התשובה השנייה מוסיפה למאפייני הספורט ההכרחיים את **התמודדות במצב של אי-ודאות בפעילות משחקית**.

תשובה שלישית: ספורט כביטוי למשחק הוגן

משמעותו המוסרית של מושג **הספורט**, הקשורה להגינות, היא הידועה ביותר. היא מתקשרת למושג אחר המאפיין את התרבות האנגלית של המאה ה-19 והוא ה"עדינות" (Gentle-hood). הספורט הג'נטלמני תמיד מושתת על משחק הוגן, וככה הוא קבע מידות טובות לספורט המודרני במשך מאה השנים האחרונות. כך אנו מוצאים אצל ראדיירד קיפלינג (Kipling, 1894) בספרו הידוע ביותר "ספר הג'ונגל" ביטויים רבים לכך שהתמודדות עם יריב אשר חולשתו ידועה מראש איננה ספורטיבית. באחד הסעיפים של "חוק הג'ונגל" קיפלינג קובע: **Man is the weakest and most defenseless of all living things, and it is unsportsmanlike to touch him**.

במקום אחר של סיפורי מוגלי הפנתר השחור בגירה מגן על התינוק מוגלי ופונה לחברי להקת הזאבים במילים האלה: **To kill a naked cub is shame. Besides, he may make better sport for you when he is grown**.

לפיכך **חוקים שקובעים שוויון (יחסי) של הזדמנויות היריבים וכללי מוסר** הם עוד שניים ממאפייני הספורט שעליהם אפשר ללמוד מהתשובה השלישית.

ספורט – הגדרות נוספות

הגדרות הספורט השונות במובנו הפילוסופי מתייחסות בדרך כלל גם לסוגיות האלה: האחת, הבנתו של הספורט **כמשחק** (Meier, 1989; Morgan, 19777; Schneider, 2001); והשנייה, ניתוח הניגוד והייחוד של גופניות לעומת הרוחניות בפעילות ספורטיבית (Osterhoudt, 1996; Paddick, 1975).

מספר רב של ספרים בנושא הפילוסופיה של הספורט אשר יצאו לאור בשנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20 בוחנים את הספורט בזיקה למערכות, שבהן הוא מופיע כתופעה **נבדלת** מתופעות אחרות: ספורט וקיום, ספורט וחברה, ספורט וחינוך גופני, ספורט ודת, ספורט והישגיות, ספורט ו"אני". בדרך כלל זה נעשה באמצעות השוואות בין גישות שונות הקיימות בפילוסופיה בכלל, כמו חומרנות לזרמיה, אידאליזם וזרמיו ואקזיסטנציאליזם (Slusher, 1967; Weiss, 1969; Zeigler, 1977).

מבלי להיכנס לדיון מעמיק נדגיש, כי התייחסות אונטולוגית ומטפיזית למושג הספורט נעה בין הגדרותיו כפעילות גופנית תוך כדי משחק לבין נטישת ניסיון להגדיר את המושג בכלל. עם זאת הסוגיה המרכזית בדיונים הפילוסופיים אינה קשורה למרכיב הגופני שלו, אלא ל**מייסוד** התחרות והצטיינות כמאפייני יסוד אשר מערערים את היסוד המרכזי ביותר שהוא המשחק. בכך הסוגיה של מקצועיות המתפתחת לכיוון המקצוענות, לדעתם של רבים מהחוקרים [החל מהויינחה (Huizinga, 1938) עבור במורגן (Morgan, 1977), מאייר (Meier, 1989) וכלה בשניידר (Schneider, 2001) לצד אחרים], היא הסוגיה המרכזית, משום שהיא מעבירה את הדיון מהתחום המוסכם במשך מאות שנים של המשחק לתחום הֶרְאֵלִי של עמל, פרנסה והישג בחיים המודרניים.

בשנות ה-80 של המאה ה-20 התייצבה הגישה בספרות המקצועית הדוברת אנגלית סביב קונצנזוס מסוים המתרכז בספורט **כתחרות**, ומיוצגת על ידי האריס ופארק, אשר הובילו את המחקר התרבותי וההיסטורי של המשחק והספורט (Harris & Park, 1983, p. 3):

...sports are seen as a special type of game involving highly codified rules, large scale use of the body, use of skills acquired through specialized training, and public display before an audience. A number of scholars... identify physical prowess, disciplined training and highly developed specialized skills as major attributes distinguishing sports from games.

ההיסטוריון האמריקאי אלן גוטמן (Guttman, 1994) רואה בספורט תופעה שנכללים בה כל המרכיבים האלה:

- (א) חילוניות (שלא למטרת ריטואל דתי)
- (ב) אחידות ושוויון (הסיכוי השווה לנצח והאפשרות השווה להשתתף מכל רקע חברתי)
- (ג) ביורוקרטיזציה (מיסוד – גופים המארגנים את הפעילות)
- (ד) תקנון (חוקים כתובים הניתנים לעדכון)
- (ה) התמחות (הבחנה בין צופה לשחקן, בחירה בענף אחד וגם בו בתפקיד מסוים בלבד)
- (ו) מדידה (קריטריונים ברורים של ניצחון, שוויון והפסד)
- (ז) תיעוד הפעילות והדגשת שיאים הניתנים לשבירה.

לפיכך טענתנו היא שכדי להבין את הספורט – **משחק בעל מטרה ובעל חוקים מובנים** – במשמעותו החברתית, הרב-ממדית, הכוללת את סוג האתגר שניצב בפני המשתתפים, את התנאים, הציוד והכללים (חוקים או התנהגות מקובלת) נאמר, שהספורט הוא פעילות **חילונית** בעלת מחויבות גדלה להשתתפות **מכל רקע חברתי, מאורגנת על**

ידי גופים לאומיים ובין-לאומיים, בעלת **חוקים והבדלים ברורים** בין ניצחון, הפסד או שוויון, כוללת אתלטסים המתמחים בסוג פעילות מסוים (וגם בו בתפקידים מסוימים), **רמת אלימות נמוכה וניסיון תמידי לשפר ביצועים המתועדים** בטבלאות שיאים וסטטיסטיקות למיניהן.

או בהגדרה קצרה יותר:

פעילות גופנית או מומחיות המוצאת אל הפועל **למטרות** שונות: לתחרות, לבידור עצמי או להנאה, להשגת מצוינות, לפיתוח מיומנות או לשילוב של כל אלו. השוני במטרה הוא מאפיין של הספורט כאשר הוא משולב ברעיון המומחיות או במיומנות של **יחיד או קבוצה**.

תבחינים להגדרת פעילות ספורט

על סמך סקירת הספרות הרלוונטית ועל סמך ניתוח ההגדרות השונות שמצאנו בספרות באשר למונח **ספורט**, אנו מציעים לאמץ שישה תבחינים להגדרת מונח זה:

(א) פעילות גופנית – על הפעילות להיות גופנית-מוטורית, המלווה גם במאמץ מנטלי וקוגניטיבי.

(ב) מומחיות המכוונת למטרה ברורה – על הפעילות לבטא מומחיות של העוסקים בה, כזו המכוונת להשגת יעדים מוגדרים מראש. המומחיות נרכשת, על פי רוב, לאחר תהליך למידה ארוך-טווח ואימון רב-שנתי.

(ג) תחרותיות – הפעילות מבטאת תחרות בין יחידים ובין קבוצות.

(ד) חוקי משחק ידועים ומוסכמים – הפעילות מושתתת על חוקים, כללים ותקנות הידועים לכול ומוסכמים על הכול. על המשתתף בפעילות למלא אחר החוקים, הכללים והתקנות. הפרה של החוקים, הכללים והתקנות תלווה בענישה, שגם עיקריה ידועים לכול.

(ה) מיסוד – פעילות הספורט נדרשת להיות מאורגנת וממוסדת בארגוני ספורט לאומיים ובין-לאומיים. ארגון הספורט כולל שימוש במתקנים תקינים, מוסדות ניהול ושיפוט והכשרת מאמנים ושופטים.

(ו) כללים ברורים של ניצחון, הפסד או שוויון – הפעילות מושתתת על כללים ברורים של התוצאה המושגת בה: לכול ברור מהו ניצחון של היחיד או הקבוצה, מהו הפסד של היחיד או הקבוצה, או מהו שוויון בין המשתתפים בפעילות.

הערות חברי הוועדה על התבחינים המוצעים

להלן כמה הערות של חברי הוועדה על התבחינים המוצעים להגדרת פעילות ספורט:

(א) מרבית חברי הוועדה סברו שיש לאמץ את **כל** התבחינים בבואנו להגדיר מהי פעילות ספורט. עם זאת היו שטענו שיש לאמץ רק ארבעה תבחינים מאלו המוצעים, או אפילו שלושה מהם. לא הושגה הסכמה באשר לסוגיה אם חלק מתבחינים אלו נדרש להיות בגדר חובה וחלק מהם בגדר רשות. לפיכך המלצת הוועדה היא זו: **בבואנו להגדיר מהי פעילות ספורט יש לאמץ את כל ששת התבחינים**.

(ב) כמה מחברי הוועדה טענו שיש לאמץ את תבחין הפעילות הגופנית כחובה בהגדרה של פעילות ספורט, ללא קשר לשאלה כמה תבחינים יכללו ברשימה הסופית. לדוגמה, פעילות

כמו שחמט לא נתפסה בקרב חלק מחברי הוועדה כפעילות ספורט עקב היעדר פעילות גופנית, כזו המקובלת במרבית מענפי הספורט. עם זאת החלטת חברי הוועדה הייתה שלא לסייג את התבחין **פעילות גופנית**.

(ג) לדעת מרבית חברי הוועדה יש לעודד אימוץ של פעילויות חדשות שאולי אינן מקובלות בקרב נדבכים גדולים של האוכלוסייה, כל עוד פעילויות אלו עומדות בתבחינים של פעילות ספורט. נציין, שחברי הוועדה לא דנו בסוגיות הקשורות לתקצוב פעילויות אלו.

רשימת המקורות

- אבן שושן, א. (1993). **המילון החדש**. ירושלים: הוצאת קריית ספר בע"מ.
- Caillois, R. (1961). **Man, play and games**. New York: Macmillan.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). **Beyond boredom and anxiety**. San Francisco: Jossey-Bass.
- Groos, K. (1901). **The play of men**. New York: Appleton.
- Guttman, A. (1978). **From ritual to record**. New York: Columbia University Press.
- Guttman, A. (1994). **Games and empires: Modern sports and cultural imperialism**. New York: Columbia University Press.
- Handelman, D. (1990). **Models and mirrors: Toward anthropology of public events**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, J. C., & Park, R. J. (1983). **Play, games, and sports in cultural contexts**. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Huizinga, J. (1938). **Homo ludens: A study of play-element in culture**. London: Routledge and Kegan Paul.
- Huizinga, J. (1949). **Homo ludens: A study of the play element in culture**. London: Routledge and Kegan Paul.
- Kipling, R. (1894). **The jungle book**. London: MacMillan.
- Kretchmar, R. S. (1995). From test to contest: An analysis of two kinds of counterpoint in sport. In W. J. Morgan & K. V. Meier (Eds.), **Philosophic inquiry in sport** (pp. 120-133). Champaign, IL: Human Kinetics.
- McPherson, B., Curtis, J., & Loy, J. (1989). **The social significance of sport**. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Mead, G. (1964). **On social psychology**. Chicago: University Press.
- Meier, K.V. (1989). Triad trickery: Playing with sport and games. In W. J. Morgan & K.V. Meier (Eds.), **Philosophic inquiry in sport** (pp. 23-35). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Morgan, W. J. (1977). On the path towards an ontology of sport. **Journal of Philosophy of Sport, IV**, 25-34.

- Osterhoudt, R. G. (1996). Physicality: one among the internal goods of sport. **Journal of Philosophy of Sport, XXIII**, 91-103.
- Paddick, R. J. (1975). What makes physical activity physical? **Journal of Philosophy of Sport, II**, 12-22.
- Phillipps-Wolley, C. (1881). **Sport in the Crimea and Caucasus**. London: Richard Bentley.
- Schiller, F. (1875). **Essays, aesthetical and philosophical**. London: Bell.
- Schneider, A. J. (2001). Fruits, apples, and category mistakes: On sports, games, and play. **Journal of Philosophy of Sport, XXVIII**, 151-159.
- Slusher, H. S. (1967). **Man, sport, and existence**. Philadelphia: Lea & Febiger.
- Sterndale, R. A. (1884). **Natural history of the mammalia of India and Ceylon**. Calcutta: Thacker, Spink, and Co.
- Strutt, J. (1803). **The sports and pastimes of the people of England**. London: Methuen.
- Suits, B. (1988). Tricky triad: games, play, and sport. In W.J. Morgan & K.V. Meier (Eds.), **Philosophic inquiry in sport** (pp. 16-22). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Weiss, P. (1969). **Sport — A philosophic inquiry**. Illinois: Southern Illinois University Press.
- Zeigler, E. F. (1977). **Physical education and sport philosophy**. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

הקמת התאגדות "הפועל" בגולה בשנות השלושים של המאה העשרים

חיים קאופמן

תקציר

התאגדות "הפועל" לעומת הסתדרות מכבי היא אגודת התעמלות וספורט שפעלה ברוב שנותיה רק בארץ-ישראל ובמדינת ישראל. הניסיון המשמעותי היחיד להרחיב את מסגרת התאגדות "הפועל" גם לגולה נעשה בשנות ה-30 של המאה הקודמת. ניסיון זה להקמת הפועל בגולה היה במידה רבה תוצאה של הנסיבות הפוליטיות בישוב היהודי ובתנועה הציונית שהביאו את תנועת העבודה להשתמש באגודת הספורט כאמצעי לגיוס בני נוער לתנועה העבודה הציונית וכאמצעי למאבק בתנועה הרביזיוניסטית. ניסיון זה זכה להצלחה חלקית בלבד בעיקר נוכח חוסר הרצון ליצור פילוג פוליטי בספורט היהודי גם בגולה וכתוצאה של קטיעת התהליך של הקמת אגודות הפועל בגולה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. מאמר זה מסביר את הסיבות והנסיבות שהביאו לרצון להרחיב את פעילות "הפועל" בגולה בשנים אלו, מתאר את המהלכים השונים של הקמת "הפועל" בארצות השונות בגולה (פולין, ליטא, לטווייה, סוריה, גרמניה, ארצות הברית, רומניה, אוסטרליה בלגיה וצרפת), שבהן הוא הוקם או נעשה ניסיון להקמתו, ומסביר את הקשיים שהתעוררו בכל ארץ ואת הסיבות לחוסר ההצלחה.

תאריכים: מכבי ישראל, הפועל, אגודות ספורט, ציונות, יהדות, יהדות ופעילות גופנית, ישוב יהודי בא"י, מכבי העולמי, ספורט הפועלים.

התאגדות "הפועל" הוקמה בארץ ישראל מתחילת 1923 על רקע הנסיבות ששררו בארץ באמצע שנות העשרים של המאה העשרים.¹ הקמת "הפועל" הושפעה גם מהקמת ארגון ספורט הפועלים הבין-לאומי (סאס"י), וב-1927 אף הצטרפה "הפועל" לארגון זה. "הפועל" אימצה את ערכי ספורט הפועלים, אך התחבטה רבות, בשנות ה-20 וה-30, בדילמה של המחויבות לערכיו האינטרנציונליים של ספורט זה מחד ושל היותה חלק מרכזי מתנועה שהובילה מפעל לאומי מובהק מאידך.² לעומת "מכבי" (שנוסדה בארץ ישראל ב-1912 ובעולם ב-1921), שהיא הסתדרות עולמית הפועלת אצל יהודי העולם כולו, התאגדות "הפועל" נוסדה בארץ-ישראל המנדטורית ופעלה רק בארץ-ישראל ובמדינת ישראל וכן במחנות הפליטים ובהונגריה לאחר מלחמת העולם השנייה.³ הניסיון המשמעותי היחיד להרחיב את מסגרת התאגדות "הפועל" גם לגולה נעשה בשנות ה-30. מטרותיו של מאמר זה הן להסביר את הסיבות והנסיבות שהביאו לידי רצון להרחיב את פעילות "הפועל" בגולה בשנים אלו, לתאר את המהלכים השונים של הקמתה בגולה בארצות השונות שבהן הוקמה או שנעשה בהן ניסיון להקימה, להסביר את הקשיים שהתעוררו בכל ארץ ולהבהיר מדוע

לא היה לניסיון זה המשך. ייאמר כי המידע על הקמת "הפועל" בארצות השונות מקוטע מאוד וחלקי, ונשען בעיקר על תכתובות של "הפועל" עם סניפים שהוקמו בגולה המצויים בעיקר בארכיון העבודה (מכון לבון), שכן כמעט ולא קיימים ספרים או מאמרים שעסקו בסוגיה זו, וחלק גדול מהנתונים בנושא מתפרסמים כאן לראשונה.

הסיבות להרחבת הפעילות לגולה

הרעיון להרחבת פעילות "הפועל" לגולה הועלה לראשונה בישיבת מרכז "הפועל" שהתקיימה בכפר סבא ב-4 באוקטובר 1929. בישיבה נערך דיון מקיף שבמסגרתו הועלה הרעיון לפתח בגולה שלושה תחומי פעילות: האחד – לפעול שם בתנועה לארץ ישראל העובדת, דהיינו בתנועות הנוער החלוציות וב"חלוץ". השנייה – לפעול בקרב תנועות ספורט יהודיות שהוחל בהקמתם בגולה כדי להקים ברית עולמית של ספורט פועלים יהודי. השלישית – לפעול בתוך "מכבי" בגולה. התחום השלישי היה שנוי במחלוקת, והיו שסברו כי הפעילות בתוך "מכבי" מיותרת. ההחלטה שנתקבלה לבסוף הייתה כי יש לפעול בתנועות הנוער ובתנועות ה"חלוץ" וכן בכל תנועות הספורט היהודיות הקשורות ל"ארץ ישראל העובדת" (מה שאינו שולל התקשרות לאגודות של "מכבי" בגולה העומדות בקריטריון זה).⁴

החלטת המועצה הישית של "הפועל" בינואר 1930 חיזקה את החלטת המועצה בכפר סבא וקראה להקים תאים לתרבות גופנית בתוך ה"חלוץ" ותנועות הנוער ולהקים את "הפועל" בגולה.⁵ הביטוי המעשי הראשון של ההחלטה הוא תחילתה של תכתובת עם הגולה שהכילה מידע על "הפועל" ונועדה ליצור קשר עם ארגוני הספורט היהודיים המוזכרים גם בהחלטות המרכז. לדוגמה, התכתבויות עם ה"כוח" בליטא, ה"קראפט", ה"פרנהייט" וה"שומריה" בפולין, והתכתבות עם הסתדרות "בר כוכבא" בהנובר (שהייתה חלק מ"מכבי", אך הייתה בעלת זיקה סוציאליסטית), וכן עם שמואל קפלן בניו יורק שעסק שם בהקמת ארגון של ספורט פועלים יהודי. הגם שהיזמה להקמת "הפועל" בגולה באה מצדה של הנהגת "הפועל", התאפשרה יזמה זו הלכה למעשה בגלל האינטרס של ההסתדרות הכללית בשנים אלו.⁶

מתחילת שנות ה-30 חתרה תנועת העבודה להגמוניה בתנועה הציונית. כדי להשיג יעד זה היה צריך להקים מפלגת פועלים חזקה, וכך נוצרה בינואר 1930 בארץ ישראל מפלגת "מפא"י" (האיחוד של "אחדות העבודה" ו"הפועל הצעיר"). בגולה הוקמה בשנים אלה "הברית העולמית האיחוד העולמי פועלי ציון צ"ס – התאחדות", שנקראה בקיצור "האיחוד העולמי", והייתה למפלגת הגג של מפא"י בזירת ההסתדרות הציונית והקונגרס הציוני העולמי. עיקר המאמצים להשגת ההגמוניה נעשו בקרב אלפי הבוחרים במזרח אירופה. בעקבות האירועים האנטישמיים בפולין ובארצות הלטויות ובגרמניה חל גידול רב במספר שוקלי השקל הציוני (שהקנה חברות בתנועה הציונית). הגבלת היהודים בשירות הממשלתי ובאוניברסיטאות, המלחמה הכלכלית נגד היהודים כמו גם צמצום אפשרויות ההגירה בעקבות חוק המכסות בארצות הברית – אלה דחפו יהודים רבים לזרועות התנועה הציונית ויצרו את הרקע לעליות הרביעית והחמישית לארץ ישראל (1924–1939). תנועת הפועלים

במזרח אירופה חתרה לחזק את מעמדה בהציגה עצמה ככוח הבונה המרכזי בארץ ישראל.⁷ הקמת "הפועל" בגולה הייתה אחת הדרכים למשוך צעירים יהודים לתנועת העבודה. אגודות הספורט היהודיות בגולה היו מאז הקמתן אמצעי של קירוב צעירים לתנועה הציונית, והתאגדות "הפועל" ניסתה לרשת את התפקיד המסורתי של "מכבי", כשלערכים הלאומיים הכלליים הצטרפו ערכי תנועת העבודה שהקנייתם הייתה חלק מהעבודה התרבותית במסגרת הפעילות השוטפת ב"הפועל". האיום הרציני ביותר על סיעת הפועלים בא מצדה של התנועה הרביזיוניסטית. המאבק לוה בגילויי עוינות ואלומות הן בארץ ישראל והן בגולה ובעיקר אמורים הדברים בפולין, שם היה מרכז כוחה של המפלגה הרביזיוניסטית. האלימות שליוותה מאבק זה הולידה את הצורך בהגנה על מנהיגי הפועלים ועל פעילותה השוטפת של התנועה בחו"ל.

על החשיבות שייחסה המנהיגות ההסתדרותית להקמת "הפועל" בגולה אפשר ללמוד מהתבטאויות רבות של בן-גוריון שגילה עניין רב בנושא והיה מעורב בו. אף שקודם לכן לא הרבה לעסוק בהתאגדות "הפועל", הקדיש בן-גוריון בשנים אלו מקום נרחב ביומנו למתרחש בארגוני הספורט המקורבים לתנועת הפועלים בגולה ולהקמת "הפועל".⁸ בשלוש הישיבות שקיים עם מזכירות "הפועל" בשנים 1931-1932 עמדה סוגיית ההתארגנות בגולה במרכז התעניינותו. הוא ציין ביומנו את ארגוני הספורט המקורבים לתנועת העבודה, למשל במה הייתה "מכבי" קרובה לתנועת העבודה ובמה הורגשה ב"מכבי" השפעת הרביזיוניסטים. כן ציין את האגודות הלא ציוניות ואת מצבן הארגוני. בתקופת ההסתדרות על הבכורה בתנועה הציונית נראה כי בן-גוריון בדק את ה"גייסות" העומדים לרשותו, כשלצד חיזוק העוצבות הוותיקות בדמותן של תנועות הנוער ו"החלוץ", היו מאורגנות ומוטלות למערכה גם העוצבות ההולכות ונבנות בדמות אגודות הספורט שהיו מקורבות לתנועת העבודה. בהתבטאויותיו של בן-גוריון בסוגיית "הפועל" הוא הדגיש את הקמת "הפועל" בגולה כמי שנועדה להגן על תנועת העבודה מפני אויביה. כך למשל כתב בן-גוריון ב-7 ביולי 1933, זמן קצר לאחר רצח ארלוזורוב, במכתב למרכז מפא"י:

שניים שלשה חברים יוצאים להקים את 'הפועל' בארצות מזרח אירופה בתנופה רבה, בידיעת המקצוע, ולעומת כוחות האונטרולט המתרכזים עכשיו ב'ברית החיל' החוליגני של ז'בוטינסקי מקימים כוח רב אונים, חלוצי, תרבותי השומר על כבוד התנועה וכוחה בגולה.

הגורמים שסייעו להקמת "הפועל" בגולה

שני גורמים מרכזיים האיצו את הקמת "הפועל" בגולה: **משלחות "הפועל" לגולה.** ממחצית 1931 נוצר לראשונה קשר בלתי אמצעי בין "הפועל" שבארץ ישראל לבין הגולה. ביולי 1931 התקיימה בווינה אולימפיאדת הפועלים השנייה ומשלחת של "הפועל" השתתפה בה. לווינה יצאו שתי קבוצות: האחת של רוכבי אופניים, והשנייה של רוכבי אופנוע. הן יצאו לחו"ל לפני מועד האולימפיאדה, ביקרו בכמה ארצות

וזכו לקבלות פנים נרגשות בקהילות היהודיות. קבוצת הכדורגל של "הפועל" יצאה לאחר האולימפיאדה לפולין כדי לקיים כמה משחקים, שיזכו לסיקור נרחב בעיתונות היהודית בפולין. סיורים אלה סייעו בתעמולה להקמת "הפועל" בגולה, והמקורות של "הפועל" הרבו לציין זאת.⁹

לאולימפיאדת הפועלים בווינה נודעת חשיבות גם משום שבמסגרתה נפגשו ב-28 ביולי 1931 נציגי "הפועל" מארץ ישראל עם נציגי ספורט פועלים יהודים מליטא, פולין, לטווייה ואוסטריה. בפגישה נכח גם מרמינסקי, כנציג הוועד הפועל של ההסתדרות. בפגישה נקבע כי יש לקיים קשר מתמיד בין חלקיה השונים של תנועת ספורט הפועלים היהודים, יש להקים ארגוני ספורט כאלה בכל הארצות, והמטרה היא להקים ארגון עולמי של ספורט למען ארץ-ישראל העובדת. ההחלטה לא קוימה כלשונה, אך ארגוני "הפועל" הגדולים בפולין ובליטא נעזרו לצורך הקמתם וביסוסם בשליחים מארץ ישראל כגון ישראל כרמי בליטא וברוך בג בפולין.¹⁰

התשתית הקיימת. התאגדות "הפועל" בגולה לא נוצרה ברוב המקרים "יש מאין". בניגוד לארץ ישראל, שבה נוצרה התאגדות חדשה לחלוטין, בגולה נוסדה "הפועל" על תשתית קיימת של ארגוני ספורט פועלים יהודיים. לדוגמה: בפולין שימשו לה בסיס אגודות ה"קראפט", בליטא אגודות "הכוח", ובגרמניה נעשה ניסיון ליצור את "הפועל" על יסוד אגודות "בר כוכבא", המקורבות לתנועת העבודה, אך פעלו במסגרת "מכבי". ראוי לציין כי היזמה להקמת "הפועל" בגולה לא באה תמיד ישירות מארץ ישראל. לעתים באה הפנייה מצד גורמים מקומיים שהחלו לפעול במקום מושבם, כדוגמת גרמניה, ארצות הברית וסוריה, וביקשו לשם כך סיוע מארץ ישראל.

הקשיים בהקמת "הפועל" בגולה

התנאים החברתיים והפוליטיים להקמת "הפועל" בגולה היו שונים בתכלית מאלה של ארץ ישראל. בארץ ישראל הייתה "הפועל" חלק בלתי נפרד מההסתדרות הכללית, וכל מי שחפץ לעסוק בספורט והזדהה עם תנועת העבודה (על מגוון מפלגותיה) הצטרף באופן טבעי ל"הפועל". ארגוני הספורט בארץ ישראל שיקפו למעשה את המבנה הפוליטי של היישוב. "מכבי" זוהתה עם הגוש ה"אזרחי", והפעילות הספורטיבית שהחלה בבית"ר יצרה בסופו של דבר זהות מוחלטת בין הגושים הפוליטיים לבין אגודות הספורט. ב-1939 הוקמה גם "אליצור" שזוהתה עם הגוש הדתי-ציוני. לעומת זאת המצב בגולה היה מורכב יותר ואילץ את "הפועל" להתמודד עם בעיות שלא היו מוכרות לה בארץ-ישראל.

ארגוני הספורט הלא ציוניים. שלא כמו בארץ ישראל בגולה פעלו אגודות ספורט יהודיות לא ציוניות כדוגמת ה"שטערן" של פועלי ציון שמאל וה"מורגנשטערען" של ה"בונד" בפולין. ארגוני ספורט אלה היו (כדוגמת ארגוני האם שלהם) בני תחרות לספורט הפועלים הציוני

כפי ש"הפועל" הציגה את עצמה והקשו גם על קשרי "הפועל" עם ארגון ה"סאס"י" (ארגון ספורט הפועלים הסוציאליסטי הבין-לאומי). למעשה נוצר כאן קונפליקט בין הסולידריות המעמדית המתחייבת של ארגוני ספורט הפועלים במסגרת אינטרנציונל ספורטיבי לבין הפער האידאולוגי ביניהן.¹¹

היחסים עם "מכבי". ההבדל בהתייחסות ל"מכבי" בין ארץ ישראל לבין הגולה היה הגדול מכולם: לעומת ארץ ישראל בגולה לא נתפסה "מכבי" כארגון בורגני המעומת עם מחנה הפועלים. מעמדה של "מכבי" ביחס לתנועת הפועלים היה שונה מארץ לארץ. לדוגמה: "השומר הצעיר" (במסגרת סקציית "שומריה") ו"גורדוניה" (במסגרת סקציית "מעפילים") פעלו בתוך "מכבי", השתתפו במוסדותיה והיו בה מרכיב מרכזי. ה"התאחדות" בפולין (מפלגת הפועלים היהודית בפולין המקורבת לתנועת העבודה בארץ ישראל) עודדה את חבריה להצטרף ל"מכבי" כדי להרחיב בה את המרכיב החלוצי, ואגודות רבות של "מכבי" בגרמניה זיהו עצמן כמשויכות לארץ ישראל העובדת. לעומת זאת בליטא הייתה "מכבי" נתונה להשפעה רביזיוניסטית. זו גם הייתה אחת הסיבות העיקריות שמעולם לא הוקמה הסתדרות "הפועל" העולמית כדוגמת "מכבי" העולמי, אף על פי שהרעיון הועלה.¹² נוסף על חוסר הרצון של ארגונים כדוגמת "השומר הצעיר" בפולין לנתק את הקשרים המסורתיים עם "מכבי" הובע החשש שהתנתקות מ"מכבי" תדחוף את "מכבי" לזרועות הרביזיוניסטים. מעניין כי בעיה זו לא הייתה קיימת עם עלייתם לארץ של אנשי תנועת הפועלים שפעלו ב"מכבי", שכן בארץ ישראל הם תמיד השתלבו ב"הפועל".

היחסים עם תנועות הנוער ו"החלוץ". הקשרים שבין "הפועל" לבין תנועות הנוער והחלוץ היו אף הם מורכבים בגולה יותר מאשר בארץ ישראל. בארץ ישראל יכלה "הפועל" לפעול גם ללא קשר עם תנועות הנוער, ובפועל קיימה "הפועל" קשר רק עם תנועת "הנוער העובד". בגולה קשר זה היה מחייב, כי הוא היה אחד האמצעים העיקריים להגיע לנוער ציוני של תנועת העבודה. מכאן שכדי להקים את "הפועל" בגולה היה על "הפועל" לקשור קשרים עם תנועות הנוער החלוציות בגולה ועם תנועת "החלוץ".

מערכת היחסים שנוצרה בין "הפועל" לתנועות הנוער במדינות השונות הייתה שונה מארץ לארץ, וקשה לאפיין אותה באופן חד-משמעי. לדוגמה, בליטא ובלטווייה הוקמה "הפועל" בהשתתפותם הפעילה של אנשי "השומר הצעיר", "גורדוניה" ו"יוגנט בורוכוב". בפולין סירבו אנשי "השומר הצעיר" ו"גורדוניה" להיות חלק מ"הפועל", ולעומתם חברי ה"פרייהאט" (ואגודת הספורט "קראפט" של תנועה זו) היו דווקא החלק האקטיבי של התאגדות "הפועל" בפולין.

מאמצים רבים נעשו על ידי אנשי "הפועל" לחדור לתנועת "החלוץ". תנועה זו התרחבה מאוד בשנות ה-30 ובמיוחד בפולין ובגרמניה. חברה היו בוגרים יותר ומתאימים יותר מבחינת גילם להימנות על אגודת הספורט. התאגדות "הפועל" הייתה יכולה להעצים את כוחה אם הייתה מצליחה לחדור אל בין שורות "החלוץ". בדמשק למשל נוצרה זהות בין "הפועל"

לבין "החלוץ", אך בריכוזים היהודיים הגדולים – ובעיקר בפולין – לא זכו מאמצים אלה להצלחה ומספר קיבוצי ההכשרה של ה"חלוץ" שבהם פעלו סניפי "הפועל" היה מצומצם.¹³

"הפועל" במדינות השונות

פולין. התהוותה של "הפועל" בפולין החלה בשנת 1930. הקשר הראשון בין "הפועל" בארץ ישראל לבין פולין נוצר באמצעות תכתובת בין "הפועל" בארץ לבין ה"פרייהייט" (דרור), תנועת הנוער של "פועלי ציון צ.ס." וה"קראפט", אגודת הספורט של תנועה זו. התכתובת הייתה בין היתר עם זאב שרף, שפעל כשליח ארץ-ישראלי ל"פועלי ציון צ.ס." בפולין. זה היה הקשר הראשון שבין התאגדות "הפועל" לבין זאב שרף, שכעבור חמש שנים היה למזכיר "הפועל" (ולמים חבר כנסת ושר בממשלת ישראל). ממכתבים אלה אפשר ללמוד על הקשיים שהיו צפויים בהקמת "הפועל" בפולין: ה"קראפט" פעל ללא ארגון ארצי, ולמרות זיקתו הארגונית והפוליטית ל"פועלי ציון צ.ס." בפועל היה מדובר על פעילות של קבוצות כדורגל בלבד. "השומר הצעיר" היה קשור ל"מכבי", ול"גורדוניה" בפולין לא הייתה כלל זיקה לספורט. בתכתובת הועלה הרעיון להפעיל את יוסף חריט – יוצא אגודת "השומר" וחבר מרכז "הפועל" ששהה אז בפולין בדרכו מלטווייה לצרפת – כדי לארגן פעילות ספורטיבית בתוך ה"חלוץ", אך מטעמים כספיים ירד הנושא מעל הפרק.

בשנת 1931 נבטו הניצנים הראשונים של "הפועל" בפולין. במספר קטן של גדודי הכשרה של "החלוץ" קמו סקציות ספורטיביות, שזוהו עם "הפועל", והוחל בהקמת סניפים אחדים של "הפועל" בוורשה ובכמה ערי שדה. הפגישה בין שליחי "הפועל" לנציגי ספורט פועלים יהודים באולימפיאדת הפועלים בווינה והסירור של קבוצת הכדורגל של "הפועל" בפולין לאחר האולימפיאדה הביאו ליצירת קשר בלתי אמצעי בין פולין לבין ארץ ישראל ולהקמת עוד סניפים של "הפועל" בפולין. בשנת 1932 הפכו סניפי ה"קראפט" להיות סניפי "הפועל", והוקמו עוד סקציות ספורטיביות ב"החלוץ". אמנם הדיווחים השונים של "הפועל" מפולין בין השנים 1932–1934 מעידים על עשרות סניפים ואלפי חברים, אך מבין השיטין עולה תמונה לא מעודדת: הקשר עם ארץ ישראל היה רופף, "הפועל" בפולין סבלה מחוסר באמצעים, ונראה כי הפעולה הארגונית לא נעשתה באופן שיטתי ושוטף. הצעות שונות שהועלו לשיגור שליח מארץ ישראל כדי לארגן מחדש את "הפועל" בפולין נדחו מסיבות שונות, והמפנה העיקרי חל באמצע 1934.

המאבק החריף נגד המפלגה הרביזיוניסטית בפולין הוליד את התחושה שביטא בן-גוריון בבירור בישיבת מרכז מפא"י ב-27 במאי 1934, כי "מחוץ לארץ ישראל יש ארץ אחת, שבה תוכרע המערכה הציונית הקשה: פולין". הוחלט כי יש לשלוח חבר שיתמסר לארגון "הפועל" שכן –

מבלי שיהיה לנו שם כוח פיסית גדול כדי להגן על משרדנו, אספותינו וגם על אנשינו, לא נוכל לעשות שום פעולה. בפולין, קיים כוח טרוריסטי גדול הנעזר על ידי הממשלה הפולנית: "ברית החיל" מעשיו הידועים לנו הנם רק התחלה לדברים גרועים מאלה, ומוכרחים להעמיד נגדו כוח גדול שלנו.

התנועה המידית של דיון זה הייתה שליחתו של ברוך בג, חבר מרכז "הפועל" (ולימים המנהל הראשון של מכון וינגייט), לפולין. בג שהה בפולין מסוף יוני 1934 ועד נובמבר 1935, והתכתבותו עם מרכז "הפועל" היא המקור המרכזי למעקב אחר התפתחות "הפועל" בפולין בתקופה זו. בג עיבד תכנית באורגניזציה, שעל פיה תתופעל "הפועל" בפולין במתכונת דומה לזו שבארץ ישראל. הזמן הארוך ששהה בג בפולין והעובדה שהקדיש את כל זמנו לתכנית זו גרמו לתנופה רבה בפעילות "הפועל" בפולין.

ב-25 בפברואר 1925 התקיימה בפולין הוועידה הראשונה של "הפועל", והדוח שפורסם לקראתה מעיד על ההתקדמות הרבה שחלה בכל התחומים: מספר החברים הרשומים התקרב ל-4,500, והם פעלו ב-70 סניפים (ועליהם יש להוסיף כ-1,000 חברים במזרח גליציה). נעשתה עבודת מזכירות מסודרת שכללה ביקורים בסניפים, ארגון אספות מחוזיות וניהול תקציבי מסודר. אורגנו קורסים למדריכים, הוקמה ועדת תרבות מרכזית שארגנה הרצאות ודאגה אף להוצאת עיתון. בג ארגן גם סרטיפיקטים למעמלים, ובתיאום עם הסוכנות היהודית ארגן גם קבוצה נבחרת של מועמדים למשטרת ארץ ישראל.

עם זאת היה על בג להתמודד עם קשיים רבים: אחד היעדים המרכזיים שלשם יצא בג לפולין היה הקמת פלוגות ה"סדרן" כיחידות הגנה של "הפועל", במתכונת הקמתן בארץ ישראל. יעד זה זכה להצלחה חלקית בלבד הגם שמאמציו של בג במקרה זה לא היו רק במישור הארגוני והוא שאימן את הפלוגה שהוקמה בוורשה. מחוץ לוורשה התקשה בג להקים עוד פלוגות. ארגון פלוגות כאלה הצריך אמצעי אימון וארגון שונים מאלה הנדרשים להקמת סקציות ספורטיביות רגילות, ותנועת "החלוץ", שבג קיווה להסתייע בה, לא גילתה התלהבות לכך.

בג השקיע מאמץ מיוחד בהקמת "הפועל" במערב גליציה, שהייתה בעלת מבנה חברתי ופוליטי שונה מזה של פולין ה"קונגרסאית". בשלב מסוים פעל בגליציה אריה בן גד (ממייסדי "הפועל" בתל-אביב, שכיהן כמזכיר "הפועל" בשנים 1932–1934) והגיע לפולין עם קבוצת הכדורגל שנשלחה לכינוס ספורט הפועלים בפראג. למרות הקשר הרופף שבין גד לבין בג עלה בידם ליצור בגליציה מזכירות אזורית של "הפועל", שהייתה בעלת מעמד אוטונומי ביחס למזכירות המרכזית בוורשה.

בג לא הצליח לנתק את קשרי "השומר הצעיר" עם "מכבי" וזכה להצלחה מועטה בהקמת סניפי "הפועל" בתוך "החלוץ". למעשה בכל שנות קיומה של "הפועל" בפולין היא נשענה על אנשי "פועלי ציון צ.ס.". עם עזיבתו של בג את פולין החלה התדרדרות במצב ההתאגדות. בג ביקש לשלוח לפולין את אליעזר קרול יוצא "השומר" שפעל ב"הפועל", אך הסכסוך שפרץ בארץ בין יוצאי "השומר" לבין "הפועל" מנע מימוש שליחות זו. שליח נוסף, גוטמן מינקוב, שנשלח מארץ ישראל בשנת 1937 לא עצר תהליך זה.¹⁴

ליטא. תחילת הקשר שבין "הפועל" לבין ליטא הייתה באמצעות תכתובת שהחלה עוד ב-1927 עם אגודת הספורט "הכוח". ה"כוח" בליטא נוצרה בעקבות פרישת חברי תנועת העבודה מ"מכבי" בשל התגברות המגמות הרביזיוניסטיות בארגון זה, ובדומה ל"קראפט" הפולני זיקתו של "הכוח" הייתה ל"פועלי ציון צ.ס."

כבר בשנת 1930 ביקשו אנשי הכוח בליטא שליח מארץ ישראל, ופנייתם נענתה כעבור שנה כשבאוקטובר 1931 נשלח לליטא ישראל כרמי, איש מרכז "הפועל" (ששימש מזכיר "הפועל" ב-1934-1935). כרמי שהה בליטא עד ספטמבר 1932 וקצר כמה הצלחות: בניגוד למה שקרה בפולין, הצליח כרמי במגעיו עם הגופים הפוליטיים השונים של "ארץ-ישראל העובדת" והביא את כולם לפעולות במסגרת "הכוח". בפגישה משותפת בין כל הגופים שייצגו את "ארץ ישראל העובדת" בליטא, שקיים כרמי זמן קצר לאחר בואו, הוא הצליח לפשר בנקודות מחלוקת שונות שעמדו על הפרק. לדוגמה, העברית והיידיש נקבעו כשפות הרשמיות, והוחלט כי ועדה משותפת תנסח תקנון שיהיה מוסכם על כולם. בינואר 1932 שינתה "הכוח", שהכילה את כל ארגוני "הציונות העובדת", את שמה ל"הפועל". הוקם מרכז חדש שפעל בקובנה, וכרמי פעל באינטנסיביות וביסס ארגונית ומקצועית את "הפועל" בליטא. ליטא חולקה לשמונה מחוזות, ובכל מחוז נקבע סניף מרכזי שינהל את ענייני "הפועל" במחוז. כרמי עבר ברחבי ליטא והקים סניפים חדשים של "הפועל". הוא ארגן קורסים למעמלים, מחנות קיץ וטיולים ודאג לשמירת קשר תקין עם ארץ ישראל, בין היתר באמצעות הפצת פרסומי "הפועל" ארץ ישראל בליטא. עזיבתו של כרמי הותירה ארגון "הפועל" מסודר שקיים פעילות שוטפת וסדירה, הגם שסבל ממחסור תקציבי תמידי ומיריבויות קשות ברחוב היהודי עם "מכבי", שכאמור היה בליטא בהשפעה רביזיוניסטית. המרכז בליטא דאג לפרסם חוזרים ופרסומים קבועים על פעילותו, ובין היתר יש לציין ארגונים של שלושה כינוסים ארציים (1933, 1935, 1938) ושתי ועידות ארציות: דצמבר 1933 ודצמבר 1934. בתחילת 1936 מנתה "הפועל" בליטא כ-2,000 חברים פעילים ב-20 סניפים והתקיימה כך בליטא עד כיבושה.¹⁵

לטווייה. היזמה להקמת "הפועל" בלטווייה באה לראשונה במחצית 1930 מצדה של אגודת סטודנטים ציונית בשם "השחר" שפעלה בריגה. התאגדות "הפועל" ניסתה לעודד יזמה זו, וכמה חברים מארץ ישראל שנסעו ללטווייה מסיבות שונות קיבלו על עצמם לנהל פעולת הסברה למען הרחבת הפעילות בלטווייה. יזמה זו לא עלתה יפה בעיקר נוכח מצב ספורט הפועלים שם: בלטווייה פעל "ארגון לספורט ולמגן של פועלים" ("ס.ס.ס") שכלל בתוכו שני ארגוני ספורט יהודיים: האחד של ה"בונד" על שם י.ל. פרץ ("פרץ פאריינען") והשני של התנועה הסוציאליסטית בלטווייה – "נוער-בורוכוב" ("יוגענד-בורוכוב"). בין ארגונים אלה ניטשו עימותים, וחברי "נוער-בורוכוב" חששו כי הצטרפות אנשיהם ל"הפועל" תחליש את מעמדם במסגרת ה"ס.ס.ס.", העלול – בהשפעת ה"בונד" – להאשים אותם בנטיות לאומיות לא סוציאליסטיות.

באמצע 1930 הקים "השומר הצעיר" בלטווייה אגודת ספורט בשם "השומר" שפעלה תחילה אף היא במסגרת הארגון הכללי ("ס.ס.ס."), אך הורחקה ממנו בגלל השתתפות בחגיגות ה"קק"ל", בה השתתפו גם חברים מ"בית"ר". אנשי "הפועל" בארץ ישראל ניסו באמצעות ה"סאס"י, שה"ס.ס.ס" היה חבר בה, להשיב את "השומר" ל"ס.ס.ס.", אך ניסיון זה לא עלה יפה, ובהשפעת ה"בונד" הורחק גם "נוער-בורוכוב" משורות ה"ס.ס.ס." הלטווי.

ארגוני ספורט הפועלים היהודיים ("נוער-בורוכוב" ו"השומר") ועמם חברים מתנועת ה"חלוץ" ו"גורדוניה" היו את הבסיס להקמת "הפועל" בלטוויה בינואר 1933. בראש ההנהלה של "הפועל" בלטוויה עמד עמנואל גליקמן (גיל), מי שבמשך שנים ארוכות לאחר מכן כיהן כרכז המקצועי של "הפועל" בישראל. ההנהלה הקימה סניפים ברחבי לטוויה, ארגנה מבחני "אות הספורט", הקימה סקציות לענפי הספורט השונים, וכן הוקמה פלוגת "סדרן", שפעלה בזמן ביקורו של בן-גוריון בלטוויה. בסוף 1933 פעלו ב"הפועל" לטוויה 1,000 חברים ב-23 סניפים. "הפועל" בלטוויה התקיימה זמן קצר בלבד. במאי 1934 התחוללה בלטוויה הפיכה פשיסטית. קיומם של מוסדות פועלים נאסר, ובהם גם ארגוני הספורט. "הפועל" בלטוויה פסקה מלפעול רוב מנהיגיה – ובהם עמנואל גליקמן – נאסרו. מקצתם, למשל גליקמן, עלו לארץ ופעלו במסגרת "הפועל" בארץ-ישראל.¹⁶

סוריה. סניף "הפועל" בסוריה היה הסניף הראשון של "הפועל" שהוקם מחוץ לגבולות ארץ ישראל. הסניף הוקם לאחר ביקור קבוצת הכדורגל של "הפועל" תל-אביב במקום במאי 1929. אף על פי שלא נוצר כמעט קשר ישיר עם דמשק, ההתייחסות של מרכז "הפועל" לסניף זה הייתה כאל סניף "הפועל" בארץ-ישראל. "הפועל" בדמשק הופיעה עם סניפי "הפועל" בדוח לקראת הוועידה הראשונה בדצמבר 1931 (ולא במסגרת סעיף הדן בפעולות בגולה), אנשי סניף דמשק שילמו מיסי חבר למרכז "הפועל" בארץ-ישראל וקיבלו אף פנקסי חבר ארץ ישראלים.

מתחילת 1930 ועד מחצית 1931 קיים סניף דמשק תכתובת ענפה עם "הפועל" בארץ ישראל. מתכתובת זו אפשר ללמוד שמדובר על סניף קטן (בין 30 ל-40 חברים) שקיים פעילות ספורטיבית (שעיקרה כדורגל) ותרבותית (בעיקר לימוד עברית). התכתובת אינה מגלה שהייתה יזמה להקמת עוד סניפים בסוריה לבד מעזרה מסוימת בארגון סניף בבירות שהוקם באותם הימים.

אנשי "הפועל" דמשק הוזמנו על ידי "הפועל" ארץ ישראל לכינוס השני של "הפועל" באוקטובר 1930, אך לא עמדו בהוצאות. למעשה, הקשר הישיר הראשון בין אנשי "הפועל" בארץ ישראל לבין הסניף בסוריה נוצר כאשר חברי משלחת האופניים ביקרו בדמשק ביוני 1931 בדרכם לאולימפיאדת הפועלים בווינה.

בעצת מרכז "הפועל" הארץ-ישראלי נוצר קשר בין החלוץ לבין "הפועל" בדמשק, אך הוא לא עלה יפה. תנועת החלוץ ביקשה ש"הפועל" תפעל במסגרתה, ואילו אנשי "הפועל" ביקשו לשמור על מסגרתם העצמאית. המשא ומתן הביא לעימותים על בסיס אישי, לסכסוכים שגלשו לאלומות ולבקשה הדדית כי "הפועל" בארץ ישראל תתערב בסכסוך. בהתייחסות של מרכז "הפועל" לפרשה זו במכתב לחיפה מנובמבר 1931 הייתה מידה של התנשאות בשל אופיים של חברי "הפועל" בדמשק:

עם סניף "הפועל" בדמשק עמדנו בקשרים אמיצים... העברנו לדמשק חומר מקצועי רב... לפני חודשים מספר קרה ונפלה קטטה (ממש מהלומות ומכות) גדולה בין חברי הסניף לבין חברי "החלוץ"... התערבנו ודרשנו בירורים... כל הסברה לא הועילה... מרגע

שהתחלנו בהסברה...חדלו החברים שלנו לכתוב... החומר האנושי של הסיניף לצערנו מחוסר כל הכרה שהיא וחסרה להם ידיעה אלמנטרית של מהות תנועתנו... נוער מעדות המזרח שהסברה בעל-פה לא מספיקה והיה טוב לו יכולנו לבקר אותם.

בשנת 1932 לאחר תכתובת ענפה עם מרכז "הפועל" הגיעו חמישה נציגים מדמשק להשתתף בכנס "הפועל" השלישי שהתקיים באוקטובר 1932 בתל-אביב. החברים הגיעו לכפר גלעד, סיירו ביישובי הגליל ונפגשו עם אריה בן גד, מזכיר "הפועל" באותה התקופה. בתחילת 1933 אנו עדים לשיפור היחסים בין "הפועל" לבין "החלוץ" בדמשק, ובאפריל אותה השנה אוחדה "הפועל" עם "החלוץ" ואף סייעה מעט בקליטת מהגרים יהודים שברחו באותה התקופה מגרמניה. הקשר עם "הפועל" בארץ-ישראל היה מאותה עת רופף, ובדוח לקראת הוועידה השנייה של "הפועל" שהתקיימה במרס 1936 אין כלל התייחסות לקיומה של "הפועל" בדמשק.¹⁷

לבנון. אגודת "הפועל" בבירות הוקמה במרס 1932 ביזמתו של מנהל בית הספר אליאנס במקום. נוסף על הפעילות הספורטיבית עסקו חברי "הפועל" בבירות בפעילות לאומית חברתית (כמו לימוד השפה העברית) ובגיוס כספים לקרנות הלאומיות. בפעילותה היא קלטה לשורותיה את חברי אגודת "אמיקל", אגודה ספורטיבית יהודית שפעלה בדמשק ובבירות. המרד הערבי בארץ ישראל בשנים 1936–1939 הביא בעקבותיו מתח בין יהודים לערבים, ומטרת האיחוד הייתה בין היתר לטפח יכולת התגוננות במקרה של עימות. אין לנו מידע רב על אגודה זו. ידוע כי בראשית 1938 הייתה לשתי קבוצות כדורגל מלבנון, האחת של "הפועל" והשנייה של "התאחדות הכדורגל הלבנונית", כוונה לבקר בארץ ישראל. הביקור זכה לביקורת נוקבת בעיתונות הערבית, אך למעשה אין כל עדויות כי ביקור זה אכן התקיים.¹⁸

גרמניה. בגרמניה פעלו כמה מועדונים שנשאו את השם "בר-כוכבא", ולמרות היותם חלק מ"מכבי" ראו עצמם שייכים למחנה הפועלים והצטרפו אף ל"סאס"י". בתחילת 1930 יזם אברהם גרדנר, חבר "בר-כוכבא" בהנובר, קשר עם "הפועל" בארץ ישראל וקיבל על עצמו לנהל תעמולה למען "הפועל" באגודות המקורבות רעיונית לספורט הפועלים, כדי ליצור באמצעותן את "הפועל" בגרמניה. יזמתו של גרדנר לא צלחה, והתאגדות "הפועל" עשתה ניסיון נוסף באמצעות שליח ה"חלוץ" משה שפירא וחברת "הפועל" מארץ ישראל פרידה גונדה שהתגוררה בתקופה זו בברלין.

התכתובת בין השניים לבין "הפועל" בארץ ישראל בשנת 1930 מסבירה את הסיבות לאי-הצלחה: "מכבי" נתפסה בגרמניה כאגודה על-מעמדית, ולהסברים שנשלחו על הזיקה המעמדית הברורה של "מכבי" בארץ ישראל לא הייתה כל תהודה. המגמה שנסתמנה בגרמניה הייתה להגביר את זיקתה של "מכבי" למחנה הפועלים, ופרישה ממנה והקמת "הפועל" משמעותה תהיה השתלטות הימין הקיצוני על "מכבי". המועדונים בגרמניה העדיפו

כי דווקא "הפועל" בארץ ישראל תצטרף למסגרת של "מכבי" העולמית, ומעניין כי גישה זו שכנעה אף את משה שפירא, שכתב ברוח זו מכתב למרכז "הפועל" בארץ. לפי עדויות מהשנים 1931–1933 אגודות "בר-כוכבא" אמנם שמרו על זיקה ל"הפועל", אך התאגדות "הפועל" בגרמניה לא הוקמה. אמנם קיימת עדות מתחילת 1932 על הקמת "הפועל" בהמבורג, אך זה יוצא מן הכלל המעיד על הכלל, שכן הקמת האגודה יוחסה לגורמים קומוניסטיים שפרשו מ"מכבי". מקורות מעטים מהשנים לאחר מכן מצביעים על ניסיונות נוספים להקמת "הפועל" בגרמניה – גם לאחר עליית הנאצים לשלטון – אך הידיעות הן כוללניות מדי והמידע שבידינו אינו מספיק כדי לעמוד על טיבן.¹⁹

ארצות הברית. בתחילת 1930 החל שמואל קפלן, חבר לשעבר של סניף "הפועל" תל-אביב, ליזום הקמת "הפועל" בניו-יורק וסביבתה. קפלן התכתב עם מרכז "הפועל" בארץ-ישראל במשך כשנה וחצי. הוא דיווח על פגישות עם אישים שונים בניו-יורק (כולל עם דוד בן-גוריון) ועל הקמת "ועדת "הפועל" באמריקה, אך ממכתביו קשה ללמוד על הישגים קונקרטיים מלבד דיווחים על "יזמות". בשנת 1931 פעלה בארצות הברית מטעם "הפועל" מניה שוחט, יוצאת ארגון "השומר", שהייתה אז חברת מרכז "הפועל". במכתב מ-27 באפריל 1931 היא הביעה את אכזבתה מההתארגנות בארצות הברית, ולדבריה: "מקפלן והוועדה אשר הוא סידר אין לקוות כלום". על קפלן אין אנו שומעים עוד, ומניה שוחט היא שהקימה בארצות הברית "ועד למען "הפועל", שתפקידו היה בעיקר לגייס כספים ל"הפועל". במאי 1932 ביקרה בארץ ישראל מלכה גודלוב, מי שעמדה בראש הוועד בארצות הברית. בפגישה שהתקיימה בינה לבין מזכירות "הפועל" ובן-גוריון הוחלט כי יש להקים את "הפועל" בארצות הברית. בניגוד לאירופה "מכבי" פעלה מעט מאוד בארצות הברית באותה התקופה – מה שלכאורה היה יכול להקל משימה זו – אך בפועל נעשה ביצועה בעצלתיים. בעקבות זאת נשלח במרס 1933 מכתב למשלחת ההסתדרות בארצות הברית, שהורה לה להקים שם את "הפועל" והובא אף הנימוק לכך: **"הוועד הפועל בא לכלל מסקנה כי הקמת סניפי "הפועל" באמריקה יכולה להביא ברכה לחיזוק ארץ ישראל העובדת באמריקה ועלולה למשוך לתוך פעולתנו חוגי נוער הנשארים כיום מחוץ להשפעת ההסתדרות"**.

ב-22 במרס 1934, שנה לאחר מכתב זה, הוקם הסניף הראשון של "הפועל" (ע"ש חיים ארלוזורוב) בניו יורק. המידע שיש בידינו על ההתפתחות בארצות הברית חסר. מהדוח לקראת הוועידה השנייה של "הפועל" שנתיים לאחר מכן אפשר ללמוד כי ההצלחה הייתה מוגבלת. הדו"ח מציינ כי הוקמו עוד "מספר סניפים בערי השדה" ללא ציון שמותיהם והודה כי "הארגון רק בהתחלתו" – וזאת למרות הזמן הרב יחסית שחלף מהיזמה להקמתו.²⁰

רומניה. בצ'רנוביץ' שברומניה פעלה אגודת ספורט ששמה "בורוכוב", שהייתה מקורבת לתנועת העבודה בארץ ישראל. הקשר הישיר עמה נוצר בשנת 1935, כשאפרים פרלשטיין (מזכיר "הפועל" בשנים 1929–1932) ביקר ברומניה וניסה באמצעות אגודת "בורוכוב"

להקים ארגון כללי של "הפועל" ברומניה. הגם שהוקמו עוד סניפים של "בורוכוב" ברומניה היזמה להקמת ארגון כללי של "הפועל" ברומניה לא צלחה, כנראה בגלל מעמדה החזק של "מכבי" ברומניה.²¹

אוסטריה. באוסטריה נוסדה אגודת ספורט – "חרות", שעסקה באתלטיקה כבדה ופעלה בווינה. באולימפיאדת הפועלים בווינה בשנת 1931 נוצר קשר בין אגודה זו לבין אנשי "הפועל". "חרות" שמרה על זיקה ל"הפועל", אך בפועל השתייכה ל"אסקו", ארגון ספורט הפועלים האוסטרי. ממכתב ששלח ברוך בג ב-19 בספטמבר 1934 לווינה אפשר ללמוד, כי בסמוך לתאריך זה הוקם סניף של "הפועל" בווינה, ועל פי הדו"ח לוועידה השנייה של "הפועל" במרס 1936 נראה כי זהו הסניף היחיד שהוקם, ואין לנו שום מידע נוסף על אודותיו.²²

בלגיה וצרפת. בסוף שנת 1930 ניסה ישראל מינץ, חבר מזכירות "הפועל" בארץ ישראל בעבר, ששהה באותה התקופה בצרפת, להקים סניפי "הפועל" בצרפת ובבלגיה. פעילותו של מינץ לא נשאה פרי. בסוף 1934 הוקמו סניפים של "הפועל" בבריסל ובפריז. על פי הדו"ח לוועידה השנייה במרס 1936 היה הסניף בפריז היחיד שפעל בצרפת ומנה 100 חברים יוצאי תנועות הנוער של "דרור" ו"השומר הצעיר" וכן חברי "החלוץ". דו"ח זה מציין גם את קיומם של שלושה סניפי "הפועל" בבלגיה – ללא ציון שמם.²³

משנת 1935 החלו להתארגן גם סניפי "הפועל" בצ'כוסלובקיה – אך אין לנו כל מידע עליהם לבד מציון קיומם של ארבעה סניפים בתחילת 1936. עדויות אחרות מצביעות על הקמתם של סניפים בקנדה (במונטריאול) ובארגנטינה, אך המידע המצוי בידינו מאפשר למעשה רק את ציון עצם הקמתם.²⁴

הסיבות לכישלון המשך קיום "הפועל" בגולה

הניסיון להקים את התאגדות "הפועל" בגולה היה בסופו של דבר אפיזודי ופעילותו העיקרית הייתה רק בשנות ה-30 של המאה ה-20. הקשיים שצוינו קודם היו גם מן הסיבות לחוסר ההצלחה של "הפועל" לבסס עצמה בגולה: המעמד של "מכבי", שבניגוד לארץ ישראל לא זוהתה שם פוליטית, והייתה אבן שואבת לכל מי שזוהה עם התנועה הציונית, כולל אנשי תנועות הפועלים שהעדיפו לחזק את מעמדם ב"מכבי" ולא להקים תנועה נפרדת בדגם הארץ ישראלי. המאבק היהודי בגולה, בניגוד לארץ ישראל, היה בעיקרו עם אגודות הספורט היהודיות הלא-ציוניות, והיה חשוב לפעול שם כתלמיד ציוני ולא להתפצל פוליטית. זו הייתה גם אחת הסיבות לחוסר ההצלחה להתבסס בתוך תנועת "החלוץ", מה גם שתנועת "החלוץ" בהגדרתה התמקדה בהכשרה לארץ ישראל יותר מבמאבק בתנועות נוער לא ציוניות לגיוס בני נוער.

נוסף על אלה היו עוד שתי סיבות שהקשו על התבססותה של "הפועל":

מעמד ספורט הפועלים. התאגדות "הפועל" הייתה משויכת לארגון ספורט הפועלים הבין-לאומי ("סאס"י"), שמעמדו בשנות השלושים התערער. עליית הנאצים לשלטון בגרמניה בשנת 1933 חיסלה את ארגון ספורט הפועלים הגרמני, שהיה הגדול בארגוני ספורט הפועלים. בפברואר 1934 נכשל ספורט הפועלים האוסטרי במאבקו נגד דולפוס קנצלר אוסטריה (שזמן קצר לאחר מכן נרצח על ידי הנאצים). יוליוס דויטש נשיא ה"סאס"י נפצע ונמלט לצ'כיה, ובכך בא לידי קץ קיום ספורט הפועלים באוסטריה – מעוז מרכזי וחשוב של ארגון ה"סאס"י. בשנים שלאחר מכן נאסר על קיום ספורט פועלים בלטווייה. פולין, הונגריה ויוגוסלביה ורומניה. אמנם הותר קיומם של ארגוני ספורט הפועלים, אך הם היו בפיקוח ממשלתי חמור. בתנאים אלה ברור כי היה קשה להקים אגודת ספורט בעלת אוריינטציה פועלית ברורה.²⁵

השינוי בעמדת בן-גוריון. הקמת "הפועל" בעיקר במזרח אירופה הייתה, כפי שצוין, פרי יזמתה של ההסתדרות הכללית ומזכירה דוד בן-גוריון, שראה בהקמתה אמצעי למאבק בתנועה הרביזיוניסטית. בדיון שהתקיים במרכז מפא"י באוגוסט 1934 שינה בן-גוריון את מדיניותו, ובמקום מאבק אלים ברביזיוניסטים הוא תמך במשא ומתן עמו. מפנה זה הביא את בן-גוריון באוקטובר 1934 בלונדון לידי חתימה על הסכמים עם ז'בוטינסקי. אולם אלה נדחו במשאל עם שנערך בתחילת 1935 בקרב חברי ההסתדרות. שינוי זה בעמדתו של בן-גוריון השפיע גם על התהליכים של הקמת "הפועל" בגולה. בן-גוריון הוא שדחף ולחץ להקמת "הפועל", ובשל עמדתו נשלחו שליחי "הפועל" כדוגמת ברוך בג לגולה. בן-גוריון איבד עניין בהקמת "הפועל" בגולה, וכך איבדה גם התאגדות "הפועל" את הכוח המאיץ העיקרי להקמתה בגולה.²⁶

אין ספק כי הגורם העיקרי להפסקת התהליך של הקמת "הפועל" היה פרוץ מלחמת העולם השנייה והשוואה שהתחוללה במהלכה. קשה להעריך אם הקשיים שצוינו לעיל היו מונעים בסופו של דבר את התהליך שהחל בשנים אלה להקמת "הפועל" בגולה. המלחמה קטעה באחת את כל מערכת החיים היהודיים באירופה והביאה לרציחתם של מיליוני יהודים. לאחריה נשתנה לחלוטין העולם היהודי והוקמה מדינת ישראל. הסתדרות "מכבי" חזרה להיות תנועת הספורט העולמית היהודית היחידה, והתאגדות "הפועל" מיקדה את פעילותה במדינת ישראל החדשה.

הערות

- 1 קאופמן ח' (1996). ייסודה של התאגדות "הפועל". קתדרה 80, 122-149.
- 2 על האידיאולוגיה של ספורט הפועלים והדילמה של "הפועל" קאופמן ח' (1995). הזיקה הרעיונית בין ספורט הפועלים לבין התאגדות "הפועל" בתקופת המנדט. בתנועה, ג (1), 56-76.
- 3 פורמן, ב' (2007). ספורט וחינוך גופני במחנות העקורים בשנים 1947-1948, מאסף, דפים לחקר השואה כא, 101-128. פורמן ב' (2006). "הפועל" הונגריה ניסיון לשיקום פיזי ונפשי של יהודי הונגריה לאחר השואה. ילקוט מורשת פ"א. 113-119.
- 4 ישיבת המרכז בכפר סבא 5 לאוקטובר 1929 ידיעות המרכז 8-9, ארכיון העבודה IV-208-1-179
- 5 דיוני המועצה השישית, ארכיון העבודה IV-244-41a
- 6 התכתבויות מתקופה זו: ארכיון העבודה IV-244-41a, IV-244-41b
- 7 גולדשטיין, י' (1975). מפלגת פועלי ארץ ישראל, גורמים להקמתה. תל-אביב: עם עובד. 132-140 טבת ש' (1987) קנאת דוד ג'. תל-אביב: שוקן. 34-36.
- 8 התבטאויות בן גוריון בסוגיית "הפועל" בגולה ראה: יומן בן גוריון, 17 במרס 1931, 11 בדצמבר 1931, 34 במאי 1932, 8 ביולי 1932, 30 באוגוסט 1932. ארכיון צה"ל, 2065, 2061, 2066. ראה גם אגרות בן גוריון ג' (ערך יהודה ארז) (1974). תל-אביב: עם עובד. 7 ביוני 1933, 9 ביולי 1933. בן גוריון (1972), זכרונות ב' תל-אביב: עם עובד. 7 במרס 1934, 27 במאי 1934, 20 ביולי 1934, 29 לספטמבר 1934, 1 למאי 1935, 21 ליוני 1935.
- 9 סיורי קבוצות "הפועל" בגולה: "דבר", 21 ביוני 1931, 26 ביוני 1931, 10 ביולי 1931, 14 ביוני 1931, 1 באוקטובר 1931, 13 בנובמבר 1931. סקירת ביקור קבוצות בכדורגל של "הפועל" בפולין ב-1931 ראו בקטעי העיתונים בארכיון וינגייט, 1.09.0016. על חשיבות הביקורים ראו "בן-גד, הפועל בגולה, עזנו, (בטאון הפועל המצוי בארכיון וינגייט), 17 בינואר 1935.
- 10 על הפגישה ראו "דבר", 30 בספטמבר 1931. ראו גם גיל, ע' (1977). סיפורו של "הפועל". תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 92.
- 11 על ארגוני הספורט היהודיים בפולין ראו: Gechtman, R. (1999). Socialist Mess Politics through Sport: The Bund's Morgnshtern in Poland, 1926-1939 Journal of Sport History 26. 382-531. Blecking. D. (2003). Marxism versus Muscular Judaism- Jewish Sports In Poland, in: G. Eisen., H. Kaufman., M. Lammer (Eds), Sport and Physical Education in Jewish History. Wingate Institute. 48-55

- 12 יומן בן גוריון 11 בדצמבר 1931 ארכיון צה"ל 2061. החלטת מרכז "הפועל" 3 בדצמבר 1932 ארכיון העבודה IV-208-285a
- 13 על החלוץ בפולין; אופנהיים ל' (1993). תנועת "החלוץ בפולין. באר שבע: אוניברסיטת באר-שבע. קיבוצי "החלוץ" שיצרו קשר עם "הפועל" ראה ארכיון העבודה IV-244-131. ראה גם יומן בן גוריון 30 באוגוסט 1932, ארכיון צה"ל 2066. על פי דו"ח הוועידה הראשונה של "הפועל" בפולין מה-4 לפברואר 1935 ע' 15 פעל "הפועל" רק בארבעה קיבוצי הכשרה מתוך שלוש מאות ותשעה. ארכיון וינגייט 2.02.0017.
- 14 על "הפועל" בפולין ראו: תכתובות עם סניפים שונים בפולין ועם זאב שרף, ארכיון העבודה IV-244-140, IV-244-123a, IV-244-131. תכתובות של ברוך בג מפולין ארכיון וינגייט 1.09 0102, ארכיון העבודה, IV-208-1-140, יומנו של בג בפולין, ארכיון העבודה, IV-104-222-2, חוזרים של "הפועל" בפולין, ארכיון העבודה III-67-438-5, "עזנו", 26 לאוקטובר 1933, 17 בנובמבר, 1933, 27 בדצמבר 1933, 3 בינואר, 1933, 17 בינואר, 1935, 6 בפברואר, 1935, 13 בפברואר 1935. על ההסכם עם גליציה המזרחית 1 ביוני, 1934, ארכיון העבודה IV-208-964b, ישיבת מרכז מפא"י, 27 במאי 1944, ארכיון בית ברל, 23/22. ראה גם: גיל, ע' (1977). פרקים לתולדות ספורט הפועלים היהודים באירופה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. נתניה: מכון וינגייט. 18-31. דו"ח לוועידה השנייה של "הפועל" ארכיון וינגייט 0001 1.09 52-53. פרשת אנשי "השומר" ב"הפועל" ראו: גולדשטיין ל' (1994). בדרך אל היעד. תל אביב: משרד הביטחון. 188-196.
- 15 על "הפועל" בליטא ראו: מכתבים ל"הכוח" בליטא, ארכיון העבודה, IV-244-123a, IV-244-131. התכתובות של ישראל כרמי עם "הפועל" בארץ-ישראל ארכיון העבודה, IV-244-131, IV-244-132. חוזרים ופרסומים של "הפועל" בליטא: ארכיון העבודה III-67-475-9, III-67-475-8, III-67-475-7. "עזנו" 17 בנובמבר 1933, 23 בפברואר 1934, 10 בינואר 1935, 13 בפברואר 1935. דוח הוועידה השנייה לעיל הערה 13 עמ' 53. גיל, לעיל הערה 13, עמ' 14-17.
- 16 על "הפועל" בלטביה ראו: תכתובות עם "השחר" וחברים בלטביה, ארכיון העבודה, IV-244-131, IV-244-123a. מכתב על הקמת "הפועל" ארכיון העבודה IV-244-126a, חוזרים של "הפועל" בלטביה, ארכיון העבודה, III-67-475a-13, III-67-475a-15. "עזנו", 4 באפריל 1934, 13 בפברואר 1935, 17 באפריל 1935. ראה גם עמנואל גיל, לעיל הערה, 14 עמ' 32-35.
- 17 "הפועל" בדמשק ראו: ארכיון העבודה, IV-244-131, IV-244-123b. תקנון "הפועל" דמשק ודו"ח על "החלוץ" ויחסי עם "הפועל" מ-13 באוגוסט 1933, ארכיון העבודה, III-67-531-19. מכתב על יחסי "החלוץ" ו"הפועל" מ-2 במרס 1933, ארכיון העבודה, IV-244-146a. המכתב לסניף חיפה מה-15 בנובמבר 1931, ארכיון העבודה IV-244-

1866. ראה גם: מנחם, נ' (2001). פעילות "אגודת הפועל" בדמשק ובבירות בין שתי מלחמות העולם, בתנועה ו 103-93.
- 18 מנחם נ' לעיל הערה 16 עמ' 101-102. מנחם מציין שם, עמ' 101, כי קבוצת "הפועל" הבריאותית וקבוצת ההתאחדות הלבנונית לכדורגל השתתפו ב"אליפות הכדורגל שנערכה בינואר 1938". ב"אליפות הכדורגל של ארץ-ישראל לא השתתפה אף קבוצה מלבנון ולא ידוע גם על ביקור קבוצה לבנונית בארץ-ישראל בשנת 1938. הביקורת בעיתונות הייתה כנראה על כוונה לביקור שלא מומש.
- 19 על קשרי "הפועל" בגרמניה ראו תכתובות בארכיון העבודה, IV-244-123a, על פרשת "הפועל" המבורג מכתבים מה-1 בינואר 1932 וה-6 לינואר 1932 ארכיון העבודה, IV-244-132, ומכתב של שרשפטיין מה-2 בפברואר 1932, ארכיון העבודה, IV-244-133. על "הפועל" בגרמניה ב-1935 "עזנו", 13 בפברואר 1935. פגישת שפירא עם בא-כוח "מכבי" העולמי 10 ביולי 1930, ארכיון העבודה IV-244-81.
- 20 על "הפועל" בארצות הברית ראו: תכתובת עם קפלן בארכיון העבודה, IV-244-131, IV-244-123b. על שליחות מניה שוחט לארצות הברית ראה ארכיון כפר גלעדי, תיק מניה שוחט, תיק יוסף נחמני ותיק ישראל שוחט. התייחסותה של מניה שוחט לקפלן, מכתב מ-27 לאפריל 1931, ארכיון העבודה, IV-244-132. מכתב ברכה למלכה גודלוב על הקמת הסניף הראשון בארצות הברית מ-12 באפריל 1934, ארכיון העבודה, IV-244-150a. ראה גם דו"ח לוועידה השנייה, לעיל הערה 14, עמ' 54. יומן בן גוריון, 24 במאי 1932, ארכיון צה"ל, 2066.
- 21 על קשרי "הפועל" עם רומניה ראו: חוזר מ-27 במאי 1935 ארכיון העבודה, 18-498-67-iii. "עזנו" 30 ביוני 1935, דוח לוועידה השנייה, לעיל הערה 13, עמ' 53.
- 22 על הקשר עם אוסטריה ראו מכתב ל"חרות" מ-11 במרס 1931, ארכיון העבודה, IV-244-131, דו"ח לוועידה הראשונה, נובמבר 1931, ארכיון העבודה, חטיבה IV-244 עמ' 17. מכתב ברוך בג לווינה מ-17 בספטמבר, 1934 ארכיון העבודה IV-208-964b.
- 23 מכתבי ישראל מינץ למרכז "הפועל" ארכיון העבודה IV-244-123b. מכתב מבג ל"הפועל" בבריסל מ-17 בדצמבר 1934, ארכיון העבודה, IV-208-964b. ראה גם "עזנו", 10 בינואר 1935 ודו"ח לוועידה השנייה, לעיל הערה 14 ע' 54.
- 24 על סניפים בצ'כיה דו"ח לוועידה השנייה, לעיל הערה 14. מכתב מ"הפועל" במונטריאול 9 לאוגוסט 1932, ארכיון העבודה, IV-244-133. ראו גם מכתב חוזר מ-27 בפברואר 1931, ארכיון העבודה IV-208-285b. על "הפועל" בארגנטינה ראו מכתב מ-29 במאי 1935, ארכיון העבודה, IV-108-1-767a.
- 25 גיל, ע', לעיל הערה 13, 6-9, "עזנו" 8 למרס 1935.

26 גולדשטיין, י' (2002). המעורבות הפוליטית של "הפועל": פרשת איגוד 'הסדרן'. בתוך: קאופמן, ח, חריף ח', תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים. מכון וינגייט ויד יצחק בן צבי, 150-155.

קולטים עלייה: האומנם תרמה "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" לקליטתם של העולים בשנותיה הראשונות של המדינה?*

ברוך פורמן

תקציר

מידת תרומתם של ארגוני ספורט לקליטתם של עולים-מהגרים ולהשתלבותם בחברה לא נדונה כלל עד לעת האחרונה במחקר החברתי-היסטורי. במאמר זה ייעשה ניסיון לבחון סוגיה זו לראשונה תוך התמקדות ב"ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל", ארגון הספורט הגדול במדינה בשנים הראשונות לקיומה.

תאריכים: "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל", עלייה, ארגוני ספורט, תאוריה סוציולוגית.

העשור הראשון למדינה בכלל והשנים 1948-1952 בפרט היו מן החשובים ביותר בתולדות הציונות המודרנית. תחילה גויסו כל המשאבים להדיפת צבאות ערב. בתום המלחמה הופנו כל המשאבים לקליטת רבבות העולים שעלו ארצה. גלי העלייה, הרכבם האנושי, דרכי קליטתם ודפוסי היחסים שהתגבשו בין הקולטים לנקלטים שרטטו למעשה את המפה הפוליטית והחברתית של מדינת ישראל עד עצם היום הזה.

פרק הזמן החשוב ביותר בעלייה היה מיולי 1948 עד יולי 1951. מספר העולים בתקופה זו נע בין 10,000 ל-31,000 נפש בחודש. האוכלוסייה בארץ גדלה מ-650,000 נפש ב-1948 ל-1,322,000 נפש במאי 1951 (ליסק, תשנ"ט). עלייה המונית זו עוררה בעיות קשות בעיתוי שלה, בהיקפה ובהרכבה: אשר לעיתוי, העולים הגיעו למדינה שעברה מלחמה: הקמת המדינה גררה מלחמה עקובה מדם, שבה התמודדה המדינה הצעירה עם צבאות ערב על עצם קיומה. המלחמה הביאה בעקבותיה משבר כלכלי קשה, שבא לידי ביטוי במחסור חמור במזון, ביגוד, דיור, מקורות תעסוקה ועוד. גם הרכבה האנושי של העלייה עורר בעיות וחששות בקרב בני "היישוב הוותיק". עיקר החשש נבע מהקשיים שצפו עם קליטתם של עולי עדות המזרח ובעיקר יהדות צפון-אפריקה. גם תהליך המיזוג הנוקשה שעליו הוחלט באוקטובר 1951 (אלתרמן, 2000; הכהן, תשנ"ח; ליסק, תשמ"ז) לא הצליח למנוע את הקשיים, המשברים והלבטים שליוו את תהליכי קליטתם של העולים. משברים ופערים אלה באו לידי ביטוי בכל תחומי החיים: הכלכלי (ברקאי, תש"ן) הפוליטי (ליסק, תשנ"ט; ליסק והורביץ, 1977), החינוכי (בר יוסף ופדן, 1964; סימון, 1953, 1957) והחברתי (ליסק, תשנ"ו). כל הניסיונות להתמודד עם קשיים אלה, כגון דיור חלופי או מציאת מקורות תעסוקה, לא צלחו ולא מנעו את היווצרותה של "ארץ ישראל השנייה". תחום פעילות אחר שנועד לכאורה להתמודד עם אותם קשיים, ושעד היום כמעט שלא בא לידי ביטוי במחקר הן ההיסטורי והן הסוציולוגי (פורמן, 2005), היה הפעילות הספורטיבית המאורגנת שהתקיימה

בקרב העולים בשנותיה הראשונות של המדינה. לפעילות זו חברו כל ארגוני הספורט שפעלו בארץ. אולם הפעילות המשמעותית ביותר בתחום זה נעשתה על ידי "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל", שהיה ארגון הספורט הגדול ביותר באותה תקופה וייצג את מפא"י, שהייתה אז מפלגת השלטון, ואת מפלגות הפועלים האחרות. מאמר זה נועד אפוא למלא את החלל שנוצר בתחום זה ולתאר את הפעילות הספורטיבית שנעשתה בקרב העולים בשנותיה הראשונות של המדינה, מניעה, היקפה ומידת הצלחתה לאור התאוריות הסוציולוגיות הקיימות, כפי שבאו לידי ביטוי בפעילותה של "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל".

הזיקה בין פעילות ספורטיבית לעולים מהגרים בראי התאוריות הסוציולוגיות

שאלת הזיקה בין העיסוק בספורט בקרב מהגרים (ועולים) לבין שיפור מצבם החברתי-כלכלי העסיקה כבר את ראשוני הסוציולוגים של הספורט בארצות הברית בשנות ה-60 של המאה ה-20 (Boyle, 1963; Loy & Kenyon, 1969) בעקבות העימותים הבין-גזעיים שהתרחשו שם, כגון מצעד המחאה על ושינגטון בשנת 1963, פעילותו של מרטין לותר קינג ורציחתו בשנת 1968. הגורמים שהניעו את הסוציולוגים של הספורט דווקא בארה"ב לעסוק בנושא הנ"ל היו:

1. היותן של תופעות ההגירה בארצות הברית בולטות באופן מיוחד. בתוך המיעוטים שחיו שם בשנות ה-60 של המאה ה-20 היו האפרו-אמריקאיים כ-15% מכלל אזרחיה (Scott, 1971; Williams, 1964).
2. התמורות והשינויים שעברו על מיעוט זה בשנות החמישים, ובעיקר בשנות השישים של המאה ה-20, ותוצאותיהם החברתיות, בעיקר המאבק לשוויון זכויות שנבע מאפליה חברתית, כלכלית וחינוכית קשה (Williams, 1977).
3. התפתחותן של תנועות מחאה אנטי-גזעניות. עד לשנות ה-60 של המאה ה-20 חשבו האתלטים האפרו-אמריקאיים כי יצליחו לשפר את מצבם אם יהיו פסיביים ואם יקדישו את כל מרצם לשיפור הישגיהם בספורט. החל מאמצע שנות ה-60 הם נוכחו לדעת כי לא יצליחו לנתק את עצמם מהתהליכים החברתיים שהתרחשו סביבם. האירוע שסימל יותר מכול את התעוררותם התרחש בטקס הסיום של ריצת 200 מטר במשחקים האולימפיים שנערכו במקסיקו בשנת 1968, בעת ששלושת הספורטאים האמריקאיים שזכו במקומות הראשונים, כולם אפרו-אמריקאיים, הצדיעו באגרון קמוץ – סמל "הכוח השחור" – בעת נגינת ההמנון (Scott, 1971).

התיאוריה הסטרוקטורלית-פונקציונאלית (תיאוריית המכלול)

סוציולוגים פונקציונליסטים דוגמת דורקהיים ודריבין (דריבין, 1968; Durkheim, 1956) רואים בחינוך מוסד חברתי שתפקידו ליצור קונצנזוס ואינטגרציה חברתית לשם שמירה על המשך קיומה ויציבותה של החברה. לטענתם, חברה יכולה להמשיך ולשרוד רק אם

קיימת בה מידה מספקת של סולידריות וקונפורמיות עם הערכים המרכזיים שלה. תפקידו של החינוך הוא להטמיע אצל דור ההמשך את הערכים והנורמות המשותפים לחברה. לפיכך החינוך בא בראש ובראשונה לספק את צורכי היחיד ולא דווקא את צורכי החברה. תיאוריה זו מניחה שבני האדם הם לומדים פסיביים המפנימים את כללי ההתנהגות ואת התפקידים החברתיים שעליהם למלא אגב לימוד במסגרות החברתיות השונות. תהליכי חִבּוּר (סוציאליזציה) אלה מתרחשים באמצעות "אחרים משמעותיים", כגון הורים, מורים, חברים, מדריכי ספורט, מפקדים בצבא ועוד, שהם המודלים שהיחיד רוצה לחקותם מתוך הזדהות או מתוך רצון להיות מתוגמל או שייך לקבוצה. הסוציולוגים של הספורט הכותבים מתוך השקפת עולם זו מניחים שלספורט בבית הספר יש תפקיד חברתי הן ברמה החברתית הרחבה והן ברמת בית הספר והקהילה. ברמה החברתית הרחבה הספורט הוא עוד אחד ממנגנוני החברות העוזרים ליצור אזרחים מועילים וקונפורמיים המפנימים את הנורמות העיקריות של החברה שבה הם חיים (Coleman, 1961). ההשתתפות בספורט תחרותי בבית הספר, בארגוני ספורט ובמכללה בונה תכונות אופי הנחשבות חיוביות בחברה ומביאה להישגים חברתיים, לימודיים ותעסוקתיים (פייגין והנגבי, 2004). אלה העוסקים בניסיון להסביר תהליכי חברות טוענים, שהאימונים המפרכים והשעות הרבות המוקדשות לאימונים ולמשחקים מפתחים אצל התלמידים הספורטאים את הדבקות במטרה ואת הקבולת הנפשית לעבודה קשה ולדחיית סיפוקים. נוסף על כך הם סבורים, שחוקי המשחק והכללים הנוקשים שהמאמנים מטילים על הספורטאים מלמדים את החניכים לקבל סמכות חיצונית מחד ולפתח משמעת עצמית מאידך כדי להתאים את עצמם לדרישות המשחק, המאמן, השחקנים והצופים. כמו כן המשחק הקבוצתי, המחייב התחשבות באיכויותיהם ובבעיותיהם של שאר חברי הקבוצה, מלמד אותם שללא שיתוף פעולה והגינות הם לא יצליחו לאורך זמן (Kleiler & Roberts, 1981; Loy & Ingham, 1973). מקצת ההשערות האלה נבחנו במבחיני חברות, וברבים מהם נמצא כי ספורט תורם להעלאת הדימוי העצמי, רמת הציונים, לשאיפות אקדמיות ולשיפור מצב חברתי-כלכלי (Broh, 2002; Coakley, 1993; Marsh, 1993). תחרויות הספורט גם משמשות הזדמנות לכל התלמידים – ספורטאים, פעילים, מעודדים וצופים – להתאחד בשאיפה לקראת מטרה משותפת תוך התעלות מעל מטרות אישיות ותוך התעלמות מאיבה בין-אישית. (בן-פורת, 2003).

מצדדי תיאוריית המכלול טוענים כי הספורט המודרני שבסיסו הישגיות מציע הזדמנויות של ממש לניעות של אנשים ונשים מקטגוריות חברתיות שונות, ובכך הוא יוצר מכניזם של כילול חברתי תוך מסמוס הגבולות בין הקבוצות האתניות, המעמדיות. לדעתם, הספורט הוא "המשווה הגדול". ראשית, משום שהוא "עיוור" מבחינת גיוס המשתתפים, ומה שקובע את ההשתתפות בו היא היכולת המוכחת על המגרש. שנית, משום שעל קו הזינוק, בטרם נשרקה שריקת הפתיחה או נורתה יריית הזינוק, כל המשתתפים בו שווים (Hobsbawm, 1992). בכוונה או שלא בכוונה הספורט והכדורגל מייצרים תהליכי אינטגרציה הנסבים על השמטת הפרטיקולארי (העדה, המעמד והמגדר) והעלאת הכללי האומה, המדינה. הפונקציה האינטגרטיבית של הספורט באה לידי ביטוי דווקא באותם מקומות שבהם

קיימים שסעים חברתיים המאיימים על שלמותה ואחדותה של החברה ועל ליכודה הלאומי (בן-פורת, 2003). נדמה שאת הביטוי המילולי – וגם המעשי – הטוב ביותר לתיאוריה זו נתן רלף קליין ז"ל, ניצול שואה שעלה ארצה אחרי השואה והפך לאחד הכדורסלנים והמאמנים הבולטים בספורט הישראלי במשך עשרות שנים, שאמר:

המעבר הצורב לארץ וקבלת הפנים הצוננת לה זכיתי שינו את המוטיבציה שלי לחלוטין. תחושת הקיפוח, העלבון משמות הגנאי, ההתנהגות המתנשאת של הצברים והזלזול הכללי בזרים הולידו בי את הצורך להוכיח לעצמי שאני טוב לפחות כמותם. ידעתי, כי רק בעזרת הספורט אוכל לעשות זאת (טיר, 2000).

תיאוריות הקונפליקט

הסוציולוגים המנתחים את הספורט מנקודת מבט של תיאוריית הקונפליקט מבקרים את הגישה הפונקציונאלית וטוענים כי מערכת החינוך היא למעשה מוסד הדואג ליצור מחדש הבדלים חברתיים (Social Reproduction) ולא לקידום שוויון הזדמנויות וצמצום פערים בחברה. שיצור חברתי הוא תהליך שבאמצעותו נשמר המבנה החברתי-מעמדי ונוצר כל העת מחדש. לטענתם, מערכות החינוך בעולם משתמשות במנגנוני מיון וחסירה המקנים יתרון רב לבני המעמד הבינוני והגבוה על פני בני המעמד הנמוך בתחרות על התעודות והתארים שבלעדיהם אין היום אפשרות להתקדם בעולם התעסוקה. גם מחקרים שנעשו בישראל הראו כיצד מערכות מיון, כגון הקבצות, מגמות ומסלולים מחד ומנגנוני חסימה, כגון תעודת הבגרות והבחינה הפסיכומטרית מאידך, מפלים לרעה ילדים שהוריהם בעלי רמת השכלה ורמת הכנסה נמוכה יותר, ובהם רבים מבני עדות המזרח (יוגב ואילון, 1988). אלה שדוגלים בגישה זו טוענים כי הספורט כמו מוסדות אחרים בחברה משקף ומחזק את המבנה המעמדי הקיים ואת החלוקה הבלתי שווה של המשאבים הכלכליים בין הגזעים, המעמדות והמינים. הספורט המאורגן בכל הרמות משקף את הריבוד המעמדי בחברה שבה בעלי ההון, בעלי הקבוצות, הספונסרים ואפילו המאמנים הם גברים לבנים ממשפחות מהמעמד הבינוני, ואילו השחקנים ברובם הם בני המעמד הנמוך. לבעלי הצבע, להיספנים ולנשים יש סיכוי נמוך בהרבה להעפיל לצמרת ולהרוויח כסף רב. הם אינם נמנים עם בעלי הקבוצות או עם המאמנים בליגות הגבוהות, וגם בשדה המשחק עצמו הם משחקים בתפקידים שנחשבים יוקרתיים פחות (Chalhoun, 1987).

אף על פי שלמראית עין הספורט משמש אפיק לניעות חברתית בקרב בני המעמד הנמוך, הרי שלמעשה שיעור הצעירים המצליחים להתקדם בדרך זו הוא זניח. במחקר שהקיף 26,000 תלמידי תיכון בארצות הברית נמצא ששיעור ההשתתפות של תלמידים בספורט התחרותי בבית הספר קשור חיובי למעמד החברתי שלהם. ככל שהם באים ממשפחות אמידות ומשכילות יותר, כן הם משתתפים יותר בספורט (Fejgin, 1994). אמצעי התקשורת נוטים להבליט דווקא את הדוגמאות המעטות של נערי גטו שחורים שהצליחו לתפוס עמדות חשובות בעולם הספורט ולהתקדם בסולם החברתי, אך חסידי גישת הקונפליקט טוענים כי אין זה המצב לאשורו, ומיתוס זה מרדים את בני המעמד הנמוך וגורם להם להאשים את

עצמם בהישגיהם הנמוכים במקום לצאת למאבק חברתי על חלוקה מחדש של המשאבים החברתיים. רבים מאותם ספורטאים בני המעמד הנמוך שהצליחו להיכנס ללימודים אינם מסיימים אותם (Harris, 1991).

סוציולוגים אחרים טוענים כי מנהלי קבוצות הספורט במכללות והמאמנים מנצלים את הספורטאים שאינם זוכים בדבר פרט להזדמנות (ובמידה רבה לאשליה להצליח) ומקנים להם נורמות של רמאות ואגרסיביות (Eitzen, 1992). הסוציולוגים של הספורט המייצגים את גישת הקונפליקט טוענים כי הספורט הוא אכן אמצעי לחברות של צעירים, אך מנקודת מבטם הערכים שלהם הספורט מחנך הם לאו דווקא ערכים הומניסטיים ואין בהם כדי לסייע לצעיר או צעירה להתפתח ולהגיע להישגים חברתיים. לדעתם, באמצעות הספורט האליטות השליטות דואגות שהצעירים יפנימו את הנורמות ואת הערכים של עולם הכלכלה הקפיטליסטי, שהאליטות מפיקות ממנו את מרב היתרונות.

במסגרת הרחבה יותר של תיאוריית הקונפליקט קיימות גם גישות פמיניסטיות הרואות בספורט מכשיר לשיצור חברתי ולשימור הבדלי הכוח בין המינים, כלומר לשימור ההגמוניה הגברית בעולם. החוקרים טוענים כי האידיאולוגיה הפטריארכאלית ואי-השוויון בין המינים הנובע ממנה והבא לידי ביטוי בכל תחומי החיים: במשפחה, בתעסוקה, בדת, בצבא ובפוליטיקה משתקפים היטב בעולם הספורט. בעולם זה קיימים הסדרים, ערכים וסמלים המחזקים חלוקת עבודה על פי מגדר ואת התפקידים והסטראוטיפיים הסקסיסטיים הקיימים בחברה בכמה דרכים:

1. החברה אינה מעודדת את הנשים ואת הנערות לעסוק בספורט.
2. הספורט מהווה לנערים עולם של הזדמנויות הן לפיתוח הזהות הגברית הקשורה לכוח, לאגרסיביות ולתחרותיות והן לרכישת מעמד חברתי בבית הספר, ולעומת זאת משאיר לבנות תפקידים שוליים, כגון נבחרת המעודדות או ענפי ספורט הנחשבים נשיים יותר כגון התעמלות, מחול ושחייה.
3. אמצעי התקשורת הנשלטים בידי גברים (כתבים, פרשני ספורט, מנהלי ערוצים, בעלי חברות פרסום וכו') מציגים את הספורטאיות ואת הספורט הנשי כאפיזודה שולית וחסרת חשיבות. חשיפת הספורט הנשי בתקשורת אפסית לעומת החשיפה שלה זוכה הספורט הגברי (פייגין והנגבי, 2004).
4. הגישה הסקסיסטית כלפי הנשים בספורט, המדגישה בין היתר את דימוי הגוף הנשי לעומת זה הגברי, איננה מושתתת על הבדלים הביולוגיים הטבעיים בין גברים לנשים אלא על תפיסות מובנות מבחינה חברתית שנקבעו בידי הגברים השולטים בעולם. הגברים מעוניינים בנשים קטנות, חלשות ומלאות במקומות ה"נכונים" כדי שתשמנה להם אובייקט מיני ואימהות לילדיהם, ולפיכך הם יצרו את תמונת הגוף האידיאלית של האישה ומנסים לשלול כל צורה אחרת. ראוי לציין כי גישה סקסיסטית זו כלפי נשים ספורטאיות גורמת תופעות של אלימות ושל הטרדה מינית הן מצד מאמנים והן מצד ספורטאים אחרים (Luschen & Sage, 1981).

המניעים לפעילותה של התאגדות "הפועל" בקרב העולים

תחילתו של הקשר בין "התאגדות הפועל" לעולים נוצרה כבר בתחילת שנת 1947 ביזמתה של ההתאגדות. לרצון זה חברו מניעים שונים. "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" נחלשה מאוד בעקבות התגייסותם של רבים מחבריה והשתתפותם במלחמת העולם השנייה ובמלחמת השחרור. הביטוי הבולט היה בעיקר בירידה החדה במספר החברים והסניפים. רבים מחברי "הפועל" שנלחמו בשורות הבריגדה, ההגנה וצה"ל לא שבו בתום המלחמות לפעילות ספורטיבית ולפעילות כעסקנים.¹ גלי העלייה האדירים שהציפו את המדינה בשנותיה הראשונות שכנעו את אנשי "הפועל" כי טיפול הולם בעולים וגיוסם לשורות ההתאגדות יצמצמו את ממדי המשבר שאליו נקלע הארגון. לכן הדגישו במרכז "הפועל" כי המטרה העיקרית הניצבת עתה לפנייהם היא "ייסוד סניפים חדשים בשיכוני העולים החדשים".² על החשיבות הרבה שייחסו ב"הפועל" לקליטת העלייה אפשר ללמוד גם מדבריו של יצחק (פינסק) פנאי, שהיה מזכ"ל "הפועל" בשנים 1954-1962.

מלבד המניע של חיזוק כוחו של "הפועל" היו עוד מניעים לעידוד וטיפוח הפעילות הספורטיבית בקרב העולים: הפעילות הספורטיבית נתפסה בעיני הממסד ובעיני אנשי מרכז "הפועל", שהיו חלק בלתי נפרד ממנו, כאמצעי יעיל להתמודד עם התופעות השליליות שהתפשטו בקרב העולים במקומות מגוריהם ועם הדימוי השלילי שנוצר להם הן בעיני עצמם והן בעיני סביבתם.

כשבעים אחוז מאנשי המעברות אינם עובדים, או עובדים בעבודות בלתי קבועות והם מטופלים במשפחות גדולות, רמת החיים היא נמוכה מאוד ומלחמת החיים המתמדת ואי השקט הנפשי המלווה אותם בחיי ההסתגלות מביאים את אנשי המעברות גם לחוסר העזה הגובלת עם רגשי נחיתות וחולשה. ברור, כי הספורט וההכשרה הגופנית הם התרופות הבדוקות לתופעות מעין אלה.³

הפעילות הספורטיבית שימשה לאנשי "הפועל" סכר בפני השפעתן של מפלגות הימין "הציוניים הכלליים" ובעיקר של תנועת החירות על העולים במעברות.⁴ מניע אחר לפעילותה של "התאגדות הפועל" בקרב העולים היה החשש מפני מצבם הפיזי והנפשי של ניצולי השואה. לשם כך פותחה במחלקה להכשרה גופנית ב"הוועד הלאומי"⁵ תכנית לרהביליטציה של העולים. בדברם על הרהביליטציה התכוונו יוזמי התכנית לפעילות שנועדה להחזיר במידת האפשר את העולים לבריאות, לכושר עבודה ולעצמאות סוציאלית, או במילים אחרות – לשיקום גופני ונפשי של ניצולי השואה. תכנית הרהביליטציה כללה שלושה מרכיבים: שירות רפואי, שהיה אמור לכלול אבחון רפואי, נפשי וניתוחי, טיפולי שניים, תזונה מתאימה, שיכון, הלבשה, יצירת תנאי מגורים ראויים, היגיינה כללית ולבוש מתאים; אימון גופני "מתקן" שיכלול מחזור של אימון גופני ומשחקי תנועה לפחות פעם אחת ביום, במגבלות הרפואיות שמהן סבלו העולים; פעילות נופש ועיסוקים בשעות הפנאי, שהייתה מורכבת ממשחקים שונים ומבילויי נופש על שפת הים, בחורשה, במחנה וכדומה. התכנית הייתה אמורה להיות מיושמת כמעט בכל מקום שבו התרכזו עולים טרם עלייתם ארצה, ולאחר מכן גם בארץ ישראל. בביצוע התכנית נטלו חלק גופים שונים, כגון אונרר"א, הג'וינט, ארגוני הספורט השונים וקופת חולים (Simon, 1946).

בעמודים הבאים אתאר את פעילותה של "ההתאגדות לתרבות גופנית הפועל" בקרב העולים בשנותיה הראשונות של המדינה.

"ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" ופעילותה בקרב העולים בשנותיה הראשונות של המדינה

א. "הפועל" ופעילותה במעברות ובמקומות היישוב של העולים

מספר הספורטאים	ענפי ספורט עיקריים	תאריך הקמתו	שם הסניף
כ-50	כדורעף, כדורסל, כדורגל	1950	ציפורי (ספוריה)
כ-45	כדורסל, כדורעף, התעמלות	1 ביולי 1949	יקנעם
כ-30	כדורעף, התעמלות	1949	טירה
כ-30	כדורעף, כדורסל, התעמלות	1949	תל-חנן
כ-30	כדורסל, כדורעף, אתלטיקה	1949	מושב צפון עתלית
כ-200	שתי קבוצות כדורגל, אתלטיקה, אגרוף, ריקודי עם, קרב מגע	1950	תל-מונד
כ-35	כדורגל, כדורעף	1949	אבן יהודה
38	כדורגל, כדורעף; גם נשים נטלו חלק בפעילות	1950	מושב ינוב
35	כדורגל, כדורעף	1950	מושב בורגתא (אל-בורג)
40	כדורגל, כדורעף	195	נוה - ימין
35	כדורגל, כדורסל, כדורעף	1950	רינת-יה
50	כדורגל, כדורעף, טניס שולחן, אגרוף	28 ביולי 1949	יהוד
30	כדורגל, כדורסל, אגרוף	6 באוקטובר 1949	אור יהודה (סקיה)
כ-30	כדורגל	1949	יד-אליעזר (סרפנד)
60	כדורגל, טניס שולחן, אגרוף	1949	בית דגן
70	כדורגל, כדורעף, התעמלות, אגרוף, טניס שולחן	1950	משמר השבעה (עאזור)
55	כדורגל, התעמלות, אתלטיקה, כדורסל	1950	עקרון
30	כדורגל, כדורסל	1950	מסילת עוז (גבעתי)

נוסף על אלו פעלו סניפים בקריית-שמונה (חלסה), נתיב השיירה, אגרו בנק (חדרה), בית ליד ומשמיע שלום (מסמיה).⁶

ב. "הפועל" ופעילותה בקרב העולים בערים שנכבשו מידי הערבים



נחום שושן (מילשטיין), מפקד הקורס למדריכים מקרב העולים החדשים בשעת שיעור (המקור "גורן כידון", מאוגוסט-ספטמבר 1951, עמ' 18)

שם הסניף	תאריך הקמתו	ענפי ספורט עיקריים
צפת	15 בינואר 1950	כדורגל, כדורסל, כדורעף, התעמלות עקב המרחק ממרכז הארץ התקיימה הפעילות בסניף בהדרכת מדריכים מקומיים
עכו	תחילת שנת 1949	כדורגל, כדורעף, כדורסל, טניס שולחן, ימאות בפעילות השתתפו בני נוער רבים
טבריה	תחילת שנת 1950	כדורגל ובעיקר ימאות
בית-שאן	פברואר 1951	כדורגל
רמלה	26 ביוני 1949	כדורגל, כדורעף, אגרוף, טניס שולחן. נוסף על אלה התקיימה פעילות בעוד ארבעה יישובי עולים באזור: בית עריף, כפר עזריה, מושב מצליח (רמלה ב') ומושב ישרש (רמלה ג'). בפעילות הספורטיבית שהתקיימה בכל הסניפים השתתפו כ-300 ספורטאים בוגרים ובני נוער
לוד	29 ביוני 1949	כדורגל, כדורסל, טניס שולחן, כדורעף, שחייה. הפעילות בענף ספורט זה התקיימה בבריכת השקיה שהייתה באחד הפרדסים והוסבה לשמש ברכת שחייה. בפעילות הספורטיבית השתתפו 70 ספורטאים
בית-שאן	9 באפריל 1950	כדורגל, כדורעף, אטלטיקה, טניס שולחן

ג. "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" ופעילותה בקרב העולים בערים הגדולות וסביבתן

תל-אביב-יפו

ליפו (שנכבשה על ידי צה"ל ב-13 במאי 1948) הובאו בשנים 1948–1953 כ-28,000 עולים (סיקרון, דמוגרפיה). "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" פנתה כבר במהלך הקרבות למחלקת העלייה בוועד הפועל וביקשה תקציב מיוחד להכשרתם של מגרש ספורט בג'בלייה (גבעת עלייה) ואולם רחב ידיים במנשיה בנימוק של "דאגה לנוער ולילדים בקרב העולים שחינוכם הוזנח במשך השנים"⁷. הוועד הפועל נענה לפניית מרכז "הפועל" והקציב סכום כסף להכשרתם של מתקני הספורט ביפו. הפעילות הספורטיבית בסניף "הפועל" במקום החלה רשמית ב-1 בפברואר 1949. בסניף פעלו מחלקות רבות: כדורסל, כדורעף, טניס שולחן, שחייה, התעמלות, ריקודי עם, אגרוף (אלוף "הפועל", תואר קבוצתי לשנת 1950) וכדורגל (קבוצת הבוגרים השתתפה במשחקי ליגה ב'). כמו כן פעלו בסניף קבוצות נוער בכדורסל, כדורעף וטניס שולחן. פעילות זו התבצעה בפיקוחם של שבעה מדריכים. לתפקיד רכז הפעילות הספורטיבית בקרב העולים ביפו מונה בועז רסנר, מי שהיה מהפעילים הבולטים של "הפועל" במחנות שארית הפליטה בגרמניה ועלה ארצה בסוף שנת 1948 עם אחיו צבי, שהיה גם הוא מהפעילים הבולטים של "הפועל" במחנות העקורים.

סניף "הפועל" ביפו פעל במשך כעשרה חודשים כסניף משנה של "הפועל" תל-אביב, אך לאחר שנתגלו חיכוכים בין חברי הסניף ביפו לסניף בתל-אביב הן בנושאים כספיים והן בנושאים מקצועיים, ולאחר שבמרכז "הפועל" הבחינו בפוטנציאל הכמותי והאיכותי של העולים הן מבחינה ספורטיבית והן מבחינה פוליטית, הוחלט שם להקים ועדה מיוחדת וזו המליצה על הפרדת הסניף ביפו מסניף "הפועל" בתל-אביב והפעלתו כסניף עצמאי.⁸ בישיבת מזכירות מרכז "הפועל" שהתקיימה ב-15 בדצמבר 1949 נדונה דרישתם של העולים מבולגריה, שברובם הגדול נמנו עם חברי ההסתדרות ביפו, להתארגן ב"הפועל" כחטיבה עדתית-עצמאית נפרדת. בישיבה הודגש עוד כי הסניף מונה למעלה מ-200 ספורטאים פעילים הדורשים גישה וטיפול מיוחדים. עוד יודגש כאן כי אחד ממאפייני הבולטים של התאגדות "הפועל" בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היה שילובה של ההתאגדות במסגרת פעילותה של ההתאחדות העולמית של ספורט הפועלים הבין-לאומי. פעילות זו כללה בין השאר תחרויות בין-לאומיות בענפי ספורט שונים והשתתפות באולימפיאדות השונות של ספורט הפועלים שהתקיימו למעשה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. בעקבות זאת הקימה התאגדות "הפועל" גם סניפים בארצות אירופה השונות בעיקר במזרח אירופה (גיל, 1977; קאופמן, 1993). בתום ויכוח וחילוקי דעות סוכם "לאפשר לעלייה הבולגרית להתלכד כסניף "הפועל" עצמאי ופתוח לכל חברי ההסתדרות"⁹. לסניף מונה ועד זמני שהורכב מחמישה חברים שייצגו את כלל הזרמים הפוליטיים וכלל העולים בעיר: עסקן עולי בולגריה, מזכיר מפא"י, מזכיר מפ"ם, מזכיר מועצת פועלי יפו ורכז הלשכה הכללית. כמו כן נבחרה ועדה מקצועית בת תשעה חברים בראשותו של בועז רסנר, שתפקידה היה לטפל בכל הנושאים המקצועיים.¹⁰

בסניף פעלה גם קבוצה של רוכבי אופניים שיצאו לטיולים להכרת הארץ. בשנת 1949 השתתפו בפעילויות השונות בסניף כ-250 ספורטאים עולים.¹¹ ב-12 ביוני 1950 נפתח עוד סניף של "הפועל" בגבעת עלייה (ג'בליה). הסניף מנה בשנת 1951 כ-200 ספורטאים מקרב העולים הבוגרים ובני הנוער שהיו פעילים באלה: כדורגל, כדורעף, כדורסל, אתלטיקה וטניס שולחן.¹² ב-16 בפברואר 1950 נפתח סניף של "הפועל" גם בכפר סלמה (שלם), ופעלו בו ארבע מחלקות: כדורגל, אגרוף, התעמלות ואתלטיקה. את הפעילות בסניף ריכזו שלושה מדריכים שעבדו בשיתוף פעולה עם הסניף שבשכונת התקווה. בשנת 1951 נוספה לסניף גם מחלקת כדורעף. כמו כן נבנה במקום גם צריף ששימש מועדון שבו יוכלו להיפגש חברי "הפועל" במקום ולקיים פעילות תרבותית ופוליטית.¹³ במקום החלה לפעול בסוף שנת 1951 גם קבוצת נערים בכדורגל נוסף על קבוצת הבוגרים. בחודש פברואר 1950 נבחנה אפשרות לפתוח סניף חדש של "הפועל" בקרב העולים שישבו בגבעת עמל (ג'מוסין).¹⁴ ענפי הספורט שבהם הצטיינו העולים מיפו היו אגרוף, טניס שולחן, כדורעף וכדורסל. בשנת 1950 הוחלט לקיים את משחקי חצי הגמר והגמר של אליפות "הפועל" בכדורעף ביפו ובעכו. הנימוקים היו אלה:

1. "לתת הזדמנות לסניפי "הפועל" של העולים החדשים, להראות את הישגינו בענפים אלה";¹⁵

2. לקיים את המשחקים דווקא באותם מקומות שבהם התקיימה פעילות אינטנסיבית בענפי ספורט אלה.

תחום נוסף שבו התקיימה פעילות רחבה בקרב העולים בסניפי "הפועל" ביפו היה ענף הימיה. גלי העלייה הגדולה של ראשית שנות החמישים חייבו את הכשרתם של עוד ימאים לצי הישראלי. במרכז "הפועל" ראו בעולים החדשים שישבו בעיקר בערים שבהן היה אפשר לקיים הכשרה זו – טבריה, עכו ויפו – פוטנציאל איכותי לענף זה.¹⁶ לשם כך הוקצה בשנת 1950 שטח מיוחד בנמל יפו, שבו היה אפשר לאחסן את הסירה ששימשה לאימונים, ובו היה אפשר לקיים את פעילות ההדרכה לעולים.

עולים רבים עסקו גם באגרוף, בין השאר משום שהעיסוק בספורט זה עזר לדעתם של מנהיגי "הפועל" לפיתוח תכונות אופי שהיו חשובות דווקא לעולים החדשים, כגון כיבוש הפחד, פיתוח האומץ והרצון לקרב. כל אלה יכשירו לדעתם את העולים "לפגוש את הסכנה בעיניים פקוחות, בלי מורד לב... כל זה חשוב לצעירי ארצנו לקראת המבחנים העולים לבוא בדרך חייהם ויצירתם. אנו מחויבים בזה למעננו ולמען מפעלנו".¹⁷ כלומר, העיסוק באגרוף נועד אפוא לדעתם של אנשי "הפועל" להכשיר את העולים החדשים הן לביצוע משימות לאומיות והן לביצוע משימות פנימיות "מיוחדות" בשירות ההסתדרות ומפא"י. סניפים נוספים של "הפועל" נפתחו במעברת בת-ים ובמעברת יד המעביר.¹⁸ במחצית השנייה של שנות ה-50 נפתחו סניפים של "הפועל" גם בשיח' מוניס, עבר הירקון וקריית שלום.¹⁹

חיפה וסביבתה

בשנים 1948–1953 התיישבו בחיפה 18,000 עולים (סיקרון, דמוגרפיה). את הפעילות הספורטיבית שם בקרב העולים ניהל צבי רסנר. עיקר הפעילות נעשתה דווקא במעברות ובמקומות היישוב סביב חיפה, כגון בית שערים, יקנעם, כפר חסידים.²⁰ עוד סניפים של ה"פועל" נפתחו בטירה, במחנה דוד, כפר אתא, קריית עמל, כורדני ובת גלים.²¹ במחצית השנייה של שנות ה-50 התרחבה פעילות ה"פועל" בקרב העולים באזור חיפה וכללה כ-30 סניפים, בין השאר באזור הגליל המערבי, עכו, נהריה ויישובי עולים קטנים יותר.

ירושלים וסביבתה

בשנים 1948–1953 נקלטו בירושלים וסביבתה כ-8,000 עולים (סיקרון, דמוגרפיה). בדומה לשאר חלקי הארץ גם שם החלה הפעילות בסניפי ה"פועל" בקרב העולים מיד עם בואם לעיר. שני הסניפים הראשונים נפתחו בחודש פברואר 1950 בקטמון ובעין כרם והם פעלו כסניפי משנה של סניף ה"פועל" המרכזי בעיר.²² בסניף ה"פועל" בקטמון פעלו ארבע מחלקות: התעמלות, אגרוף, אתלטיקה וכדורעף, ואילו בסניף ה"פועל" בעין כרם פעלו מחלקות אתלטיקה, אגרוף, כדורסל וטניס שולחן. בשנת 1951 נפתחו סניפים של ה"פועל" גם בשכונת היובל וביישובי פרוזדור ירושלים.²³

שנת 1954 סימלה נקודת מפנה כפולה בפעילותו של סניף ה"פועל" בירושלים בעניין העולים: הראשונה הייתה הרחבת הפעילות לכיוון יישובי הפרוזדור: צובה, כיסלון ואשתאול,²⁴ והשנייה הייתה השקעה בתשתיות. ואכן בבית שמש, עמינדב ומקומות אחרים הוקמו מגרשי כדורסל מוארים כדי לקיים בהם פעילות ספורטיבית גם בשעות החשכה ובכך להאריך את שעות הפעילות. בשנת 1956 פעלו 15 סניפים של ה"פועל" ביישובי העולים בפרוזדור ירושלים.²⁵

ד. פעילויות ספורט נוספות בקרב העולים בשנותיה הראשונות של

המדינה

ימי ספורט

כבר בעיצומה של מלחמת השחרור הוחלט במרכז ה"פועל" לקיים כינוס ספורטיבי שיהיה מיועד לעולים חדשים בלבד. בחזר של מזכירות מרכז ה"פועל", שנשלח לכל סניפי ה"פועל" ולמועצות הפועלים בכל רחבי הארץ, הודגשה חשיבותו הרבה של הכינוס לעולים הן מבחינה חברתית: "הכינוס יסייע לקליטתם בארץ", והן מבחינה פוליטית ואידיאולוגית: "הכינוס יקרם לרעיונות ספורט הפועלים ומפלגות הפועלים".²⁶ הכינוס לא יצא בסופו של דבר אל הפועל משום שאי אפשר היה לקיימו בעת הקרבות. לקראת סיומה של שנת 1952 הוחלט במרכז ה"פועל" להקים שתי קבוצות בכדורסל ובטניס שולחן שתהיינה למעשה נבחרות ה"פועל" של העולים במעברות. התחרות הראשונה התקיימה ב-22 בנובמבר 1952. בד בבד התקיימו תחרויות על גביע ה"פועל" למעברות בכדורעף ובטניס שולחן לבוגרים ובני נוער. בדוח על הפעילות שהוגש למרכז ה"פועל" צוין: "המפעל הזה היה מפעל של בוגרים נלהבים".²⁷ כמו כן החלו סניפי ה"פועל" במעברות וביישובי העולים להשתתף באליפות

"הפועל" ובאליפויות ישראל בענפי ספורט שונים. בליגה השלישית לכדורגל (ליגה ג') שיחקו קבוצות "הפועל" ממעברות בית ליד, בני ברק, טירה, קדימה וקריית אונו. בליגה לנוער שיחקו קבוצות "הפועל" ממעברות הרצלייה וראשון לציון מזרח. והיו בהם גם זוכים: בתואר אלוף ישראל באגרוף במשקל בינוני לשנת 1953 זכה חיים נעסה מסניף "הפועל" שבמעברת סקיה ב' (אור יהודה). ובטניס שולחן זכו שתי שחקניות מסניף "הפועל" שבמעברת באר-יעקב במקומות הראשונים בכל התחרויות הארציות. ב-18 באפריל 1953 נערך בפתח תקווה מרוץ שדה מיוחד לספורטאי המעברות. במקומות הראשונים זכו אתלטים ממעברת סקיה ב'. כן התקיימו תחרויות בכדורעף ובהן זכו בבכורה הקבוצות מסניפי "הפועל" שבמעברות גבעת ברנר וחולון.²⁸ גולת הכותרת של מפעלי הספורט שארגנה "הפועל" ליישובי העולים היה יום ספורט שהתקיים במעברת סקיה א' (אור יהודה) בחג השבועות 20 במאי 1953. זכות ההשתתפות ביום הספורט ניתנה לעולים חדשים בלבד,²⁹ והשתתפו בו כ-500 ספורטאים מ-22 מעברות ומשני יישובי עולים. הכינוס עצמו זכה להדים רבים בעיתונות הספורט של אותה תקופה.³⁰ בשבת ה-29 באוגוסט 1953 התקיים יום ספורט למעברות ויישובי העולים במושב העולים ינוב א' שבשרון והשתתפו בו רבים מסניפי "הפועל". תכנית האירוע כללה תחרויות בכדורעף, מרוץ שדה, מפגן התעמלות, ג'יו ג'יטסו, אקרובטיקה ותחרות אגרוף.³¹ יום ספורט נוסף לסניפי "הפועל" במעברות וביישובי עולים התקיים ב-13 בנובמבר 1954 בקריית אונו. ביום הספורט השתתפו מאות ספורטאים עולים: ביום הספורט התקיימו תחרויות בענפי ספורט שונים: תחרויות בזק בכדורעף וכדורסל, טניס שולחן, קליעה למטרה ברובה בעל קליבר זעיר במטווח מיוחד שהוכן לצורך זה, מחננים ואתלטיקה. בתום התחרויות נערך מפגן התעמלות בהשתתפותם של כ-300 ילדים וילדות.³² בסיומו של יום הספורט נערך משחק כדורגל בין נבחרת הדרום של "הפועל" לנבחרת המעברות באזור תל-אביב. על החשיבות הרבה שייחסו במרכז "הפועל" לפעילות הספורטיבית בקרב העולים ועל המניעים לפעילות זו אפשר ללמוד גם מהכתוב: "כמובן שסניפי 'הפועל' במעברות אינם מבחינה אירגונית אותן היחידות כמו סניפי 'הפועל' בערים, במושבות ובכפרים. כ-70% מאנשי המעברות אינם עובדים ו/או עובדים בעבודות בלתי קבועות והם מטופלים במשפחות גדולות. רמת החיים היא נמוכה מאוד ומלחמת החיים המתמדת ואי השקט הנפשי המלווה אותם בחיי ההסתגלות מביאים את אנשי המעברות גם לחוסר העזה הגובלת עם רגשי נחיתות וחולשה. ברור כי הספורט וההכשרה הגופנית הן התרופות הבדוקות לתופעות מעין אלה. "הפועל" המאפשר להם את הפעולה הספורטיבית מביא לחיזוקם של אנשי המעברות וישור גוום יותר מאשר כל פעולה אחרת בין אם מטעם ההסתדרות או מחוצה לה".³³

כינוסים

בינואר 1955 תוכנן כינוס ספורט ארצי של סניפי "הפועל" ביישובי העולים. מועד הכינוס נקבע לפסח של אותה שנה ביפו, לציון סיום שלוש שנים של פעילות אינטנסיבית במעברות וביישובי העולים.³⁴ המארגנים קבעו כי בחודשים ינואר-מרס יתקיימו משחקים מוקדמים בכדורגל, כדורעף וכדורסל בין סניפי "הפועל" ביישובי העולים ובמעברות על גביע העליות,

ומשחקי הגמר ייערכו במועד הכינוס. כמו כן תכננו מארגני הכינוס לקיים נשף חגיגי בערב הפתיחה של הכינוס, שיכלול תהלוכה המונית ברחובות תל-אביב-יפו, מפגן התעמלות המוני ומרוץ רחובות למרחק של 3 ק"מ בהשתתפותם של מאות רצים מיישובי העולים והמעברות.³⁵ הכינוס לא יצא לפועל בסופו של דבר. לעולים הוקדש מקום מיוחד גם בכינוס השישי של "הפועל", שהתקיים בין ה-10 ל-17 במאי 1956. בכינוס התקיימה תחרות בזק בכדורגל על מגרש "הפועל" תל-אביב בהשתתפותן של 12 קבוצות מיישובי העולים על גביע יישובי העולים.³⁶

הקמת סל"ע (ספורט לעולים)

בשנת 1955 הוקם, ביזמה משותפת של הסוכנות היהודית והמרכז לתרבות וחינוך של הוועד הפועל, גוף לפעולה ספורטיבית ביישובי העולים שנקרא: סל"ע-ספורט לעולים. הרעיון להקמת סל"ע היה של אנשי ה"התאגדות לתרבות גופנית" הפועל" שפנו בתחילת שנת 1955 לראשי ההסתדרות וביקשו את עזרתם "להקמת מוסד משותף להחדרת הפעולה הספורטיבית בקרב העולים, ע"י הקמת סניפים, ציודם והכוונתם"³⁷ ואכן, הוקם המוסד כאמור. התקציבים לקיום הפעילות הגיעו מהוועד הפועל של ההסתדרות, הסוכנות היהודית והממשלה, ואילו אנשי "הפועל" היו אמורים לקבוע את התכנית המעשית לפעילותו של המוסד. ב"הפועל" תלו תקוות רבות, בעיקר מבחינה כלכלית, בגוף החדש שהוקם משום שעד אז נשאה "הפועל" כמעט לבדה בנטל הכספי של הפעילות בקרב יישובי העולים. מטרת סל"ע הייתה לארגן פעולה ספורטיבית סדירה ושיטתית ביישובי העולים, לבסס אותה ולעודדה על ידי הקמת מתקנים, הכשרת מדריכים מקרב נוער היישובים והמעברות ואספקת ציוד ומכשירי ספורט. ראשון המפעלים של סל"ע היה קורס למדריכים ביישובי העולים, שנפתח בחולון ב-12 באוגוסט 1955.³⁸ פעילותו של סל"ע נתקלה בקשיים רבים בעיקר כלכליים שלא הותירו בידי אנשי "הפועל" בררה אלא לפנות לזלמן שז"ר, שהיה אז היו"ר בפועל של הסוכנות היהודית. אנשי "הפועל" נפגשו עמו באפריל 1956 וביקשו את עזרתו בהגדלת תקציבה של סל"ע.³⁹ ב-28 בספטמבר 1956 התקיימה פגישה נוספת בין הצדדים, ובמהלכה סוכם כי הסוכנות תגדיל את תקציבה למימון פעולותיו של סל"ע. פעילות סל"ע פסקה בהדרגה בשנת 1958.⁴⁰

הקורסים להכשרת מדריכי ספורט מקרב העולים

בשנים הראשונות לקום המדינה הוכשרו אלפי עולים על ידי "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" להיות מדריכי ספורט בקורסים שהתקיימו מטעמה (פורמן, 2008).

סיכום

נושא השתתפותם של ארגוני הספורט בכלל וה"התאגדות לתרבות גופנית – הפועל", ארגון הספורט הגדול במדינה, בפרט בתהליכי קליטתם של העולים בשנותיה הראשונות של המדינה ובהתמודדותם עם הקשיים שעמדו בפניהם לאור התיאוריות הסוציולוגיות המקובלות, לא נדונה עד עתה כלל במחקר הסוציו-היסטורי. מחקר זה הוא למעשה ניסיון ראשון מסוגו להתמודד עם בעיה זו, לבחון ולבדוק את המניעים שהביאו לפעילותה של התאגדות "הפועל" בקרב העולים, את היקפה של הפעילות ואת מידת הצלחתה לאור התיאוריות המקובלות. המסקנות העיקריות שעולות מניסיון זה הן אלה:

1. נוסף על הרצון לשפר ולהיטיב את מצבם של העולים היו עוד מניעים לפעילותה של התאגדות "הפועל" בקרב העולים.
2. הפעילות הספורטיבית בקרב העולים הייתה רחבת ממדים וכללה כ-100 סניפים ואלפים רבים של עולים.
3. פעילות זו לא שיפרה את מצבם של העולים ככלל, אלא אך של מעטים בהם. עובדה זו מחזקת למעשה את התיאוריות הסוציולוגיות המקובלות, ובמיוחד את תיאוריית הקונפליקט.

הערות

1. המכון לחקר תנועת העבודה והחלוץ ע"ש פנחס לבון, להלן, מ.ל. "הפועל" בין מועצה למועצה, דו"ח מפעילות ההתאגדות, מאי 1944 - אפריל 1949 "המשבר הארגוני הגיע לשיאו בשנים 1945 - 1949" 4. להלן, מ.ל.
2. מ.ל, IV 244.483, מכתב ממרכז "הפועל" למשקי עמק חפר והשומרון, מ-20 בינואר 1949.
3. מ.ל, "הפועל" 1953, ינואר 1954, עמ' 48, פעולות "הפועל" במעברות, ללא ציון שם המחבר.
4. מ.ל, IV 244.247, "תוכנית הפעולה ל"הפועל" לחצי שנה עד פסח תש"ט מ-10 בנובמבר 1948, שם, שם, עמ' 26. מכתב ממרכז "הפועל" לוועדה המרכזת מ-1 בפברואר 1949 מ.ל, IV.244.483. פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל מ-23 בפברואר 1950, עמ' 4. פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל מ-21 במרץ 1951, עמ' 11-12, ראה מ.ל, IV 208.8145, מכתב ממרכז "הפועל" לוועדה המרכזת מ-12 באוגוסט 1956: "מול פעולתם של תנועת החרות והציונים הכללים באמצעות בית"ר ומכבי, יש להקים כוח הסתדרותי מלוכד (גם באמצעות פלוגות הסדרן) במסגרת סניפי 'הפועל' ביישובי העולים..." במכתב הועלתה הצעה להקים את פלוגות הסדרן ביישובי העולים על מנת לפגוע בכל מי שדעותיו הפוליטיות שונות בעיקר בחברי תנועת החרות והציונים הכלליים. פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל מ-2 במרס 1958, עמ' 143: "הפועל" זהו הכלי היחיד שדרכו אפשר להגיע לשכבות הנחשלות ולהציל נוער מצירפוני חרות..."
5. המחלקה להכשרה גופנית הוקמה בשנת 1939 לפי הצעותיהם של ד"ר אברהם כצנלסון וד"ר עמנואל סימון ופעלה במסגרת הוועד הלאומי. מחלקה זו הייתה למעשה המוסד הממלכתי הראשון לחינוך הגופני בארץ. תפקידיה היו 1. הכשרת מורים ומדריכים לחינוך הגופני; 2. ארגון השתלמויות; 3. הוצאת ספרות מקצועית בנושא הספורט; 4. דאגה לבריאות; 5. טיפול בנושא הסברה ותעמולה. ראו: הארכיון ע"ש צבי נשרי במכון וינגייט, AD 2.2.33.
6. ראה, מ.ל, IV.244.706, והרי הפרטים על הסניפים בריכוזי העולים החדשים מ-3 בינואר 1951. IV 244.706, דיווח ממרכז הפועל למחלקה להכשרה גופנית מ-8 בדצמבר 1949. IV.244.581, דיווח ממרכז הפועל למחלקה להכשרה גופנית מ-11 בפברואר 1951. IV.244.630, "דוח על הקמת סניפי הפועל במושבי העולים, ללא תאריך" כנראה מחודש יוני 1951.
7. מ.ל, IV.244.243, פרוטוקול ישיבת המזכירות, מ-19 בספטמבר 1948. מ.ל, IV.244.243, מכתב ממרכז "הפועל" למחלקת העלייה בוועד הפועל מ-22 בספטמבר 1948. גורן כידון, אוקטובר, 1949, עמ' 6. "סניף 'הפועל' בתל-אביב, מתוך תזכיר שהוגש למועצת פועלי תל-אביב. "בהקמת סניף יפו הושקעו כספים ניכרים

- וכוחות רבים, התגברנו על מכשולים קשים וגדולים והצלחנו לרכז נוער מהעולים החדשים. לאחר ביסוסו הועבר ניהול הסניף לחברים מקומיים ואנו מוסיפים לתמוך בעצה ובמעשה בסניף החדש".
8. מ.ל, IV.244.588, מכתב ממרכז "הפועל" לוועד הפועל, המחלקה תרבות לעולה מ-19 באוגוסט 1949.
9. מ.ל, IV.244.301, מצב זה נשאר בעינו עד לסוף שנת 1953, אז ביקשו אנשי הסניף ביפו לשוב ולהתאחד עם סניף "הפועל" תל-אביב.
10. מ.ל, IV.244.588, מרכז "הפועל" – אינפורמציה לחברי המזכירות מ-21 באוגוסט 1949.
11. מ.ל, IV.244.588, מכתב ממרכז "הפועל" למדור לתרבות העולה בוועד הפועל מ-26 ביולי 1949. שם, שם, מכתב ממרכז "הפועל" למדור לתרבות העולה בוועד "הפועל" מ-19 באוגוסט 1949. שם, שם, מכתב ממרכז הפועל למועצת פועלי תל-אביב-יפו, ועד פועלי יפו מ-21 באוגוסט 1949.
12. מ.ל, IV.250.296, מכתב למזכירות מועצת פועלי תל-אביב-יפו. סקירה על הסניף בגבעת עלייה מ-3 ביוני 1951.
13. מ.ל, IV.250.296, סקירה מוגשת למועצת פועלי תל-אביב-יפו על פעילות סניף "הפועל" בסלמה-ספורט, כנראה בינואר 1952.
14. מ.ל, IV.244.301, מכתב ממרכז "הפועל" לסניף "הפועל" בתל-אביב מ-23 בפברואר 1950.
15. מ.ל, IV.244.455, מכתב מדב פרוסק במרכז "הפועל" לסניפי "הפועל" בתל-אביב, גבעת חיים, חיפה, חולון, מזרע, משמר העמק, יפו ועכו מ-19 בפברואר 1950.
16. מ.ל, IV.244.302, מכתב ממרכז "הפועל" לח' יבנאיאלי הקרן לעבודה עברית בוועד הפועל מ-27 באפריל 1949. מ.ל, IV.244.588, מכתב ממרכז "הפועל" למחלקת תרבות לעולה בוועד הפועל מ-26 ביולי 1949: "הוועדה הימית המרכזית עושה מאמצים כדי לספק סירות ליפו ולעכו להקים שם פלוגות ימיות"...
17. "עוזנו", תש"ח.
18. מ.ל, IV.244.579, מכתב ממועצת פועלי תל-אביב-יפו, לוועד הפועלים בת-ים מ-6 בספטמבר 1951. מ.ל, IV.244.705, מכתב ממרכז "הפועל", לוועדת הדיור המרכזית בסוכנות היהודית מ-20 באוגוסט 1951. ובו ביקשה למצוא דיור למדריך הספורט נעסה שהועבר ממעברת כוכב (אור יהודה) למעברת בת-ים. מ.ל, IV.44.581, מכתב ממרכז "הפועל" למחלקה להכשרה גופנית, הקריה תל-אביב מ-5 בפברואר 1951. גורן כידון, 3 במרס 1951, "במרכז ובסניפים – הפעולה במעברות", עמ' 15.

19. מ.ל, "הפועל" 1956, עמ' 16. א' שטיין. ל' קופרשטיין (עורכים), מערכות פועלי תל-אביב-יפו, תל-אביב, 1957, עמ' 329. ראה גם, מ.ל, IV.250.298. מכתבו של ז' קלזון מנהל המחלקה לשכונות מתאריך 7 ביולי 1957 למחלקה להכשרה גופנית בירושלים ובו בקשה להקצבה כספית עבור הפעילות הספורטיבית בשיח' מוניס וגבעת עמל "המיושבות עולים חדשים ומאוכלסות בנוער רב" ההדגשה במקור "עד כה אורגנו קבוצות להתעמלות, לאיגרוף, לכדורסל ולריקודי עם".
20. מ.ל, IV.250.27.5.136, מכתב מס' 479 מ-2 במאי 1951 "ההתאגדות לתרבות גופנית "הפועל", סניף חיפה, למרכז "הפועל". במכתב מבקש מזכיר נוער "הפועל" בחיפה להקצבה כספית ממחלקת העלייה בוועד הפועל לשם קיום פעילות ותשלום למדריכים שיארגנו את הפעילות הספורטיבית בקרב נוער "הפועל" בארבעת ריכוזי העולים.
21. שם, שם, מכתב בחתימתו של א' רכס, מ-11 ביוני 1951. אותו מכתב נמצא גם במ.ל, IV.208.10905 מ-20 ביוני 1951. במכתב התייחסות גם לסניף "הפועל" בנהריה. מ.ל, IV.208.10906, מכתב ממרכז "הפועל" למחלקה לארגון בוועד הפועל, "פעולותינו במעברות". במכתב מוזכרים שני סניפים של "הפועל" שנפתחו במעברות באזור הצפון, כורדני וקריית שמואל. המכתב מתאריך 16 בינואר 1951. מ.ל, IV.244.705, מכתב ממרכז "הפועל" לחבר ראושניץ בסניף "הפועל" בכורדני מ-21 באוגוסט 1951. במכתב נמסרה אינפורמציה על עיכוב בהעברת ההקצבה הכספית לסניף. מ.ל, IV.244.707, השתתפות מועצות הפועלים בהחזקת סניפי "הפועל" מ-2 בדצמבר 1951. במעברות פעלו שני מדריכים מטעם "הפועל", מ.ל, IV.244.706 מכתב ממרכז "הפועל" לסניף "הפועל" חיפה מתאריך 17 בינואר 1951.
22. "סניף "הפועל" בירושלים הקים שני סניפי משנה בקטמון ובעין כרם. "סניפים חדשים אלה ירכזו בעיקר עולים חדשים". גורן כידון, פברואר, 1950, עמ' 22, "על המצב בסניפי "הפועל". ראה גם, גורן כידון, ינואר, 1951, עמ' 3. מ.ל, IV.244.639, מכתב ממרכז "הפועל", למרכז התרבות וההסברה בוועד הפועל, מ-30 במרס 1951 ובו בקשה להקצבה כספית בשביל סניף "הפועל" בעין כרם.
23. מ.ל, IV.244.630, דיווח ממרכז "הפועל" לגזברות הוועד הפועל מ-25 ביוני 1951.
24. הארכיון הציוני המרכזי, S.61.288, מכתב מר/ 4 / 2 - 1576 מ-24 בנובמבר 1953 ממרכז "הפועל" לסוכנות היהודית בירושלים. במכתב פורטו הפעילויות הצפויות לקראת שנת 1954. במכתב נכללה גם בקשה לסיוע כספי בשביל פעילויות ספורט בקרב העולים החדשים.
25. מ.ל, "הפועל" 1956, עמ' 16.
26. מ.ל, IV.244.243, חוזר מס', 10, הוועד המרכזי, "ההתאגדות לתרבות גופנית "הפועל" מ-30 בספטמבר 1948.

27. מ.ל, IV.244.871, פרוטוקול מס' 32, (136), מ-23 בנובמבר 1952.
28. מ.ל, "הפועל" 1953, הוועד המרכזי, ינואר 1954, עמ' 49-50.
29. מ.ל, IV.250.136, תקנון יום הספורט מ-4 במאי 1953. "יכולים להשתתף בתחרויות רק חברים המתגוררים במעברות ויישובי העולים". המקצועות שבהם היה אפשר להשתתף ביום הספורט היו תחרויות בזק בכדורגל לבוגרים ונוער, כדורעף לבוגרים ונוער, תחרויות ראוה באגרופ ובטניס שולחן, מפגני קבוצות בהתעמלות וריקודי עם ותחרות קבוצות במשיכת חבל. יש לציין כי חלק ממקצועות האתלטיקה לנוער היו מיועדים גם לבנות, למשל הדיפת כדור ברזל, קפיצה למרחק וריצת 60 מ'.
30. מ.ל, ספורט לעם, מס' 35, מ-24 המאי 1953, עמ' 4, ספורט לעם, מס' 36, מ-31 במאי 1953, עמ' 6. "הפועל" 1953, עמ' 4. בתחרויות הבזק בכדורגל השתתפו 22 קבוצות בוגרים מסניפי "הפועל" במעברות וביישובי העולים: בית ליד, סקיה א', באר-יעקב, קדימה, בני ברק א', בני ברק ב', רבסיה, כפר נחמן, קריית אונו, נהריה, סקיה ב', באר-יעקב, הדר יוסף, מזרח ראשון לציון, כפר ענה ותלפיות. בטורניר זכתה במקום הראשון הקבוצה ממעברת בית ליד לפני הקבוצה ממעברת סקיה א'. בבכורה שבקבוצות הנוער זכתה הקבוצה ממעברת מזרח ראשון לציון לפני הקבוצה ממעברת סקיה א'. בתחרויות הכדורעף השתתפו 14 קבוצות "הפועל" מהמעברות ויישובי העולים. מקרב הבוגרים השיגה מקום ראשון הקבוצה ממעברת נחלת יהודה לפני הקבוצה ממעברת קריית אונו, ובקרב קבוצות הנוער הקבוצה ממעברת פתח תקווה לפני הקבוצה ממעברת נהריה. כן נכלל בתכנית של יום זה מפגן התעמלות בהשתתפותם של כ-60 ילדים ממעברת סקיה א' ו-ב', כפר ענה וחיריה. כמו כן התקיימו תחרויות ראוה באגרופ ובריקודי עם.
31. מ.ל, "הפועל" 1953, עמ' 50. ארכיון מכון וינגייט ע"ש צבי נשרי, 5.10/25, הזמנה ליום הספורט.
32. מ.ל, ספורט לעם, מס' 7 מ-14 בנובמבר 1954, עמ' 6.
33. מ.ל, "הפועל" 1953, עמ' 48.
34. מ.ל, IV.244.872, פרוטוקול מס' 37, (1) מ-2 בינואר 1955. מ.ל, IV.244.872, פרוטוקול מס' 7 מ-27 בפברואר 1955.
35. מ.ל, IV.244.872, פרוטוקול מס' 37 (1) מ-2 בינואר 1955, פרוטוקול מס' 7 מ-27 בפברואר 1955. על תכנית הכינוס ראה ארכיון מפלגת העבודה ע"ש משה שרת בית ברל, מפ' 19-118 מ-10 בינואר 1955 ומ.ל, IV.208.8145, מכתב ממרכז "הפועל" למרכז לתרבות וחינוך בוועד הפועל, מפ' 19-311 מ-25 בינואר 1955.
36. מ.ל, ספורט לעם, מס' 34 מ-13 במאי 1956, עמ' 1. בגביע זכתה קבוצת "הפועל" רמלה.

37. מ.ל, IV.208.8145, תזכיר להארת בעיות התקציב ממרכז "הפועל" לראשי ההסתדרות, מר/4/2 – 101 מ-9 בינואר 1955.
38. מ.ל, ספורט לעם מ-26 ביוני 1955, עמ' 6. ספורט לעם, מ-14 באוגוסט 1955, עמ' 2. דף לפעילים מס' 1, ספטמבר, 1955.
39. מ.ל, IV.208.8145, מכתב ממרכז "הפועל" מר/2/16/2160 לזלמן שז"ר מ-14 ביוני 1956.
40. מ.ל, "הפועל" 1957, עמ' 2-3. "הפועל" 1958, עמ' 3. הפעילות פסקה בעיקר עקב קשיים כלכליים.

רשימת המקורות

- אלתרמן, נ. (2000). **הטור השביעי (ריצתו של העולה דנינו)**. עמ' 100-101. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בן-פורת, א. (2003). **כדורגל ולאומיות**. תל-אביב: רסלינג.
- בר-יוסף, ר., ופדן, ד. (1964). עדות המזרח בגיבוש המעמדי של ישראל. **מולד**, י"ב, נובמבר, 516-504.
- ברקאי, ח. (תש"ן). **ימי בראשית של המשק הישראלי**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- גיל, ע. (1977). **פרקים בתולדות תנועת ספורט הפועלים היהודית באירופה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם**, סדרת המונוגרפיות של מכון וינגייט, (מס' 3). נתניה: מכון וינגייט לחינוך גופני.
- דריבין, ר. (1968). תרומת ביה"ס ללימוד נורמות. **מגמות**, ט"ז, 136-115.
- הכהן, ד. (עורכת) (תשנ"ח). **קיבוץ גלויות עלייה לארץ ישראל**. ירושלים: יד יצחק בן צבי מרכז זלמן שז"ר, עמ' 285-315.
- טיר, מ. (2000). **רלף קליין**. תל-אביב: אלפא.
- יוגב, א., ואילון, ח. (1988). השפעת הרקע העדתי והסטטוס החברתי על מסלול הלימודים העל ייסודי. **מגמות**, י"ד, 139-120.
- ליסק, מ. (תשנ"ט). **העלייה הגדולה בשנות ה-50, כישלונו של כור ההיתוך**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- ליסק, מ. (תשמ"ז). מדיניות העלייה בשנות ה-50, כמה היבטים ארגוניים והשלכותיהם החברתיות, בתוך מ. נאור (עורך), **עולים ומעברות 1948-1952, מקורות, סיכומים, פרישות נבחרות וחומר עזר** (עמ' 9-18). ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- ליסק, מ., והורביץ, ד. (1977). **מיישוב למדינה**. תל אביב: עם עובד.
- ליסק, מ. (תשנ"ו). **א"י הראשונה וא"י השנייה**. בתוך ד. עופר (עורכת), **בין עולים לוותיקים** (עמ' 1-19). ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- סימון, א. (1953). על מבנה החינוך היסודי בעיר עולים אחת. **מגמות**, ד, 390-383.
- סימון, א. (1957). על הישגיהם הלימודיים של ילדי עולים בנגב. **מגמות**, ח, 368-343.
- סיקרון, מ. (2004). **דמוגרפיה**. ירושלים: כרמל.
- פורמן, ב. (2008). ההתאגדות לתרבות גופנית "הפועל" והקורסים להכשרת מדריכי ספורט מקרב העולים בראשית שנותיה של המדינה. **מורשת ישראל**, 5, 176-159.

פורמן, ב. (2005). **ההתאגדות לתרבות גופנית הפועל ומעורבותה בקליטת עלייה בשנים 1960-1946**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.

פייגין, נ., והנגבי, ר. (2004). תרומת הספורט לביה"ס כארגון. בתוך נ' פייגין ור' לידור (עורכים), **זה רק ספורט** (עמ' 50-68). אוניברסיטת תל-אביב: הוצאת רמות.

קאופמן, ח. (1993). **"הפועל" בתקופת המנדט 1923-1936**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה.

Boyle, R. (1963). **Sport-mirror of American life**. Boston: Little Brown.

Broh, A. (2002). Linking extracurricular programming to academic achievement who benefits and why? **Sociology of Education**, **75**, 69-91.

Callahoun, D. (1987). **Sport culture and personality**. Champaign, IL: Stipes Publishing Company.

Coakley, J. (1993). Socialization and sport In R. Singer, M. Murphey & K. Tennant. (Eds), **Handbook of Research on Sport Psychology** (pp. 571-586). New York: Macmillan press.

Coleman, J. (1961). Athletics in high school. **Annals of the American Society of Political and Social Science**, 20-43.

Durkheim, E. (1956). **Education and sociology**. Illinois: Free press Glencoe.

Eitzen, S. (1992). Sport and ideological contradictions: Learning from the cultural framing of Soviet values. **Journal of Sport and Social Issues**, **16**, 145-149.

Feigin, N. (1994). Participation in high school competitive sport subversion of school mission or contribution to academic goals? **Sociology of Sport Journal**, **11**, 211-230.

Harris, O. (1991). Athletics and academic contrary or complementary activities. In G. Jarvie (Ed.), **Sport racism and ethnicity** (pp. 124-150). London: Falmer Press.

Hobsbawm, E. (1992). **Nation and nationalism since 1780**. New York: Cambridge University Press.

Kleiler, D., & Robert, G. (1981). The effects of sport experience in the development of social character an explanatory investigation. **Journal of Sport and Psychology**, **3**, 11-22.

-
- Loy, J., & Ingham, A. (1973). Play games and sport in the psychosocial development of children and youth. In G. Rarick (Ed), **Physical activity human growth and development** (pp. 257-302). New York: Academic Press.
- Loy, J.W., & Kenyon, G.S. (Eds) (1969). **Sport culture and society**. Toronto, Canada: MacMillan.
- Luschen, G., & Sage, G, (1981). (Eds). **Handbook of social science of sport** (pp. 404-405). Champaign, IL: Stipes Publishing Company.
- Marsh, W. (1993). The effects of participation in sport during the last two years of high school. **Sociology of Sport Journal**, **10**, 28-43.
- Scott, J. (1971). **The athletic revolution**. New York: Free press.
- Simon, E. (1946). Physical rehabilitation and immigration. **Hahinuch Hagufany**, **12**, 22-26 (Hebrew).
- Williams, R. (1964). **Strangers next door**. New Jersey: Prentice-Hall.
- Williams, R. (1977). **Mutual accommodation**. Minneapolis: Minnesota Press.

ארכיונים

המכון לחקר תנועת העבודה והחלוץ על שם פנחס לבון, תל אביב.

הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים.

הארכיון לחינוך גופני על שם צבי נשרי, מכון וינגיט.

עיתונות ספורט ועיתונות פירודית של מרכז הפועל

גורן כידון

"הפועל"

ספורט לעם

עוזנו

* מאמר זה הינו פרק בדיסרטציה שראתה אור בינואר 2005 במחלקה לתולדות ישראל באוניברסיטת בר-אילן. הדיסרטציה נכתבה בהדרכתה של פרופ' יהודית באומל-שוורץ בנושא: "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" ומעורבותה בקליטת העלייה בשנים 1946-1960".

המדרשה לחינוך גופני וראשית הכשרת המורים לחינוך גופני בארץ ישראל ובמדינת ישראל

חיים קאופמן

תקציר

עם תחילת ההתיישבות הציונית בארץ ישראל ותחילת החינוך העברי נחשב החינוך הגופני אחד האמצעים לביסוסו של האתוס של "היהודי החדש" בארץ ישראל. למרות חשיבותו של האתוס סבל החינוך הגופני מקשיים רבים בהחדרתו לבית הספר, ואחד המרכזיים שבהם היה הכשרת מורים מקצועיים שלמדו מקצוע זה. מטרתו של מאמר זה היא לסקור את שלבי ההתפתחות הראשוניים של תהליך הכשרת המורים לחינוך הגופני בארץ ישראל ובמדינת ישראל כמו גם את צעדיה הראשוניים של המדרשה לחינוך הגופני, מהתקופה שפעלה במחנה יונה בתל-אביב ועד למעבר שלה למכון וינגייט. המאמר בוחן כמה ציוני דרך מרכזיים בתהליך הכשרת המורים לחינוך הגופני: הקמתה של המחלקה להכשרה גופנית, הקורסים הראשוניים של הכשרת מדריכים לחינוך הגופני, תכנית לימודים חד-שנתית להוראת החינוך הגופני ותכנית הכשרה דו-שנתית. המאמר מציג גם את שיקולי הדעת של קובעי מדיניות ההכשרה בחינוך הגופני בניסיונותיהם למנף את תהליך הכשרת המורים בתחום בארץ ישראל ובעשור הראשון להקמת המדינה.

תאריכים: הכשרת מורים, החינוך הגופני, המדרשה לחינוך גופני, מכון וינגייט.

החינוך הגופני (בעבר כונה המקצוע: התעמלות) החל בארץ ישראל עם הקמתם של בתי הספר המודרניים בסוף המאה ה-19. הראשון שבהם היה בית הספר "למל" בירושלים, שנוסד בשנת 1856, ואחריו נכנס מקצוע התעמלות בצורה מינורית לבתי הספר של חברת "אליאנס" (כי"ח) (של יהודי צרפת) ו"עזרה" (של יהודי גרמניה) הלא ציוניים, שראו כתכליתם להפוך את היהודים ל"פרודוקטיביים" בחברה הסובבת אותם. המפנה ביחס לחינוך הגופני חל עם תחילתה של ההתיישבות בעלת המניעים הלאומיים בארץ ישראל משנת 1882. החינוך הגופני הפך להיות חלק ממערכת אידאולוגית ערכית של יצירת הדימוי היהודי החדש, הספורטאי, הלוחם ואיש האדמה בארץ ישראל. באספת היסוד של הסתדרות המורים שהתקיימה בשנת 1903 נקבע כי החינוך הגופני הוא **"דבר גדול ונחוץ מאוד"**, ונקבע כי **"יש לקבוע חוקים בנוגע לטיוולים והתעמלות ולהשתדל כי יקנו כל הכלים לכך"**.¹

למרות מקומו המרכזי של החינוך הגופני בהגדרת יעדי החינוך של הסתדרות המורים היה קושי רב בהקניית המקצוע בבתי הספר. המקצוע נתפס בעיני ההורים כזבוז זמן. הוא היה בעל דימוי נמוך ואפילו מסוכן בגלל מקרי פציעות בשיעורים. לא היו מתקני ספורט מתאימים לשיעורים, ומעל לכל – לא היו מספיק מורים מקצועיים שילמדו מקצוע זה בבתי הספר, ובמה שנוגע לעניינו של מאמר זה: לא היו גם מוסדות הכשרה מתאימים שיכשירו מורים למוסדות החינוך העבריים.

המורים העבריים הראשונים

המורים הראשונים שהורו את המקצוע בבתי הספר היו מורים כלליים שלימדו את החינוך הגופני כמקצוע נוסף בלא שהוכשרו לכך במיוחד. הראשון שבהם היה ישעיהו פרס, שלימד בבית הספר למל משנת 1894, והשני היה היינריך לווה מראשי התנועה הציונית בגרמניה וממקימי "בר כוכבא" ברלין, שהורה בין היתר את מקצוע ההתעמלות בבית הספר "אליאנס" ביפו שנה לאחר מכן. ברוב בתי הספר העבריים הורו את ההתעמלות מחנכים בעלי מודעות לנושא (אך כאמור, ללא הכשרה), והוראתם התמצתה בעיקר בתרגילי סדר, התעמלות חופשית בחצר ולעיתים בטיפוס על מתקנים ממוטות וחבלים. המורה המקצועי הראשון בארץ ישראל היה אברהם צבי גולדשמיט, שהוכשר בהולנד בשיטת ההתעמלות הגרמנית, ומשנת 1904 החל להורות בבית הספר למל ובד בבד בסמינר למורים של חברת "עזרה". גולדשמיט הורה את מקצוע ההתעמלות עד מלחמת העולם הראשונה ולאחר מכן פרש מסיבות שונות.²

מי שהטביע את החותם העיקרי והמובהק ביותר על החינוך הגופני בארץ היה צבי נשרי (אורלוב), שנבחר להורות התעמלות בגימנסיה הרצליה ביפו בשנת 1906. נשרי נבחר בעיקר בגלל כישוריו הגופניים וניסיונו כחייל בצבא הצאר, ואת הכשרתו המקצועית הממשית הוא קיבל בעבודתו כמורה. בחופשת הקיץ הראשונה שלו הוא יצא להשתלמות באוניברסיטת ברן שבשווייץ ובמועדוני התעמלות שונים בברלין, שם הוא רכש גם ספרים מקצועיים ראשונים בתחום. בשנת 1911 יצא נשרי להשתלמות נוספת שתכליתה הייתה ללמוד את השיטה השוודית נוסף על השיטה הגרמנית שבה השתלם קודם לכן. הוא השתלם בברן, בשטוקהולם ובמכון הממלכתי להתעמלות בקופנהגן (Statens Gymnastic Institute), המכון המרכזי באירופה להכשרת מורים באותם ימים.

לאחר שנשרי הפך למורה מיומן ומשכיל הוא תרם תרומה פדגוגית רבה להוראת המקצוע בארץ ישראל. בשנת 1913 הוא יזם, בשיתוף עם הסתדרות "מכבי", הוצאתן לאור של החוברות המקצועיות הראשונות להתעמלות – "שיעורי התעמלות" – ובד בבד הוציא לאור חוברת על כדורגל. נשרי וגולדשמיט פרסמו במשותף באותה השנה (בעריכת ועד הלשון העברית) את מילון מונחי ההתעמלות, שהכיל 178 מונחי התעמלות חדשים בעברית, ולאחר מכן (1970) את הלקסיקון למונחי החינוך הגופני. בשנת 1926 יזם נשרי את הקמת ארגון מורי ההתעמלות בתוך הסתדרות המורים, שהוקם שנה לאחר מכן. ב-1938 הוקם אף ארגון המורים הפרטיים לתרבות הגוף (שהכיל ברובו מורות) שפרש מארגון מורי ההתעמלות.³ בגלל מצבו של המקצוע קיבלה על עצמה הסתדרות המורים – מלבד המטרות המקובלות של איגוד מקצועי – גם יעדים פדגוגיים שתכליתם סיוע להכשרת המורים: כתיבת ספרות מקצועית, תרגום ספרות מקצועית מחו"ל לעברית ורכישת ספרים מחו"ל.⁴

הכשרת מורי ההתעמלות

בשנת 1936 היו בבתי הספר העבריים כ-100 מורים שהורו את החינוך הגופני בבתי הספר, אבל רק 30 מהם היו בעלי הכשרה מקצועית. בשנת 1938 כבר היו 42 מורים מקצועיים וזאת לאוכלוסיית תלמידים שמנתה כ-40,600 תלמידים.⁵ כשאנו בוחנים כיצד הוכשרו המורים באותה התקופה עולים שלושה מקורות הכשרה:

א. מורים ארץ-ישראלים שהוכשרו בדנמרק. ההשתלמות המקצועית של המורים שלימדו בארץ ישראל הייתה בעיקרה במכון הממלכתי להתעמלות בדנמרק, שבו הוכשר צבי נשרי בשנת 1911, וכן בבית הספר להתעמלות באולרוף (Ollerup Gymnastic Højskole). לפני מלחמת העולם הראשונה נסע ללימודים בדנמרק בנימין סלור, ממקימי מכבי פתח-תקווה. בגלל המלחמה הוא לא שב לארץ התאזרח בדנמרק והפך בפועל לאיש הקשר שבין המכון בקופנהגן לבין הסטודנטים שהגיעו לשם ללימודים. התלמידים הארץ-ישראלים התקבלו ללא תשלום ונהנו שם מיחס אהוד. הלימודים במכון נמשכו שנה אחת, והתלמידים הארץ-ישראלים למדו בשנה זו עם בוגרי בית המדרש למורים או סטודנטים מהמחלקה להתעמלות של מכללת קופנהגן, שלהם הייתה זו שנת התמחות. ראשוני הנוסעים לדנמרק ללימודים אחרי מלחמת העולם הראשונה היו צבי נשרי, דוד אלמגור והינדה ויהושע אלוף. עד 1939 למדו בדנמרק כ-40 מורים מארץ ישראל, ורובם נקלטו בבתי הספר בארץ ישראל בסיום לימודיהם. העובדה שרוב ההכשרה הייתה בדנמרק, שם נלמדה שיטת ההוראה הסקנדינבית, תרמה אף ליצירת אחידות בשיטות הלימוד בבתי הספר בארץ.⁶

ב. מורים עולים. בשנות העשרים והשלושים של המאה ה-20 הגיעו לארץ ישראל כ-300,000 עולים, ובקרבם גם מורים לחינוך הגופני שחלקם נקלטו בבתי הספר בארץ, ומיעוטם אף השתלבו בהנהגת אגודות הספורט והטביעו את חותמם על התפתחות החינוך הגופני והספורט בארץ ישראל המנדטורית ובמדינת ישראל. דוגמאות הראויות לציון הם עמנואל גיל שעלה מליטא, ברוך בג שעלה מלטיביה, שניאור צורי שעלה מרוסיה, אהרון דולק עמישב שעלה מפולין, וראויים לציון גם עולים רבים שעלו ממרכז אירופה בעקבות עליית היטלר לשלטון, כמו מיכאל גלזל, חנה טומשסקי ושלומית בוכורד, שהורו בבית הספר הראלי בחיפה.

ג. השתלמויות למורים בארץ ישראל. חלק נכבד מן המורים שהורו התעמלות בבית הספר היו מורים לא מקצועיים שהכשרתם ניתנה להם במסגרת קורסי השתלמויות שונים. הקורס הראשון היה בזיכרון יעקב בשנת 1912. הייתה זו השתלמות מורים כללית שאורגנה על ידי מרכז הסתדרות המורים והאגרונום אהרון אהרונוסון (לימים, מקים המחותרת ניל"ג). ההשתלמות ארכה חודש ימים והשתתפו בה כ-70 מורים, ובמסגרתה ניתנו 20 שיעורים להתעמלות על ידי צבי נשרי. שנה לאחר מכן הייתה ביפו ביזמת צבי נשרי השתלמות נוספת בת שלושה ימים, שהוקדשה רק להתעמלות והשתתפו בה קרוב ל-100 מורים.

הקמת ארגון מורי ההתעמלות ב-1927 הביאה לארגון קורסים נוספים: בשנת 1927

אורגן קורס ראשון למורים כלליים בניהול יהושע אלוף בתל-אביב בהשתתפות 22 מורים ו-10 מורות, וב-1930 ניהל אלוף קורס נוסף בתל-אביב, שבו השתתפו 18 מורים ו-6 מורות. הקמת הפיקוח לחינוך הגופני ב-1938 והמחלקה להכשרה גופנית שנה לאחר מכן הרחיבה את השתלמויות המורים. לדוגמה, ב-1938 קוימה השתלמות אחת למורים מקצועיים ונלמדו שני קורסים לחינוך הגופני במסגרת השתלמות למורים כלליים מטעם הסתדרות המורים.⁷

המחלקה להכשרה גופנית

עד סוף שנות השלושים של המאה ה-20 לא הייתה הפעילות הגופנית בארץ ישראל ממוסדת במישור הלאומי ולא הייתה בפיקוח ובמרותו של הוועד הלאומי. כל ארגון ספורט פעל על פי דרכו ולא הייתה כל הכוונה ואחידות בכל תחומי הפיקוח על החינוך הגופני בבתי הספר והכשרת המורים, והטיפול בהכשרת המורים נעשה בפועל על ידי ארגון מורי ההתעמלות. בשנת 1930 נעשה ניסיון יישובי ראשון להקים מוסד מרכז לתרבות הגוף בארץ ישראל עם הקמתה של "המועצה לתרבות גופנית" בראשותם של הנרייטה סאלד ואברהם קצנלסון (ניסן). המועצה לא הטביעה כל חותם ופסקה לפעול בעיקר עקב חוסר יכולתה לפשר בין אגודות הספורט של מכבי והפועל.⁸ ארגון מורי ההתעמלות לחץ על מחלקת החינוך של הוועד הלאומי למנות מפקח מיוחד לענייני החינוך הגופני בבתי הספר. לחץ זה נשא פרי – אם כי לא רב – כשיהושע אלוף מונה בשנת 1935 לתפקיד של מדריך ארצי זמני. בשנת 1938 הוא מונה בחצי משרה למפקח, ושנה לאחר מכן כבר הוקמה המחלקה להכשרה גופנית של הוועד הלאומי.⁹

המחלקה להכשרה גופנית הוקמה ביוני 1939 והייתה כפופה למחלקת הבריאות של הוועד הלאומי.¹⁰ הנהלת המחלקה מנתה את אברהם קצנלסון כנציג הנהלת הוועד הלאומי, עמנואל סימון מנהל המחלקה, ברוך בג כמזכיר המארגן שלה ויהושע אלוף כמפקח על החינוך הגופני בבתי הספר. עם ייסודה קבעה לעצמה המחלקה כמה יעדים, והראשון שבהם היה "**הכשרת מורים, מדריכים, ומארגנים לספורט, למשחקים ולחינוך גופני בבתי הספר, בארגוני הספורט ובתנועות הנוער**". יעדים נוספים היו בין היתר עידוד הכשרה גופנית של מבוגרים במחנות נופש ומרכזי ספורט, הקמת מתקנים, פרסום ספרות מקצועית, פעילות הסברה לחשיבות הספורט והחינוך הגופני וניהול מבחני כושר.¹¹

מימוש היעד הראשון – הכשרת מורים – היה נקודת מפנה בכל האמור בהכשרת המורים בארץ ישראל. סגירת שערי ארץ ישראל בעקבות הספר הלבן ומלחמת העולם השנייה, חוסר היכולת לשלוח מורים לדנמרק ולצד אלה הגידול הרב ביהודי ארץ ישראל¹² הולידו את הצורך הרב במורים לחינוך הגופני והביאו את המחלקה לארגן פעילות של הדרכת מורים ענפה. זמן קצר לאחר הקמת המחלקה היא קיימה שני קורסים למדריכי חג"ם (חינוך גופני מוגבר שהונהג באותם הימים ביזמת בית הספר הראלי בחיפה ותכליתו הייתה חינוך טרום-צבאי). בשנת 1939 כבר היו שבעה קורסים להכשרת מורים. בשנים הבאות החלה ההדרכה

להתמסד וכללה קורסי מדריכים לאלה שפעלו בתנועות נוער וספורט וקורסים למורים, שבהם נעשתה הבחנה בין מורים כלליים שלימדו גם התעמלות לבין מורים מקצועיים להתעמלות. קורסים נוספים היו קורסי "שינון", שנועדו לאפשר למורים ולמדריכים שלא סיימו את לימודיהם (לרוב עולים) להשלים את ידיעותיהם לצורך קבלת הסמכה. ההזרכות של המחלקה התקיימו בעיקר בכפר ויתקין ובעין חרוד, ובשנים 1939–1945 הכשירה המחלקה בדרך זו 849 מורים ומעל 700 מדריכים.¹³ נוסף על קורסי ההזרכה השונים ניסתה המחלקה כבר ב-1940 ליזום הקמת מרכז לאומי להכשרת מורים בארץ ישראל. החלטה ברוח זה נתקבלה כבר בשנת 1940¹⁴ ובאותה השנה נעשה גם הניסיון הראשון למימושה.

הניסיון להקמת מדרשה בכרמל

ביזמת ארתור בירם מנהל בית הספר הראלי בחיפה הועמד לרשות המחלקה בניין בן שתי קומות, וסוכם כי יתקיים בו קורס הכשרה בן שנתיים למורים לחינוך הגופני (ושלוש שנים לעולים חדשים). מאיר מרט, מורה בבית הספר הראלי, מונה יועץ לענייני תכנית הלימודים. בגלל הצורך המידי במורים לחינוך גופני הוחלט בסופו של דבר כי משך הלימודים יהיה שנה אחת, ויתקבלו אליו עשרים עד שלושים חניכים מ"בני הארץ" (כלומר, לא עולים) מעל גיל 17. להחלטה זו היו מסתייגים רבים, ובעקבות דיון במועצת ארגון מורי ההתעמלות שהתקיים בספטמבר 1940 הוחלט לשלוח תזכיר לוועד הלאומי, ובו נאמר כי לשנת לימודים אחת יש לקבל רק כאלה שהם בעלי הכשרה פדגוגית מתאימה, והובעה הסתייגות מכך שרק גברים ילמדו בקורס ומחויב הבוגרים לעבוד שנה נוספת בכל מקום שהמחלקה תמצא לנחוץ. בדצמבר 1940 דיווחה המחלקה להכשרה גופנית כי 60 איש הגישו את מועמדותם ללימודים, אך בהמשך הדיווח נאמר כי פתיחת המכון נדחתה לפי שעה לאחר דיון עם המוסדות הלאומיים. העובדה כי שטח בית הספר הראלי נתפס על ידי הצבא הבריטי סתמה כנראה את הגולל על תכנית זו.¹⁵

בשנת 1940 ניסה גם קיבוץ גלעדי להקים בית ספר לחינוך גופני ע"ש חיים ציפורי, מדרך לחינוך הגופני בן המשק שנהרג בהגנת משמר הירדן, ופנה למחלקה להכשרה גופנית לשם כך. תכנית זו לא באה מעולם לכלל מימוש.¹⁶ בשנת 1942 אישר הוועד הלאומי באופן עקרוני הקמת "מרכז הדרכה להכשרת מורים ומדריכים" אך לא נמצא לכך תקציב. ההחלטה להקמת מכון התקבלה רק בשנת 1944 לאחר נפילתו בקרב של אורד וינגייט בהתרסקות מטוסו מעל בורמה ב-23 במרס בשנה זו, בקרב נגד יפן. וינגייט ("הידיד") היה מקורב מאוד ליישוב היהודי בשנת 1938 בתקופת המרד הערבי ותרם רבות לעיצוב תורת הלחימה של ארגון "ההגנה". בישיבת המחלקה להכשרה גופנית של הוועד הלאומי שהתקיימה ב-6 באפריל 1944 דיווח אברהם קצלנסון כי "בישיבת הנהלת הוועד הלאומי, שאליה הגיעה הידיעה על מותו הטראגי של גנרל וינגייט הובע רצון להנציח את זכרו על-ידי מפעל מתאים. נתקבלה הצעה שעל שמו יוקם המכון לחינוך גופני למורים ולמדריכים בארץ-ישראל", ובמברק ששלח הוועד הלאומי ב-2 באפריל 1944 למיניסטריון המלחמה בלונדון נאמר בין היתר כי "כהוקרה לזכרו של הגנרל א.צ. וינגייט, אשר נפשו הייתה קשורה בנפש מפעלנו

בארץ, ואשר שירת את הישוב בימי מבחן ומסה, החליטה הנהלת הוועד הלאומי להקים בארץ מוסד עליון לחינוך גופני אשר ישא את שמו".¹⁷

הקורסים הראשונים להכשרת מורים

הקורס השנתי הראשון

הצורך הדחוף בהכשרת מורים הביא את המחלקה להכשרת מורים לזיום גם קורס שנתי ראשון להכשרת מורים בארץ ישראל. בשנת 1944 החליטה המחלקה להכשרה גופנית לארגן לראשונה קורס שנתי להכשרת מורי התעמלות. במכתב חוזר שפורסם ב-10 בספטמבר 1944 על ידי המחלקה להכשרה גופנית נאמר בין היתר כי "מפעל חשוב זה פותח דף חדש בהתפתחות החינוך הגופני בארץ. זו הפעם הראשונה שבארץ נפתח קורס יסודי להכשרת מורים בחינוך הגופני... אנו אמונה שקורס זה ישמש אבן פינה לבית הספר לחינוך גופני על שם הגנרל א. וינגייט, שעל הקמתו הכריזה הנהלת הוועד הלאומי".¹⁸

למרכז הקורס הראשון מונה חיים ויין, שניהל בהמשך את כל הקורסים להכשרת מורים עד שנת 1960. ויין הוכשר להיות מורה להתעמלות ברוסיה והשתלם ב-1932 בדנמרק. הוא היה מאמן במכבי תל-אביב ומורה להתעמלות בכמה בתי ספר (תל-עדשים, בן-שמון, מקווה ישראל), שימש חבר הנהלת התאחדות הספורט לחובבים בארץ ישראל וניהל את רוב המפעלים הספורטיביים מטעם מרכז מכבי. בשנת 1944 הוא היה מרכז ההדרכה של המחלקה להכשרה גופנית.¹⁹

לאחר פרסום הודעות בעיתונות היומית ובזו שעניינה הוא החינוך הגופני נרשמו 43 מועמדים ומתוכם סיימו 15-37 בנים ו-22 בנות.²⁰ הקורס עצמו היה קורס נייד והתקיים בד בבד בחמישה בתי ספר שונים בתל-אביב: תל-נורדאו, הכרמל, בית ספר לדוגמא, בית הספר לבנות בנווה צדק וגימנסיה הרצליה, שהעמידו לרשות הקורס את ה"חלונות" שהיו במערכת השיעורים שלהם. הלימודים פוזרו בין המוסדות השונים והתלמידים נאלצו לעבור פעם או פעמיים ביום – באמצעות אופניים – מבית ספר לבית ספר. התלמידים נדרשו לדאוג כמובן לעצמם למגורים.

ראוי לציין כמה מן המורים (שכולם הועסקו במשרה חלקית) שלימדו בקורס זה: עמנואל סימון לימד פיסיולוגיה, רפאל פנון לימד את תולדות החינוך הגופני וגורמים טכניים בחינוך הגופני, חיים ויין לימד גורמים מתודיים בחינוך הגופני, יהושע אלוף לימד גורמים פיזיים במכניקה של הגוף, וצבי נשרי לימד מונחים. במקצועות המעשיים יש לציין את חיים ויין, שלימד התעמלות את הבנים, ואת בתיה היר, שלימדה את הבנות, את דב פרוסק, שלימד כדורסל וכדורעף, אברהם מרקס שלימד כדוריד, אריה ארטמן שלימד אתלטיקה, שמעון לאומי שלימד כדורגל, מיכאל פרייטיג שלימד אגרוף, יהודה מרכוס שלימד דג'יא-דג'יצו, ואת גרטרוד קראוס שלימדה מחול וריתמיקה. תכנית ההוראה המעשית כללה גם ביקור בבתי ספר שונים ו"הצמדה" בבתי ספר שונים על פי בחירת התלמידים.

לקורס לא היה משרד קבוע ומזכירה, וכל מנהל הקורס היה בתיקו של חיים ויין, שביצע את העבודה המשרדית בתום יום העבודה במשרדי המחלקה לתרבות גופנית ברחוב אלנבי

שבתל-אביב. גם בעיית הספרות המקצועית, שהייתה חסרה בשפה העברית, הצריכה את המורים להקריא לפני התלמידים מקורות שונים בלועזית. בחינת הסיום לקורס נערכה באולם בית המדרש למורות בתל-אביב וכללה בחינות מעשיות ועיוניות. ההסמכה עצמה ניתנה על ידי מחלקת החינוך של הוועד הלאומי, שאפשרה שבתעודת ההסמכה יהיה רשום כי בוגר הקורס יהיה רשאי ללמד במוסדות החינוך ללא ציון נפרד לבתי ספר יסודיים או תיכוניים כפי שהיה אז נהוג. מקרב 37 בוגרי הקורס הראשון ראוי לציין את הבולטים שבהם, שהיו ממעצבי החינוך הגופני והספורט במדינת ישראל: אוריאל זמרי, משה מוסטון, אפרת אמיר ומיכה שמבן.²¹

קורס החיילים המשוחררים 1946

עם סיום מלחמת העולם השנייה התעורר צורך לפתור את בעיית החיילים והחיילות המשוחררים שלא למדו כל מקצוע טרם גיוסם. עם המקצועות שהוחלט לאפשר להם את ההכשרה בהם נמנה החינוך הגופני. הסוכנות היהודית ניהלה משא ומתן עם מוסדות הצבא הבריטי ועם המחלקה להכשרה גופנית, וסוכם להכשיר חיילים וחיילות ששירתו בצבא הבריטי להיות מורים לחינוך הגופני. בעקבות זאת נשלחו חוזרים ליחידות השונות ורבים נענו לקריאה. לאחר מיון ראשוני נתקבלו לקורס 43 תלמידים, ובהם 20 בנים ו-23 בנות,²² רובם משוחררי הצבא ומיעוטם אנשי פלמ"ח. הקורס מומן על ידי הסוכנות היהודית בכספים שנתן הצבא הבריטי, שגם העניק לתלמידים משכורת בתקופת לימודיהם וארוחת צהריים בלא תשלום. הקורס החל במאי 1946 ונמשך שבעה חודשים שבהם למדו התלמידים 8–10 שעות לימוד ביום. תנאי קורס זה היו זהים לתנאים של הקורס הראשון כמו גם תכנית הלימודים. התעמלות ומשחקים התקיימו באולמות ובחצרות של בית הספר לדוגמא, נורדאו והכרמל. שיעורי האתלטיקה התקיימו באצטדיון המכבייה, ושיעורי השחייה בברכת "גן הדסה". מלחמת העצמאות שפרצה באותה השנה לא אפשרה קיומו של קורס נוסף, והקורסים הנוספים להכשרת מורים לחינוך גופני נפתחו רק לאחר הקמת המדינה.²³

המדרשה במחנה יונה

הקורס השלישי

המחסור במורים לחינוך גופני החרף עוד יותר בזמן מלחמת העצמאות, ובשל גל העלייה הגדול הצפוי נוצר צורך דחוף להכשיר מורים להתעמלות. באפריל 1949 סיכם עמנואל סימון עם המדור לטיפול בחייל המשוחרר לפתוח קורס למורים לחינוך גופני, וביוני 1949 התפרסמה מודעה על "קורס שנתי בהוראה בחינוך הגופני לחיילים משוחררים", שימשך 12 חודשים במימון חלקי של האגף לשיקום חיילים. לאחר עיכובים שנוצרו בעיקר בגלל מועד שחרור המועמדים נפתח במחנה יונה – באוקטובר 1949 – הקורס השלישי של המורים לחינוך גופני והראשון לאחר קום המדינה.²⁴

מחנה יונה היה במקורו מחנה נופש של חיל האוויר הבריטי בתל-אביב, ששכן במקום שכיום

נמצאים בו מלון הילטון וגן העצמאות. היו בו עשרות ביתנים ואולם התעמלות שגודלו היה 33 מ' x 14 מ' וגובהו היה שישה מטרים, והוא היה לנופשים מרכז בידור להצגות ולמסיבות. בתום מלחמת העצמאות עבר המחנה לידי צה"ל, ושמו הוסב ל"מחנה יונה" על שמו של יונה רסין ממפקדי "ההגנה" הבכירים, שנהרג בדצמבר 1947 בשעה שנסע בכביש ירושלים לטפל במשפטו של אחד מאסירי "ההגנה". במחנה נעשו שימושים שונים: הוא שימש בין היתר בית סוהר, בית חולים, מחנה הדרכה של צה"ל, ולבסוף הועבר לרשות משרד הביטחון וזה מסר אותו לוועד למען החייל שיהיה מחנה נופש.

חיים ויין מספר בזיכרונותיו כי הוא פנה למפקד המחנה כדי שזה יתיר לו להשתמש באולם ההתעמלות המצוי במקום כמה פעמים בשבוע. לאחר תקופת-מה הודיע הוועד למען החייל כי הוא זקוק לאולם. ויין לא ויתר, פנה לכמה חברי כנסת לעזרה, ובסופו של דבר, בהתערבותו של בן-גוריון, ראש הממשלה, הוחלט להעביר את האולם במחנה יונה לשימוש הבלעדי של הקורס. בהסדר בין משרד הביטחון לעיריית תל-אביב הועבר שטח המחנה לעירייה, שהסכימה שיהיה מדרשה, אך נקבע כי שהמדרשה תחזיר את השטח לעירייה אם היא תעבור למקום אחר. האולם שופץ וצויד במכשירים הדרושים, ובמקום הוכשר גם צריף לשתי כיתות לימוד ולמשרד. בנוסף, הוכשרו שני מגרשים – האחד לכדורעף והשני לכדורסל – ונעשה גם שימוש בבית הספר לדוגמא הסמוך, שהעמיד לרשות המדרשה כיתות להוראה מעשית. באולם של "מעונות העובדים" הסמוך השתמשו לפעולות מיוחדות כגון מחול וחוגים. שיעורי האתלטיקה התקיימו על שפת הים, ושיעורי השחייה התקיימו בברכת השחייה בגבעת רמב"ם שבגבעתיים.²⁵

בקורס הראשון במחנה יונה למדו 41 תלמידים (23 בנים ו-18 בנות), ועם בוגריו אפשר לציין את דוד אלדר, שניהל ברבות הימים את המכללה בוינגייט במשך כ-25 שנה, את זאב ברוורמן, ממנהיגייה הבולטים של אליצור, את אליעזר מאייר, רות לצנר ואפרים אטלס, שהפכו ברבות הימים למורים במכללה, ואת מאמן הכדורסל יהושע רוזין, שנמנה עם חניכי הקורס אך בה בעת גם לימד בו כדורסל. עם מורי המכללה בקורס הראשון (ובקורסים לאחר מכן) בשנים האלה אפשר לציין בין היתר את עמנואל סימון, ברוך בג, יהושע אלוף, עמנואל גיל, חנה פופובסקי, רפאל פנון וחיים ויין, שספרו החדש "התעמלות" היה ל"תנ"ך" של חניכי הקורס.²⁶

הקורסים במחנה יונה עד המעבר למכון וינגייט

בספטמבר 1950 נפתח במחנה יונה הקורס השנתי הרביעי. בקורס זה סיימו 29 תלמידים (20 בנים ו-9 בנות), ובהם ישעיהו שוויד, ממקימי המדרשה בגבעת ושינגטון ומורה במכללה בוינגייט, האצן דוד טבק והמתאבק ראובן ארצי. הקורס השנתי החמישי נפתח בספטמבר 1951 על רקע מחסור הולך וגדל במורים נוכח גלי העלייה ההמונית של אותן השנים. ויין, שחזר באותה עת מהשתלמות של חצי שנה בארצות הברית, אנגליה, דניה ושוודיה, החליט בעצה אחת עם המחלקה להכשרה גופנית כי יש לפתוח שתי כיתות מקבילות במקום אחת שהייתה עד כה. לפיכך סיימו קורס זה 56 תלמידים (27 בנים ו-29 בנות), ובהם הכדורסלנית

והאתלטית תמר שומכר; עמוס בר-חמא, לימים קצין חינוך גופני ראשי של צה"ל; מרדכי ארליך, שיעמוד לימים שנים רבות בראש הפיקוח על החינוך הגופני; האתלט ואיש רשות הספורט אריה נוה; המאמן עמיצור שפירא, מחללי מינכן 1972.²⁷

הקורס השישי, שנפתח ב-1952, מסמן מפנה במעמד המדרשה. עד אותה שנה הקורסים היו שנתיים, בפיקוח המחלקה להכשרה גופנית, ולא נחשבו פורמלית לחלק אינטגרלי של המחלקה להכשרת מורים של משרד החינוך. אברהם ארנון, שעמד בראש המחלקה במשרד החינוך, שכנע את ויין שלטובת המוסד מוטב שהוא יעבור למחלקתו. עמנואל סימון וברוך בג מהמחלקה להכשרה גופנית (שהייתה אז כפופה גם היא למשרד החינוך) התנגדו לזה בתחילה, אך בסופו של דבר הובן כי זו הדרך היחידה לקבל הכרה רשמית ממשרד החינוך כבית מדרש. ארנון מינה ועדה בת שני מפקחים שבדקו את דרכי ההוראה ואת רמת הלימודים בקורס, ועם סיום הבדיקה התקבל אישור רשמי מטעם משרד החינוך להיותה **"מדרשה למורי החינוך הגופני"**.²⁸

המעבר למשרד החינוך הביא בעקבותיו כמה שינויים: תקופת הלימודים הוארכה משנה לשנתיים. לתלמידי המחזור השישי ניתנה אפשרות לבחור בין קורס שנתי לקורס דו-שנתי, ומחצית התלמידים הסכימו לעבור לקורס הדו-שנתי בהבטחה לעדיפות בשיבוצם העתידי בבתי הספר. ויין אושר מחדש לניהול המדרשה, וארליך ואלוף מונו למפקחים עליה מטעם משרד החינוך. המחלקה להכשרת מורים נשאה בהוצאות ההחזקה של בית המדרש, ואפילו ניתן תקצוב מעבר לתקן תוך התחשבות בשעות ההתמחות והעבודה המעשית. בנוסף, כמקובל אז בבתי המדרש למורים במדינה היה על כל תלמידי בית המדרש להיבחן בבחינות חיצוניות בפסיכולוגיה, פדגוגיה והבעה עברית.²⁹

ההכשרה הדו-שנתית הראשונה סבלה מחבלי לידה קשים. למחזור זה נרשמו 53 תלמידים, ובהם 27 בנים ו-26 בנות, שמתוכם 29 תלמידים (16 בנים ו-13 בנות) נועדו ללמוד שנה אחת (מחזור שישי) – בעיקר התלמידים המבוגרים יותר ובעלי המשפחות. התלמידים הצעירים יותר, שלימודיהם נקבעו לשנתיים, חשו כי הם מבזבזים את זמנם בשנה נוספת, שנראתה להם מיותרת, בעיקר משום שהתכנית לשנה השנייה לא הייתה מגובשת, ונוצרה תחושה של חזרה על חומר שנלמד בשנה שלפניה. מחנה יונה לא היה פתרון למצוקות המתקנים, שהחמירה עוד יותר בגלל הצורך לשהות שנתיים בקורס. התלמידים עדיין נאלצו להתרוצץ בין שיעורי כדורעף, שהתקיימו בבית הספר לבנות בנווה צדק, לבין שיעורי שחייה בברכת גבעת הרמב"ם, לשיעורי אתלטיקה באצטדיון ה"מכבייה", למתקני ספורט בגן העצמאות, בית ספר לדוגמא ומתקני מכבי הצפון. האולם בכפר יונה דלף בימי גשם והמקום שרץ עכברים.³⁰

הקורס הדו-שנתי הראשון (והשביעי במניין) מנה 24 בוגרים, ובהם 11 בנים ו-13 בנות. עם בוגרי קורס זה אפשר למנות את שלמה הלר, שלימים לימד במכללה; את אורי אפק (פינצ'וק), לימים מנכ"ל הוועד האולימפי ומורה במכללה; את הלל רסקין, לימים פרופ' וראש מרכז קוסל באוניברסיטה העברית בירושלים. ב-1954/5 התקיים המחזור השמיני במניין שמנה 33 בוגרים, ובהם 20 בנות ו-13 בנים. ב-1955/6 – המחזור התשיעי, שמנה

25 בוגרים (11 בנים ו-14 בנות), וב-1956/7 המחזור העשירי, שמנה 31 בוגרים (17 בנים ו-14 בנות). ב-1957/8 המחזור ה-11, שמנה 35 בוגרים (17 בנים ו-18 בנות), וב-1958/9 המחזור ה-12 שמנה 32 בוגרים (18 בנים ו-14 בנות). מחזור זה היה המחזור האחרון שסיים לימודיו במחנה יונה. ארבע מאות וחמישה עשר סטודנטים סיימו את לימודיהם ב-12 המחזורים הראשונים, ובהם 208 בנים ו-207 בנות. בשנת 1959 נפתח שלב חדש בתולדות המדרשה, כשהיא עברה למכון וינגייט.

מכון וינגייט

ראשית הקמת המכון להכשרת מורים

כפי שצוין לעיל, המחלקה להכשרה גופנית שמה לעצמה כיעד ראשון את הכשרתם של מורים ומדריכים לספורט וביקשה לצורך זה להקים מוסד שיעסוק בזה. החלטה ברוח זו התקבלה ב-1940, ועל רקע זה נעשה הניסיון הראשון, שצוין לעיל, לפתוח מוסד להכשרה על הר הכרמל.

כאמור, בשנת 1942 אישר הוועד הלאומי הקמת "מרכז הדרכה להכשרת מורים ומדריכים", והחלטה הפכה לאופרטיבית רק בשנת 1944 עם נפילתו של אורד צ'רלס. החלטה זו לא גובתה בהקצאת תקציבים ייעודיים, ולמעשה היה על המחלקה לגייס את התקציב בעצמה. בפועל החלה פעילות גיוס הכספים להקמת המכון רק עם תום מלחמת העולם השנייה. לצורך זה הוקמה ועדה בראשותו של רב-אלוף יעקב דורי, וחבריה היו אברהם קצנלסון, עמנואל סימן וברוך בג מהמחלקה להכשרה גופנית וכן אבידור ממשרד החינוך. בשנת 1945 התקבלה תרומה ראשונה על סך 10,000 ליש"ט מכספי עיזבוננו של האדריכל היהודי הרמן קאלנבך מדרום אפריקה, והוועד הלאומי תרם סכום זהה והחלו הצעדים הראשונים להקמת המכון בווינגייט.³¹

מכון וינגייט בהרצליה

השטח בן כ-40 דונם שנקבע להקמת המכון היה על הגבעות של הרצליה ג' סמוך לכפר שמריהו ובקרבת הכפר סידנא עלי. מגעים לרכישת המקום על ידי המחלקה להכשרה גופנית התנהלו עוד בתחילת 1944, קודם להחלטת הוועד הלאומי על הקמת מכון ע"ש וינגייט, אך רק ב-1947 הודיע הוועד הלאומי באופן רשמי כי נעשו הצעדים הראשונים לביצועה במעורבותם של חברת "קהיליית ציון", קרן היסוד והקרן הקיימת לישראל. תכנית המקום נקבעה (לאחר מכרז) על ידי האדריכל אריה שרון, וברוך בג נקבע מטעם המחלקה לעמוד בראש צוות ההקמה.³²

בשנת 1947 נסע קצנלסון לסקוטלנד לקבל את אישורה של משפחת וינגייט, ולאחר שאשתו של אורד, לורנה, קיבלה הסבר נוסף מעמנואל סימון, הוחלט להניח את אבן הפינה במקום בשנת 1948. ב-28 באפריל 1948, במלחמת העצמאות, התקיים בהרצליה טקס הנחת אבן הפינה למכון בנוכחותם של לורנה וינגייט ושני שרי הממשלה הזמנית דוד רמז ומרדכי בנטוב. זמן לא רב לאחר הטקס נמסר לידי אדריכל אריה שרון תכנון של תכנית אב חדשה

לאזור, והתברר כי השטח בהרצליה הוא בתחום שאי אפשר להרחיבו, והחלו חיפושים אחרי שטח אחר.

מכון וינגייט ליד נתניה

לאחר חיפושים רבים נקבע כי השטח המתאים הוא שטח בן 170 דונם המצוי ליד ואדי פאליק (פולג) בדרום נתניה. שטח זה היה בחלקו הגדול בידיים פרטיות ונקנה על ידי יהודים ממצרים לצורך הקמת בתי נופש. הוא הופקע תמורת קרקע חליפית והועמד לרשות הקמת המכון כבר באוקטובר 1951.³³ הבעיה המרכזית שהתעוררה הייתה גיוס תקציבים מתאימים לתחילת העבודה, והפער בין ההבטחות לבין מימושו עיכב את הבנייה במשך זמן רב. מלבד קרן קלנבך, שצוינה קודם, הושגו תרומות גם מ"הקרן האמריקאית למוסדות ישראל" בראשות אדוארד נורמן, שהצהיר כי נוסף על כספי הקרן הוא יתרום גם מכספו. הבעיה המרכזית הייתה שההקצבות ניתנו על תנאי שסכום שווה לתרומות יינתן על ידי ממשלת ישראל, וזו לא יכלה לעמוד בתנאי זה. התורמים מבחינתם טענו כי יעבירו את הכספים "עם קבלת התמונה הראשונה לעליית הדחפורים". סחבת זו נמשכה עד שנת 1953. בשנה זו נפגשה לורנה וינגייט עם שר החינוך דינור, והוחלט על תקציב ראשוני לתחילת הבנייה. משרד הקבלנים של וולברג-יודסין זכה במקרו. נקבע חבר נאמנים למען הקמת המכון בראשות רב-אלוף דורי והחלה העבודה במקום. עם זאת חלפו ארבע שנים נוספות עד שהמכון פתח את שעריו. הכספים שהובטחו מהממשלה לא הגיעו בזמן, או לא בסכום שתוקצב. גם כספי הקרנות מחו"ל התעכבו זמן רב מסיבות שונות, ומה שהגיע לאחר מאמצי שכנוע רבים היה רחוק ממה שהובטח. הבנייה הופסקה פעמים רבות (פעם אחת בגלל שביתת עובדים) ואילצה אף את דורי להתפטר מתפקידו.

באוגוסט 1954 נערך למטרה תעמולתית טקס ליציקת הגג באולם ההתעמלות – הוזמנו לטקס שרים ותקשורת כדי להעלות על סדר היום את העיכובים בבניית המכון. האירוע לא הוכתר בהצלחה. רוב השרים שהוזמנו התחמקו בתירוצים שונים, וגם העיתונות, שתשומת לב מיוחדת ניתנה להשתתפותה באירוע,³⁴ לא התלהבה לדווח עליו. הבנייה התנהלה בעצלתיים. עלייה בשכר העבודה ובמחיר חומרי הבנייה הביאה אף היא לפער שבין התכניות לבין הביצוע הלכה למעשה. בשנת 1956 הוחלט להקים מוסדות של "ידידי המכון" ולגייס כספים להשלמת העבודה. כספי ידידים שהגיעו מארצות הברית, דנמרק, פינלנד ומגורמים שונים בארץ הביאו בסופו של דבר לפתיחת שערי המכון באפריל 1957.³⁵ ברוך בג מונה למנהל האדמיניסטרטיבי, ונקבע כי יוקם למכון חבר נאמנים בן 84 חברים, שבראשו יעמוד אבא חושי. באותה השנה נקבע גם כי יוקם במכון בית הספר לאימון גופני של צה"ל. פתיחת שערי המכון נעשתה אף על פי שהעבודה טרם נסתיימה: בפועל היו במקום רק שני בניינים (הבניין הראשי ואולם ההתעמלות), שהיה חסרים בצידוד, וכמה מגרשי ספורט (אתלטיקה, כדורסל, כדורעף, וטניס). חדר האוכל והמטבח היו בצריף שנבנה לצורך זה. החניכים לנו באוהלים, ועדיין לא היה קו טלפון.

למרות התנאים הקשים החלה במכון פעילות ענפה כבר עם הקמתו. בחצי השנה הראשונה לפעילותו התקיימו בו 30 קורסים שבהם למדו למעלה מ-1,000 חניכים, ובארבעת החודשים

הראשונים של 1958 התקיימו בו 11 מפעלי הדרכה למדריכים מאגודות הספורט, עליית הנוער ומקומות העבודה. מפתחת המכון ועד אפריל 1958 התקיימו במכון 50 מפעלים שהשתתפו בהם 1,658 משתתפים.³⁶ ב-3 בספטמבר 1958 נערך טקס הפתיחה הרשמי של מכון וינגייט במסגרת חגיגות העשור של מדינת ישראל. בטקס נכחו שר החינוך זלמן ארן וח"כ משה שרת ועוד אורחים רבים מהארץ ומחו"ל. העיתונות הייתה הפעם ידידותית בסיקור האירוע, והשירות הבולאי אף הוציא חותמת מיוחדת לכבודו. הצעד המתבקש הבא היה העברתה של המדרשה למורים ממחנה יונה למכון וינגייט החדש.

העברת המדרשה למכון וינגייט

המדרשה כיעד של המכון

היעד של הכשרת מורים היה למעשה הסיבה הראשונית להקמת המכון לחינוך הגופני. כבר בסקירה הראשונה להקמתה נאמר על ידי המחלקה להכשרה גופנית כי **"במצב זהיום, כשאין אפשרות לנסוע ולהשתלם בארצות אחרות, רואה המחלקה בהקמת בית ספר לחינוך גופני, פיתרון יחידי לשאלת ההדרכה"**. כשהמחלקה להכשרה גופנית פעלה להקמת המכון בהרצליה היא מסרה דוח על פעולותיה בנדון כי במרכז ההדרכה שיוקם **"ימצאו את מקומם מפעלי ההדרכה דלהלן"**:

1. מכון להכשרת מורים מקצועיים בחינוך הגופני
2. קורסים להשתלמות מורים מקצועיים
3. קורסים להשתלמות מורים כלליים
4. קורסים להכשרת מדריכי החינוך הגופני והספורט
5. קורסים להשתלמות מדריכי החינוך הגופני והספורט
6. קורסים להשתלמות של רופאי ביה"ס בבעיות החינוך הגופני
7. קורסים להשתלמות של אחיות בתי ספר ועוד.³⁷

מלבד היעדרותם המוחלטת של יעדים הקשורים לספורט התחרותי אפשר לראות כי שלושת היעדים העומדים בראש סדר העדיפויות הם יעדים הקשורים ישירות להכשרתם של מורים. בגלל הצורך הדחוף בהכשרת מורים אי אפשר היה לחכות עד סיום הבנייה של מכון וינגייט, ובשנת 1944, כשהוחלט על הקמת המכון, החלה המדרשה, כפי שצוין לעיל, לפעול בנפרד – בתחילה בבתי ספר שונים בתל-אביב ולאחר מכן במחנה יונה.

עם זאת היה ברור כי לכשתושלם בניית המכון תעבור אליו המדרשה. כך למשל כשרמזה עיריית תל-אביב בשנת 1953 על רצונה לפנות את מחנה יונה כדי לפתח את גן העצמאות (פיתוח שבוצע רק לאחר פינוי המדרשה מהמקום, שש שנים לאחר מכן), כתב עמנואל גיל כי **"מכון וינגייט מן ההכרח שיוקם... לא נחדל מלהתריע על חומרת המצב כל עוד לא יוחל בהקמת מכון וינגייט..."** ברוך בג כתב במכתבו לנשיא המדינה יצחק בן צבי, ב-24 בינואר 1954, בין היתר כי סיום השלב הראשון בבניית המכון **"יאפשר העברתה של המדרשה למורי החינוך הגופני – הקיימת משנת 1944 והפעילה עד כה בבניינים שונים בתל-אביב לבנייני המכון"**, ובמכתב ליו"ר חבר הנאמנים של מכון וינגייט יעקב דורי ב-2 ביולי

1954 הציע הופעת התעמלות של תלמידי המדרשה בפני חברי כנסת כחלק מהמאמץ לגייס תקציבים להקמת המכון בצינון שזה יהיה מקומה העתידי של המדרשה. הזיקה העתידית באה לידי ביטוי גם בקשר המעשי הראשון שבין המדרשה למכון, כשבט"ו בשבט תשי"ד יצאו תלמידי המחזור הדו-שנתי הראשון במחנה יונה לוואדי פאליק (פולג) ונטעו את העצים הראשונים במכון וינגייט.³⁸

האוטונומיה של המדרשה

הדינמיקה שנוצרה בפועל בשנים אלו ביחסי המדרשה והמכון הפכה ברבות הימים לגורם שעיצב את מערכת היחסים שבין המדרשה, ואחר כך המכללה, לבין המכון. המכון, שעל הקמתו הוחלט רשמית ב-1944, דשדש בחיפוש אחר מקום להקמתו, בבעיות תקציביות רבות ובהפסקות בנייה תכופות, ולכן מההחלטה הרשמית על הקמתו ועד לתחילת פעילותו עברו 13 שנים. לעומת זאת המדרשה פעלה כבר משנת 1944 הלכה למעשה. היא כמעט שלא הייתה מעורבת בכל המאבקים והקשיים של המכון להקמתו, אנשיה לא יוצגו בחבר הנאמנים שהוקם, והם לא היו שותפים בפעילות הקשה של גיוס כספים ומימוש ההבטחות שניתנו למכון. בפועל הפכה המדרשה ממדרשה "זמנית" – עד להעברתה למכון הקבע – לגוף העומד בפני עצמו, הגם שהיא הייתה אמורה מלכתחילה להיות חלק אינטגרלי ומרכזי של המכון – על פי הגדרת היעדים הראשונית שלו.

כשהחלה הפעילות במכון בשנת 1957 היה זה לכאורה טבעי שהמדרשה תועבר אליו, אך בפועל הדבר הצריך משא ומתן בתיווך המחלקה להכשרת מורים במשרד החינוך בין ברוך בג, מנהל המכון, לחיים ויין, מנהל המדרשה, שלא התלהב מן המעבר למכון. הטיעון המרכזי של ויין היה כי התנאים במכון עדיין אינם מאפשרים את קליטתה של המדרשה. אין בו מספיק מתקני ספורט, חדר האוכל אינו מוכן, אין הסדרי לינה מתאימים, חדרי הלימוד חסרים ציוד מתאים, וצפויים קשיי תחבורה מצד המורים העובדים במשרות חלקיות. התפיסה הייתה כי אי-העברת המדרשה בשלב זה למכון רק תזרז יצירתם של תנאים מתאימים שיאפשרו לה לעבור. ברוך בג טען כי התנאים במכון, אף שעדיין אינם טובים, עדיפים על אלה של מחנה יונה ומאפשרים ריכוז כל הפעילות החינוכית במקום אחד, כשלטענתו דווקא העברת המדרשה תזרז את יצירת התנאים המתאימים. הוא טען כי אנשי החינוך הגופני חייבים להתאים עצמם לתנאים ספרטניים ולשמש דוגמה לא רק בכושרם הגופני אלא גם בגישתם לתנאי חיים פשוטים ונבונים.³⁹ יש להניח כי עמדתו של ויין נבעה גם מסיבות אישיות הקשורות באבדן מעמדו העצמאי, וייתכן שעמדתו זו גם גרמה בסופו של דבר למעמדה האוטונומי של המדרשה ביחס למכון. המכון נאלץ לקבל זאת מתוך ידיעה ברורה שללא קיום של מדרשה להכשרת מורים בתוכו לא יוכל לבסס את קיומו ולא יעמוד ביעד המרכזי להקמתו.⁴⁰

בישיבות הראשונות בשנת 1958, שדנו בהעברת המדרשה למכון, נדונו בעיקר בעיות טכניות ומנהליות: בעיית הלינה, המטבח, הריהוט המתאים לחדרים ולאולם ההתעמלות, קבלת מכשירי ההתעמלות (שהוצג אף כ"תנאי בל יעבור" למעבר למכון), המחסור בטלפון, רכישת

מכונית ובעיית התשלום לפנימייה. בשלב מסוים אף הועלה הרעיון כי בגלל בעיית המתקנים יש להעביר תחילה את תלמידי שנה א למכון בניהולו של אפרים אטלס, ואילו תלמידי שנה ב, בניהולו של חיים ויין, ימשיכו ללמוד במחנה יונה – עוד עדות לחוסר התלהבותו של ויין לעבור למכון.⁴¹

ב-25 בספטמבר 1958 (שנה לפני המעבר למכון) נחתם בין אלוף, נציג משרד החינוך, לבין ברוך בג, מנהל המכון, ולבין חיים ויין, מנהל המדרשה, זיכרון דברים להסכם בין מכון וינגייט לבין המדרשה. מעצם קיומו של הסכם מסוג זה עולה כי, המדרשה אינה חלק אינטגרלי של המכון, אלא גוף הפועל אוטונומית בתוכו, שיש להסדיר את היחסים עמו באמצעות הסכם. ההסכם בעיקרו מסדיר סוגיות מנהליות ופדגוגיות בין הגופים. נקבע בו בין היתר כי המכון יעמיד לרשות המדרשה את כל מתקניו, מגרשיו וציודו. הוועד המנהל של המכון ימנה ועדת מנהלה בת שלושה חברים, ובהם נציג של המדרשה שתפקידה יהיה להסדיר את כל הבעיות הנוגעות להסכם. בחודשי הלימודים הסדירים תהיה למדרשה זכות עדיפות לשימוש במתקנים, אך בעת עיבוד מערכת השעות שלה על המכללה להביא בחשבון קיומם של קורסים אחרים המשתמשים במתקנים. ועדת המנהלה תקבע תקנון להתנהגות התלמידים בשטח המכון ותמנה את מנהל הפנימייה שיהיה כפוף בבעיות משקיות למכון, ובבעיות חינוכיות – למדרשה. המכון גם התחייב להעמיד לרשות המכללה תקציב לתחבורה למורים ושיעורי הוראה מעשית.⁴²

ב-8 באוגוסט 1959 נקבע על ידי המכון תקנון מפורט של השימוש במתקנים על ידי המדרשה, ובו נאמר מפורשות כי המכון "יאכסן בשטחו את המדרשה הממלכתית לחינוך הגופני", כלומר המכון מצהיר למעשה כי המדרשה אינה חלק בלתי נפרד ממוסדותיו של המכון, והתקנון נועד להסדיר באופן פרטני את כל הכרוך בשימוש של המדרשה במכשירי המכון.⁴³ ב-2 ביולי 1959 נערך במכון וינגייט טקס הסיום של המחזור האחרון של מחנה יונה,⁴⁴ וב-1 בספטמבר 1959 החל במכון וינגייט מחזור י"ג של המדרשה, שמנה 54 תלמידים, ובכך היה למחזור הראשון של המדרשה. אז החל שלב חדש בהכשרת המורים לחינוך הגופני ונסתיימה תקופת ה"בראשית". חיים ויין פרש מתפקידו עם תום מחזור זה ומונה למפקח על החינוך הגופני. אחריו קיבל לידי את ניהול המדרשה איסר וגנר.

סיכום

עם תחילת ההתיישבות הציונית בארץ ישראל ותחילת החינוך העברי נחשב החינוך הגופני לאחד האמצעים לביסוסו של האתוס של "היהודי החדש" בארץ ישראל. למרות חשיבותו של האתוס סבל החינוך הגופני מקשיים רבים בהחדרתו לבית הספר, ואחד המרכזיים שבהם היה הכשרת מורים מקצועיים שיורו מקצוע זה. המורים שהורו את החינוך הגופני בבתי הספר היו מורים כלליים שהשתלמו בנושא; עולים חדשים, שכבר באו עם הכשרה בנושא מארצות מוצאם; מורים ארץ-ישראלים שהשתלמו בחו"ל, בעיקר בדנמרק. המפנה החשוב בהכשרת המורים בארץ ישראל חל בשנת 1939, כשהוועד הלאומי הקים את המחלקה להכשרה גופנית, שאחד מיעדיה היה להסדיר את תחום הכשרת המורים לחינוך הגופני בארץ ישראל.

כבר עם הקמתה ניסתה המחלקה להקים מכון מרכזי להכשרת מורים, אך הדבר עלה בידה רק בשנת 1944, כשהוועד הלאומי החליט להקים מכון לחינוך גופני ע"ש אורד וינגייט, בריטי שנהרג בקרבות בבורמה באותה השנה. בגלל הצורך הדחוף להכשיר מורים לחינוך הגופני אי אפשר היה לחכות עד סיום בנייתו של המכון, ולפיכך בשנת 1944 נפתחו קורסים שנתיים להכשרת מורים לחינוך הגופני ואחר כך דו-שנתיים – בתל-אביב. שני הקורסים הראשונים לא התנהלו במקום קבוע, ורק לאחר קום המדינה הועמד מחנה יונה לרשות הקורס והתקיימו בו קורסים במשך עשור שלם. בד בבד ניסתה המחלקה להכשרה גופנית לקדם את הקמת המכון, אך בגלל מסכת של עיכובים תקציביים ואחרים פתח המכון את שעריו רק בשנת 1957.

בשנת 1959 עברה המדרשה למכון. ההתפתחות העצמאית והנפרדת של המדרשה, שהייתה אמורה מלכתחילה להיות חלק ממנו, הביאה למעמד אוטונומי שלה בתוך המכון. המעבר של המדרשה למכון היא נקודת מפנה וסיום תקופת הבראשית של הכשרת המורים לחינוך הגופני בישראל. האכסניה של המכון, על מכלול מתקניו, אפשרה למדרשה לגדול ולהתפתח הן מבחינת כמות התלמידים⁴⁵ והן מבחינה פדגוגית, והוא שאפשר למדרשה להפוך ברבות הימים למכללה אקדמית.

הערות

- 1 על האספה בזיכרון וראשית החינוך הגופני בא"י ראו: רם, י' (2002). יסודותיו הרעיוניים של החינוך הגופני בארץ-ישראל, בתוך: קאופמן, ח' וחרוף ח' (עורכים). תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22. יד יצחק בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 51-80. רם, י' (2004). תכנון הלימודים בחינוך הגופני בארץ-ישראל: היבט היסטורי פילוסופי בתוך: לידור, ר' ופייגין פ', (עורכים). "זה רק ספורט", ההקשר החינוכי של הספורט בבית הספר ובקהילה. רמות: אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 25-62.
- 2 על גולדשמיט ראה: זמרי, א' (1967). אברהם צבי גולדשמיט – חלוץ החינוך הגופני בארץ-ישראל. נתניה: מכון וינגייט.
- 3 על נשרי ראה: בניהו, מ' (תשל"ד). צבי נשרי אבי התרבות הגופנית בישראל. תל-אביב: ספר. ראה גם רם י', יסודותיו הרעיוניים של החינוך הגופני בארץ-ישראל. שם, עמ' 71-77. על ארגוני המורים להתעמלות ראו: בן ישראל ט' (2002). שילוב החינוך הגופני בחינוך העברי בא"י (מסוף המאה התשע עשרה ועד קום המדינה). עבודת דיסרטציה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, עמ' 185-189.
- 4 רם, י' (2004) תכנון הלימודים. שם, עמ' 35-40.
- 5 רם, י'. שם, עמ' 40-41 ראה טבלה אצל אלוף, י' (תשט"ז). חמישים שנות החינוך הגופני בישראל. בתוך: קמחי, ד', ריקליס, ל' (עורכים). ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג-תשל"ג. תל-אביב: הסתדרות המורים, עמ' 312.
- 6 אלדובי, ד' (1979). הכשרת מורים ישראלים בחוץ לארץ. בתוך זמרי, א' (עורך). זיכרונות מתקופת הבראשית של הכשרת מורים לחינוך גופני בארץ. נתניה: מכון וינגייט, עמ' 7-9. אלוף, י' (מאי-יוני, 1970) תקופת דנמרק. החינוך הגופני, עמ' 6-7.
- 7 רם, י', שם, עמ' 74-75. יהושע, א' (מאי-יוני, 1970). תחילתם של שיעורי השתלמות בחינוך הגופני בישראל, החינוך הגופני, עמ' 8.
- 8 ראה קאופמן, ח' (2002). מכבי מול הפועל – היווצרותו של הפילוג הפוליטי בספורט הארץ-ישראלי. בתוך: קאופמן, ח' וחרוף ח' (עורכים). תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22. יד יצחק בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 102-103. מסמכי המועצה מצויים בארכיון הציוני, תיק J 1 4002.
- 9 אלוף, י' (1968). 40 שנה לארגון מורי החינוך הגופני. בתוך: גיל, ע'. (עורך). 10 שנים למכון וינגייט, נתניה: מכון וינגייט, עמ' 23.
- 10 לאחר קום המדינה הוכפפה המחלקה למשרד החינוך וב-1960 הוקם במקום המחלקה רשות לספורט ולחינוך גופני. ראו: בר-אלי, מ', זמרי, א' (2002). המדיניות הממלכתית בתחום הספורט בישראל. בתוך: קאופמן, ח' וחרוף ח' (עורכים). תרבות

- הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22. יד יצחק בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 283-282.
- 11 סימון, ע' (1968). המחלקה להכשרה גופנית. בתוך: ע' גיל, שם, עמ' 9-12; אטיאש מ' (תש"ד). כנסת ישראל בארץ-ישראל ייסודה וארגונה, ירושלים: הוועד הלאומי, עמ' 187-190; בן-ישראל, ט', שם, עמ' 189-194.
- 12 בסוף העלייה החמישית (1939) היו בארץ-ישראל 472 אלף יהודים. ראו: נאור, מ', גלעדי, ד' (1990). ארץ ישראל במאה העשרים. תל-אביב: משרד הביטחון, עמ' 230.
- 13 ראה בהרחבה אצל בן ישראל ט', שם, עמ' 189-202.
- 14 המחלקה להכשרה גופנית, סקירה שנתית 1939/40, ארכיון וינגייט.
- 15 ראו: המחלקה להכשרה גופנית סקירה שנתית 1939/40, ארכיון וינגייט. ידיעון ארגון מורי ההתעמלות דצמבר 1940, תיק מאיר מרט, 5.08/11 ארכיון וינגייט. וכן: זמרי, א' (2008). אחרית דבר. הוצאת המחבר, עמ' 13-15. קורן, ד' (1995). הגדנ"ע מההגנה לצה"ל. תל-אביב: יד טבנקין, עמ' 53-54.
- 16 ראה סקירה שנתית של המחלקה להכשרה גופנית 1939/40, ארכיון וינגייט.
- 17 ישיבת הוועדה המצומצמת של המחלקה להכשרה גופנית ב-6 לאפריל 1944 ראו; ארכיון ציוני מרכזי תיק J1/3424. הנוסח המלא של המברק ראה גיל, ע', שם. עמ' 48.
- 18 מכתב חוזר של המחלקה להכשרה גופנית 10 לספטמבר 1944 ארכיון ציוני מרכזי תיק J1/3421. ראו גם את הדוח השנתי של קצנלסון להנהלת הוועד הלאומי ב-1 ביוני 1945 ארכיון ציוני מרכזי J1/3427 שבו נאמר כי "הקורס הזה מהווה התחלה של מכון קבוע ע"ש וינגייט".
- 19 אוטוביוגרפיה של חיים ויין ראו: ויין ח' (1984). סיפורו של אדם פשוט. תל אביב: הוצאת המחבר.
- 20 במקורות ישנן גרסאות שונות ביחס למספר הנרשמים והמסיימים. ויין, ח' ראשית דרכו של בית המדרש למורים לחינוך גופני, (1979) בתוך: זמרי, א' (עורך), זיכרונות מתקופת הבראשית, שם, עמ' 11, טוען כי נרשמו 43 חניכים וכולם התקבלו. ויין ח', לבטי הכשרת מורים לחינוך גופני-בעבר, בתוך: גיל, ע' (1968). שם, עמ' 27, טוען כי לקורס נרשמו כ-40 מועמדים. ח, ויין (מאי יוני 1970). ראשית הכשרת מורים לחינוך גופני בישראל, החינוך הגופני, עמ' 11-12, טוען כי לקורס הראשון פנו 60 מועמדים והחלו אותו 37 תלמידים. בדוח של מרכז ההדרכה של המחלקה להכשרה גופנית מ-9 במאי 1947, ארכיון וינגייט, 1.2/48. נאמר כי רק 34 סיימו קורס זה.
- 21 על הקורס הראשון ראה ויין, ח' שם, (כל המקורות שצוינו בהערה הקודמת) זמרי, א'

- 1979), זיכרונות מהקורס השנתי הראשון למורי ההתעמלות. בתוך: זמרי, שם, עמ' 35-31.
- 22 אצל זמרי, א' שם. עמ' 53 מובאים 43 שמות. בדוח המחלקה להכשרה גופנית מ-9 למאי 1947, שם נאמר כי התקבלו 43, אך רק 36 סיימו אותו בהצלחה.
- 23 על קורס החיילים המשוחררים ראו: ויין, ח' (1979). ראשית דרכו של בית המדרש למורים לחינוך גופני, בתוך: זמרי, שם. עמ' 15-16, בג, ב', (1979). בימים ההם בתוך זמרי, שם. עמ' 28-30, חרמון, ש' (1979). על בית המדרש למורי החינוך הגופני בראשיתו. בתוך: זמרי, שם. עמ' 40-41.
- 24 החינוך הגופני, (אפריל 1949) עמ' 19, גורן כידון (יוני 1949) עמ' 2, גורן כידון (אוגוסט ספטמבר 1949) עמ' 7.
- 25 ויין, שם. עמ' 16-20. זמרי, א' (1979). רב שיח עם בוגרי המחזור השלישי, זמרי, שם, עמ' 44-47.
- 26 זמרי, שם. תמונות המחזור הכוללות את מורי המדרשה ושמות הבוגרים של המחזורים הראשונים ראו זמרי, שם עמ' 53 ואילך.
- 27 ויין, שם, עמ' 18, וראה גם שם, עמ' 54-55.
- 28 ויין ח' (1968). הכשרת מורים לחינוך גופני-בעבר, בתוך: ע' גיל, שם, עמ' 27, מציין כי השם "מדרשה" במקום "קורס" ניתן רק לאחר ההכרה של משרד החינוך, אך בתמונות המחזור הרביעי שקדם לכן נקראת כבר המדרשה בשם זה, ראה זמרי, שם, עמ' 62.
- 29 ויין, ח' (1979). ראשית דרכו של בית המדרש למורים לחינוך גופני, בתוך: זמרי, שם, עמ' 18-20.
- 30 רסקין, ה' (מאי-יוני 1970). ההכשרה הדו-שנתית בתחילתה, החינוך הגופני, עמ' 17-18.
- 31 סקירה מקיפה במיוחד על השלבים השונים עד הקמת מכון וינגייט הנוכחי אצל בן ישראל, ט' (1994). מקורסי ה"שינון" למכון וינגייט: עיצוב מערכת הכשרת המורים והמדריכים לחינוך גופני במדינת ישראל. עבודה סמינריונית. אוניברסיטת בן גוריון (העבודה מצויה בארכיון וינגייט). ראו גם: בג, ב' (1968). וכך היה המעשה, בתוך: עמנואל ג', שם, עמ' 3-8. סימון ע' (1968). המחלקה להכשרה גופנית, בתוך: גיל, ע', שם, עמ' 11. ראו גם מכתבו של קצלנסון מ-23 ליולי 1945 לבן צבי ורמז בדבר גיוס כספים להקמת מכון וינגייט ומימוש העזבון של קלינבך. ארכיון ציוני מרכזי תיק 1/3427.
- 32 על המשא ומתן לרכישת האדמות בהרצלייה ראו חוזר של המחלקה להכשרה גופנית, מ-1 לפברואר 1944, ארכיון וינגייט, 1.2/25. תוכניות המקום ראו החינוך הגופני, יולי 1948.

- 33 ראה בן ישראל, שם, עמ' 33-32. בן עמי, ע' (1968). בטרם היות מכון וינגייט, אצל גיל, ע', שם, ע' 25-26 מתאר כיצד אדמות אלה הועברו מלכתחילה לידיים יהודיות.
- 34 ראה מכתביו של ברוך בג לעיתונות מ-28 ומ-29 לאוגוסט 1954, ארכיון וינגייט 101/4.
- 35 בן ישראל, שם, עמ' 36-49, בג ב' (1968). וכך היה המעשה בתוך: גיל, שם, עמ' 5. חלק מידידים אלה מונצחים כיום במכון: על שם צ'רלס כהנר שארגן את חוג הידידים בארצות הברית קרוי מגרש הכדורגל. יש לציין את הפסלת הידועה חנה אורלוב אחותו של צבי נשרי שתרמה פסל מיצירותיה.
- 36 בן ישראל, שם. עמ' 46.
- 37 סקירה שנתית של המחלקה להכשרה גופנית 1939/40, ארכיון וינגייט. דוח של המחלקה להכשרה גופנית 9 למאי 1947, ארכיון וינגייט 1.2/48.
- 38 דברי גיל ע' (מרץ 1953). החינוך הגופני, עמ' 8. מכתב ברוך בג ליצחק בן צבי ב-24 לינואר 1954 ומכתב ברוך בג ליעקב דורי ארכיון וינגייט, 104/4 על הנטיעות של תלמידי המכללה, רסקין, ה' שם.
- 39 על המשא ומתן ראה: בג, ב' (מאי-יוני 1970). המדרשה עוברת למכון, החינוך הגופני, עמ' 18-19, פנון, ר', (1994). לויתיי את המכללה במשך 50 שנה, החינוך הגופני והספורט מ"ט 5 עמ' 34, פרוטוקול ועדת התיאום לענייני החינוך הגופני, מ-12 לאוגוסט, 1958 ארכיון וינגייט, 1.1/20.
- 40 כך בפירוש טוען בג, שם, עמ' 20.
- 41 ראו זיכרון דברים בנושא העברת המדרשה למכון מ-27 למרץ 1958, ארכיון וינגייט, 1.1/29 מכתב מברוך, בג לברתנרא, א' בדבר העברת המדרשה למכון וינגייט, 29 לאפריל 1958, זכרון דברים מה-26 ליוני 1958 בין משרד החינוך, ברוך בג וחיים ויין, הצעה להעברת המדרשה בתשי"ט מ-14 לאפריל 1958, ארכיון וינגייט 1.1/20.
- 42 זיכרון דברים מהפגישה בין אלוף בג וויין מ-25 לספטמבר 1958, ארכיון וינגייט 1.1/20.
- 43 תקנון השימוש במתקנים השונים מה-8 ליוני 1959, ארכיון וינגייט, 5.17/9.
- 44 ראה הזמנה לטקס שנשלחה מהנהלת המכון לחבר הנאמנים ב-15 ליוני 1959. ארכיון וינגייט 1.01/140.
- 45 המחזור שסיים בשנת 1961 מנה כבר 112 תלמידים כפול מהמחזור שקדם לו. ראה: וגר א' (מאי-יוני, 1970) המדרשה בשנים 1961-1968, החינוך הגופני, עמ' 23.